

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Sociální aspekty reintegrace odsouzených do společnosti

Bc. Olga Nedbalová

Diplomová práce

2018

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2016/2017

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Olga Nedbalová**
Osobní číslo: **H16410**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Resocializační pedagogika**
Název tématu: **Sociální aspekty reintegrace odsouzených do společnosti**
Zadávající katedra: **Katedra věd o výchově**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Diplomová práce analyzuje proces reintegrace odsouzených dospělých mužů propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody zpět do společnosti. V teoretické části práce jsou popsána obecná východiska tématu, především jsou zde definovány základní penologické a trestně-právní pojmy. Z pohledu na uvěznění, jako na náročnou životní situaci, se práce zabývá psychickými a sociálními důsledky výkonu trestu a je zde přiblížena situace propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, zejména sociální a materiální situace těchto osob a jejich specifické potřeby. Stěžejní část práce se věnuje problematice reintegrace odsouzených do společnosti, zabývá se tak systémem postpenitenciární péče v České republice a službami státních a nestátních neziskových subjektů, které charakterizuje. V neposlední řadě práce také popisuje aktuální trendy v oblasti péče o propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody. Empirická část dané téma zkoumá s využitím triangulace metod prostřednictvím rozhovoru, analýzy dokumentů a pozorování.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ČERNÍKOVÁ, Vratislava a kol. Sociální ochrana: terciární prevence, její možnosti a limity. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008. 244 s. ISBN 978-80-7380-138-0.

FISCHER, Slavomil. Etopedie v penitenciární praxi. 1. vyd. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006. 183 s. ISBN 80-7044-772-9.

GILLESPIE, Wayne. Prisonization: Individual and Institutional Factors Affecting Inmate Conduct. East Tennessee State University: LFB Scholarly Publishing LLC, 2003. 177 s. ISBN 978-1-59332-030-0.

POPELKA, Jiří. Penologie. Díl první. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. 95 s. ISBN 978-80-244-2932-8.

RASZKOVÁ, Tereza, HOFERKOVÁ, Stanislava. Kapitoly z penologie I. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. 125 s. ISBN 978-80-7435-264-5.

ŠTERN, Pavel, OUŘEDNÍČKOVÁ, Lenka, ed. a DOUBRAVOVÁ, Dagmar, ed. Probace a mediace: možnosti řešení trestných činů. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. 212 s. ISBN 978-80-7376-757-2.

VÁGNEROVÁ, Marie. Psychopatologie pro pomáhající profese. 4. vyd. Praha: Portál, 2008. 872 s. ISBN 978-80-7367-414-4.

Vedoucí diplomové práce: **prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.**
Katedra věd o výchově

Datum zadání diplomové práce: **31. března 2017**

Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2018**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

Ing. Jaroslav Myslivec, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2017

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 19. 3. 2018

Bc. Olga Nedbalová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé práce, za odborné vedení, cenné rady a metodickou podporu a pomoc.

V neposlední řadě patří poděkování respondentům za jejich vstřícnost.

ANOTACE

Tématem diplomové práce je sociální reintegrace, okruh zájmu se tak soustřeďuje na sociální reintegraci jako proces osob, které prošly výkonem trestu odnětí svobody. V koncepci diplomové práce nahlížíme na sociální reintegrace zejména v akcentaci konkrétních sociálních aspektů, které tento proces ovlivňují. V teoretické části práce jsou popsána obecná východiska tématu. V této části práce jsou tak definovány základní penologické a trestněprávní pojmy. Pozornost je věnována systému péče o odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody. Z pohledu na uvěznění, jako na náročnou životní situaci, se práce zabývá psychickými a sociálními důsledky výkonu trestu a je zde přiblížena situace propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, zejména sociální a materiální situace těchto osob a jejich specifické potřeby. Stěžejní část práce se věnuje problematice reintegrace odsouzených do společnosti, zabývá se tak systémem postpenitenciární péče v České republice a službami státních a nestátních neziskových subjektů, které charakterizuje, a konkrétními sociálními aspekty, které vstupují do procesu sociální reintegrace. V neposlední řadě práce také popisuje aktuální trendy v oblasti péče o propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody. Empirická část dané téma zkoumá s využitím kvalitativní metody výzkumu prostřednictvím polostrukturovaného rozhovoru. Výzkumné šetření se zaměřuje na proces reintegrace odsouzených dospělých mužů propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody zpět do společnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

penitenciární péče, postpenitenciární péče, sociální reintegrace, resocializace, odsouzený, sociální aspekty

TITLE

Social aspects of reintegration of convicted into society

ANNOTATION

The topic of this master thesis is social reintegration, sphere of interest thus focuses on social reintegration as a process of people, who have undergone imprisonment. In the conception of the master's thesis, we look at social reintegration especially in the accentuation of specific social aspects influencing this process. The theoretical part of the thesis describes

general starting points of the topic. This part of the thesis defines fundamental penological and criminal-law concepts. Attention is paid to the care system for convicted prisoners. From looking at imprisonment as a difficult life situation the thesis deals with mental and social consequences of the execution of the sentence and it brings closer the situation of the people who were released from imprisonment, especially their social and material situation and their specific needs. The main part of this thesis deals with the issue of reintegration of convicts into society, it deals with the system of post-penitentiary care in the Czech Republic and services of state and nongovernmental non-profit entities which it characterizes. And it also deals with specific social aspects which enter the process of social reintegration. Last but not least, the thesis also describes the current trends in the area of care provided to released prisoners. The empirical part examines the subject using the qualitative method of research through a semi-structured interview. The research focuses on the process of reintegrating convicted adult men released from imprisonment back into society.

KEYWORDS

penitentiary care, post-penitentiary care, social reintegration, resocialization, convicted, social aspects

Obsah

Úvod.....	11
1 Vymezení základních pojmů	14
1.1 Teoretická koncepce trestu	14
1.2 Resocializace	19
2 Penitenciární péče	24
2.1 Zacházení s odsouzenými	25
2.2 Vliv vězeňského prostředí na odsouzeného.....	32
2.3 Příprava odsouzeného na propuštění	46
3 Postpenitenciární péče	49
3.1 Subjekty postpenitenciární péče	54
4 Překážky sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody	62
4.1 Vybrané aspekty ztěžující reintegraci osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody.....	64
4.2 Aktuální trendy práce s osobami propuštěnými z výkonu trestu odnětí svobody.....	77
5 Výzkumné šetření.....	81
5.1 Strategie výzkumného šetření	82
5.1.1 Metoda výzkumného šetření.....	82
5.1.2 Výzkumný soubor	83
5.1.3 Realizace výzkumu.....	83
5.1.4 Zpracování dat	85
5.1.5 Charakteristika respondentů	85
5.2 Obsahová analýza dat	91
5.3 Závěr výzkumného šetření.....	125
6 Diskuze	134
Závěr.....	137
Seznam použitých zdrojů.....	139

Seznam příloh	150
----------------------------	------------

Seznam tabulek a obrázků

<i>Tabulka 1: Základní údaje o výzkumném souboru</i>	83
<i>Tabulka 2: Identifikační údaje vztahující se k trestné činnosti respondentů</i>	92
<i>Obrázek 1: Schéma kategorií a kódů</i>	91

Úvod

Trest je reakcí společnosti na jisté projevy chování, které ve svém důsledku představují porušování norem uznávaných danou společností. Systém sociální kontroly tvoří mechanismy, jejichž smyslem je zabezpečit stabilitu a pořádek ve společnosti a to prostřednictvím různých institucí a za pomoci nejrůznějších sankcí. V trestním právu se pak trest uplatňuje jako sankce ukládaná soudem pachatelům, kteří byli uznáni jako vinní ze spáchání trestného činu. Avšak uložení výkonu trestu odnětí svobody a jeho samotný výkon, není jediným a univerzálním řešením, neboť má své hranice a je mnohdy značně limitován. Úspěšnost resocializačního procesu je ovlivněna a podmíněna celou řadou faktorů, v neposlední řadě také podmínkami věznic, které mnozí odborníci považují za více desocializační nežli resocializační. Navíc působení na odsouzené je ztěžováno represivním charakterem výkonu trestu odnětí svobody, což má mnoho negativních dopadů nejen na jedince a jeho psychiku ve výkonu trestu, ale i na jeho sociální okolí, a to zejména s ohledem na přesah těchto důsledků do života po propuštění z výkonu trestu. Tím ovšem nechceme v žádném případě negovat výkon trestu odnětí svobody a jeho význam. Neboť samotný výkon trestu ve vězeňském zařízení je zásadní z hlediska dosažení účelu a funkcí, které plní. Avšak na proces nápravy pachatele trestného činu a zejména jeho žádoucí sociální reintegraci, nelze nahlížet izolovaně, tedy pouze v kontextu výkonu trestu odnětí svobody. Tento proces je velmi složitý a individuální, neboť na jeho úspěšnost či neúspěšnost má vliv celá řada faktorů a proměnných do něj vstupujících.

Tématem diplomové práce je tedy sociální reintegrace, okruh zájmu se tak soustřeďuje na sociální reintegraci jako proces osob, které prošly výkonem trestu odnětí svobody. V koncepci diplomové práce nahlížíme na sociální reintegrace zejména v akcentaci konkrétních sociálních aspektů, které tento proces ovlivňují. Naší snahou bylo dané téma uchopit co nejkomplexněji, teoretický rámec diplomové je tak koncipován systematickým sledem oblastí a témat, které jsou důležité pro pochopení dané problematiky.

Diplomová práce je koncipována do celkem pěti kapitol. První kapitola diplomové práce je věnována vymezení základních trestněprávních a penologických pojmů a terminologii, které jsou nezbytné pro vhled a pochopení dané problematiky. Zabýváme se zde především základní charakteristikou nepodmíněného trestu odnětí svobody a resocializací, která je klíčovým výstupem a také cílem penitenciárního procesu, v neposlední řadě pak samotným pojmem sociální reintegrace. Penitenciárním procesem se zabývá druhá kapitola diplomové práce, přibližujeme zde systém péče o odsouzené ve výkonu

trestu odnětí svobody, zacházení s odsouzenými a pozornost je soustředěna na nejdůležitější nástroj práce s odsouzenými, kterým je program zacházení. Zaměřujeme se také na vliv vězeňského prostředí a vybrané aspekty uvěznění v kontextu dopadů na psychiku a sociální situaci odsouzeného člověka. Neopomenuli jsme ani penitenciární přípravu na propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Ve třetí kapitole pak vymezujeme postpenitenciární péči, její úlohu a subjekty, které jsou v systému péče o propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody účastny. V kontextu postpenitenciární péči se zde také zabýváme kontinuální sociální péčí a úlohou služeb postpenitenciární péče v akcentaci Koncepce vězeňství do roku 2025. Poslední kapitola teoretické části práce pak pojednává o překážkách procesu sociální reintegrace, snažíme se zde přiblížit situaci osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody v kontextu konkrétních aspektů, které mohou nepříznivě ovlivnit jejich reintegraci do společnosti. V této kapitole jsou také uvedeny aktuální, zejména zahraniční trendy následné péče a práce s osobami, které prošly výkonem trestu odnětí svobody.

Praktická část diplomové práce začíná od páté kapitoly a je věnována výzkumnému šetření. Tuto část diplomové práce jsme se v co největší možné míře snažili propojit s teoretickými východisky. Výzkumné šetření diplomové práce se tak zaměřuje na problematiku reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. Vzhledem k tématu diplomové práce bylo zvoleno kvalitativní pojetí výzkumného šetření a to s využitím polostrukturovaných rozhovorů s osobami, které absolvovaly výkon trestu odnětí svobody. Analýza takto získaných dat bude zpracována pomocí otevřeného kódování. Cílem výzkumného šetření je pak zanalyzovat proces sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, včetně specifikace konkrétních aspektů, které tento proces ovlivnily. Zaměřujeme se především na hodnocení přenositelnosti penitenciárního zacházení do běžného života, na to, s jakými potížemi se propuštění z výkonu trestu potýkají včetně důsledků výkonu trestu, a v neposlední řadě je pozornost zaměřena na konkrétní faktory pomoci a to i v kontextu služeb postpenitenciární péče.

Ústředním tématem diplomové práce je tedy sociální reintegrace. Důvodem, který mne inicioval k volbě tohoto tématu, je zejména můj dlouhodobý zájem o penologii a problematiku výkonu trestu obecně. Základním nástrojem ke snižování recidivy trestné činnosti a zvyšování efektivity a úspěšnosti reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, jsou resocializační programy, penitenciární i postpenitenciární. Ovšem vycházíme-li z toho, že je míra recidivy kritériem úspěšnosti trestní politiky a sociální reintegrace propuštěných z výkonu trestu, pak je zřejmé, že výkon trestu odnětí svobody neplní svůj účel, tedy nápravu pachatelů trestné činnosti dostatečně. Stejně tak v oblasti

postpenitenciární péče jsou v tomto kontextu spatřovány jisté nedostatky. Odborníci tedy poukazují na roztržitost a systémové nepropojení složky penitenciární a postpenitenciární. Výkon trestu odnětí svobody, ale i propuštění z něj, je velmi náročnou situací, vlivem uvěznění se životní situace konkrétního jedince zásadně mění. Od zvládnutí adaptační fáze po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, se odvíjí to, jakým směrem se bude život konkrétního jedince ubírat. Vzhledem k výše uvedenému je nasnadě otázka, na koho se pak v procesu vlastní reintegrace může obrátit.

1 Vymezení základních pojmů

Úvodní kapitola vymezuje obecná východiska tématu a terminologii s tím související. V obecné rovině charakterizuje vybrané základní pojmy, důležité pro uvedení do trestněprávní a penologické problematiky. Jedná se o kategorie, které jsou v rámci dané problematiky klíčové a je tedy zapotřebí je více přiblížit.

1.1 Teoretická koncepce trestu

V širším kontextu v podstatě vycházíme ze systému sociálních norem chování, které chápeme jako jistá pravidla pro vědomé jednání či jako požadavek společnosti na žádoucí chování. (Kraus, 2013, s. 6) Systém sociální kontroly je tvořen mechanismy sociální regulace, jejichž smyslem je zabezpečit stabilitu a pořádek ve společnosti, a to prostřednictvím různých institucí a za pomoci různých sankcí. Sankce pak představuje reakci na chování jednotlivce či skupiny, jejímž cílem je zajistit dodržování norem. (Kraus, 2013, s. 7–8) Z kontextu vyplývá, že následující text se bude zabývat sankcemi negativními, udělovanými formálně, které mají v konečném důsledku podobu trestu. Naukou o trestu a trestání a jejich účincích je *penologie* (z lat. *poena* = trest, z řec. *logos* = nauka, slovo). (Černíková, 2008, s. 2)

Z hlediska trestněprávních věd je trestný čin a pachatele trestného činu chápán jako trestněprávní jev, jenž je přesně vymezen. Trestní právo hmotné stanovuje, co je trestným činem a jaký trest za něj uložit. Trestní právo procesní upravuje trestní řízení. Skutkové podstaty trestných činů, druhy sankcí a jejich vykonávání určují trestněprávní normy. (Černíková, 2008, s. 19)

Trestné činy se dle trestního zákoníku (zákon č. 40/2009 Sb.) dělí na zločiny a přečiny. (§ 14, odst. 1) Přečiny jsou všechny nedbalostní trestné činy a úmyslné trestné činy s horní hranicí trestní sazby do pěti let. (§ 14, odst. 2) Zločiny jsou pak všechny trestné činy, které nejsou přečiny. Zvláště závažnými zločiny jsou úmyslné trestné činy s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let. (§ 14, odst. 3)

Způsob reakce společnosti na trestné činy se řídí systémem sankcí, reprezentovaných trestním právem. Trestní právo vymezuje nejzávažnější formy sociálně deviantního chování, kterým přiřazuje odpovídající sankce a stanovuje pravidla pro jejich aplikaci. Pokud jedinec svým chováním porušuje systém hodnot společnosti a normy společenského soužití, ohrožuje tak její fungování či její samotnou existenci, pak o něm hovoříme jako o *pachateli trestného činu*. (Černíková, 2008, s. 14) Dle trestního zákoníku (zákon č. 40/2009 Sb.) je pachatelem trestného činu ten, „*kdo svým jednáním naplnil znaky skutkové podstaty trestného činu nebo*

jeho pokusu či přípravy, je-li trestná.“ (§ 22, odst. 1) I ten kdo *„k provedení činu užil jiné osoby, která není trestně odpovědná.*“ (§ 22, odst. 2)

Porušuje-li jedinec nejpodstatnější hodnoty společnosti chráněné státem a naplňuje tak skutkovou podstatu trestného činu, je pak reakcí na takové chování trest, jakožto právní následek trestného činu. (Černíková, 2008, s. 14) *Trest lze definovat jako „opatření státního donucení, ukládané jménem státu k tomu povolanými soudy v trestním řízení, jímž se působí určitá újma za spáchaný trestný či jeho pachateli a které vyslovuje společenské odsouzení trestného činu a jeho pachatele.“* (Černíková, 2008, s. 14) Do výčtu trestů patří *„odnětí svobody, domácí vězení, obecně prospěšné práce, propadnutí majetku, peněžitý trest, propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty, zákaz činnosti, zákaz pobytu, zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce, ztráta čestných titulů nebo vyznamenání, ztráta vojenské hodnosti, vyhoštění.“* (zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 52, odst. 1) Ochrannými opatřeními jsou *„ochranné léčení, zabezpečovací detence, zabránění věci nebo jiné majetkové hodnoty a ochranná výchova.“* (zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 98, odst. 1)

Dle trestního zákoníku (zákon č. 40/2009 Sb., § 39, odst. 1) soud při stanovování druhu trestu a jeho výměry přihlíží *„k povaze a k závažnosti spáchaného trestného činu, k osobním, rodinným, majetkovým a jiným poměrům pachatele, k jeho dosavadnímu způsobu života a k možnosti jeho nápravy.“* V rámci tohoto procesu soud také přihlíží k polehčujícím a přitěžujícím okolnostem. Mezi přitěžující okolnosti mimo jiné patří například recidiva trestné činnosti. (zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 42)

„Odsouzeným je ten, proti němuž byl vydán odsuzující rozsudek, který již nabyl právní moci.“ (zákon č. 141/1961 Sb., trestním řízení soudním, § 12, odst. 9) Pro účely této práce se odsouzeným rozumí ten, komu byl uložen pravomocně odsuzujícím rozsudkem soudu nepodmíněný trest odnětí svobody, neboť se ve svých dalších částech bude věnovat právě těmto osobám.

Nepodmíněný trest odnětí svobody lze uložit nejvýše na dvacet let. (zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 55, odst. 1) Za zvláště závažný zločin se ukládá výjimečný trest, kterým se rozumí trest odnětí svobody na dvacet až třicet let a trest odnětí svobody na doživotí. (zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, § 54, odst. 1) Nepodmíněný trest odnětí svobody je nejpřísnější sankcí českého trestněprávního systému. Novelou č. 175/1990 Sb., trestního zákona z roku 1961, byl v České republice s účinností od 1. 7. 1990 definitivně zrušen trest smrti. (Zákon č. 175/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon) Výkon trestu odnětí svobody končí, pokud uplynula doba trestu, došlo k amnestii, udělením milosti nebo

podmíněným propuštěním, písemným příkazem o propuštění na svobodu soudem či na nařízení státního zástupce při výkonu dozoru nad výkonem trestu. (Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, § 73)

„Účelem výkonu trestu odnětí svobody je působit na odsouzené tak, aby snižovali nebezpečí recidivy svého kriminálního chování a vedli po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem, chránit společnost před pachateli trestných činů a zabránit jim v dalším páchání trestné činnosti.“ (Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, § 1, odst. 2) K dosažení účelu výkonu trestu se každému odsouzenému ve věznici stanoví program zacházení jakožto základní forma cílevědomého a komplexního působení na odsouzeného. (Raszková, Hoferková, 2013, s. 47)

Vedle účelu trestu rozlišujeme také jeho funkci. *Základní funkce nepodmíněného trestu odnětí svobody* spočívá v izolaci pachatele, regulaci jeho chování a předcházení páchání další trestné činnosti. (Mařádek, 2003, s. 92) Odborná literatura vymezuje následující funkce trestu (Raszková, Hoferková, 2013, s. 40):

- odplatná (vyrovnávací) – účelem této funkce je emocionální uspokojení osoby poškozeného vůči pachateli trestného činu,
- regulativní (ochranná) – jejím úkolem je ochránit společnost před nebezpečným deviantním chováním a to pomocí ukládání sankcí za spáchané trestné činy,
- preventivní – funkce trestu spočívá v jeho neodvratitelnosti,
- restorativní – tato funkce se zaměřuje na nápravu narušeného vztahu mezi pachatelem a poškozeným,
- výchovná – usiluje o nápravu pachatele,
- morální – spočívá v nastolení spravedlnosti,
- represivní – zaměřuje se na izolaci pachatele od společnosti.

Černíková (2016, s. 9) výčet funkcí trestu odnětí svobody doplňuje o penitenciární funkci trestu, která souvisí s určitým očekáváním od trestu v podobě uvěznění, kdy v jeho průběhu má dojít u odsouzeného k nápravě, korekci, k pozitivnímu obratu, tzv. penitencii.

Moderní penologie se soustředí především na funkci trestu odplatnou a regulativní. Dále jsou v zákoně (Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, § 2, odst. 1 a 2) také popsány *hlavní zásady výkonu trestu*: *„Trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody; tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti. S odsouzenými ve výkonu trestu se musí jednat tak, aby bylo*

zachováno jejich a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovaly se takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem.“

Většinu uvedených funkcí a zásad ve výkonu trestu odnětí svobody v našich podmínkách vykonává *Vězeňská služba České republiky* v rámci terciární prevence. Vězeňská služba České republiky (dále jen “Vězeňská služba“) je ozbrojeným bezpečnostním sborem, který zajišťuje výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody, výkon zabezpečovací detence, ochranu pořádku a bezpečnosti při výkonu soudnictví a správě soudů a při činnosti státních zastupitelství a Ministerstva spravedlnosti. Vězeňskou službu řídí ministr spravedlnosti prostřednictvím generálního ředitele. Organizačními jednotkami Vězeňské služby jsou generální ředitelství, vazební věznice, věznice, ústavy pro výkon zabezpečovací detence, Akademie Vězeňské služby a Střední odborné učiliště. (Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráži České republiky, § 1, odst. 1–4) Úkoly Vězeňské služby zajišťuje vězeňská stráž, justiční stráž, správní služba, Akademie Vězeňské služby a pověřené orgány Vězeňské služby. (Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráži České republiky, § 2)

Nepodmíněný trest odnětí svobody se vykonává diferencovaně ve věznicích. Ke dni 20. 10. 2017 se v České republice nacházelo 35 věznic, z toho 10 věznic vazebních a 2 ústavy pro výkon zabezpečovací detence (VVaÚpVZD Brno a VaÚpVZD Opava). (Vězeňská služba České republiky, © 2017, online) V čele každé věznice stojí ředitel a chod jednotlivých organizačních jednotek zajišťují příslušníci Vězeňské služby a odborný personál. Vnější diferenciací věznic představuje členění věznic podle způsobu vnějšího střežení, zajištění bezpečnosti a režimu výkonu trestu. Od 1. 10. 2017 je v platnosti zákon č. 58/2017 Sb., zákon, kterým se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony. Přijetím tohoto zákona dochází k redukci základních typů věznic pro výkon trestu odnětí svobody dospělých osob. Čtyři základní typy (dohled, dozor, ostraha a zvýšená ostraha) se redukují pouze na dva. Redukce typů věznic by měla přinést zvýšení vnitřní i vnější bezpečnosti, úspornější využití kapacit věznic a přispět k resocializaci odsouzených, zejména pak v oblasti prevence recidivy. (Vězeňská služba České republiky, © 2017, online)

Dle zákona č. 58/2017 Sb. se nepodmíněný trest odnětí svobody nově vykonává ve věznicích:

- s ostrahou nebo

- se zvýšenou ostrahou.

Nově došlo také k úpravě vnitřní diferenciaci věznic, tedy jejich vnitřního rozčlenění. Jednotlivé typy věznic (ostraha a zvýšená ostraha) se člení dle stupně zabezpečení. Věznice s ostrahou se nově člení na oddělení:

- s nízkým stupněm zabezpečení,
- se středním stupněm zabezpečení,
- s vysokým stupněm zabezpečení.

Oddělení nahrazují prostupné skupiny vnitřní diferenciaci. Do těchto oddělení jsou odsouzení umístováni podle míry vnějšího a vnitřního rizika, která vyjadřují míru nebezpečnosti odsouzeného pro společnost a míru rizika ohrožení bezpečnosti během výkonu trestu odnětí svobody. Vyhodnocení míry rizik provádí odborná komise. Jednotlivá oddělení se dále dělí na oddíly. (Zákon č. 58/2017 Sb., zákon, kterým se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony) O zařazení odsouzeného do konkrétního typu věznice i nadále rozhoduje soud. Nově však získává Vězeňská služba České republiky pravomoc vztahující se k rozhodování o umístění odsouzeného do oddělení, s konečnou platností o umístění rozhoduje ředitel věznice. (Vězeňské služba České republiky, © 2017, online) Tato změna je především předpokladem jednodušší a přehlednější diferenciaci odsouzených. (Blanda, Pohlová, Volák, 2013, s. 2)

Z předchozího textu je evidentní, že výkon trestu je upraven mnoha zákony, resortními prováděcími předpisy, nařízeními vlády, ministra spravedlnosti, generálního ředitele Vězeňské služby a ředitelů organizačních jednotek. Jejich výčet není pro účely této práce podstatný, jejich shrnutí a přehled nabízí například Kapitoly z penologie I. (Raszková, Hoferková, 2013, s. 42–43) Dalšími výchozími dokumenty, které jsou pro penologickou praxi stěžejní, jsou Evropská vězeňská pravidla a Koncepce vězeňství do roku 2025.

Veškeré předpisy, které upravují zacházení s odsouzenými v České republice (zacházení s odsouzenými viz. kapitola Penitenciární péče), vycházejí ze Standardních minimálních pravidel pro zacházení a Evropských vězeňských pravidel. Standardní minimální pravidla pro zacházení byla přijata Organizací spojených národů v roce 1955 a v podstatě představují „*minimální předpoklady, které OSN přijala jako žádoucí pro zacházení s vězni, zvláště v souvislosti s prosazováním disciplíny a užívání nástrojů omezování osobní svobody ve věznici.*“ (Raszková, Hoferková, 2013, s. 45) Evropská vězeňská pravidla jsou v podstatě

přepřacovanou evropskou verzí předchozího dokumentu. „*Jedná se o soubor doporučení vládám členských zemí, která stanoví minimální standardy pro život jedince ve věznicí. Pravidla se týkají nejen obviněných a odsouzených, ale také vězeňského personálu a samotných věznic.*“ (Raszková, Hoferková, 2013, s. 45)

Nová Koncepce vězeňství do roku 2025 byla vytvořena v roce 2015. Globálním cílem koncepce je vytvořit dobře fungující, efektivní systém moderního vězeňství, který bude propojený s prevencí kriminality, systémem postpenitenciární péče, sociální sférou a vzdělávacím systémem a bude směřovat k reintegraci pachatelů trestné činnosti do společnosti. Současná koncepce je historicky první systémovou aktivitou, která pojímá vězeňství v širším kontextu, neomezuje se tak pouze na Vězeňskou službu. Vychází ze základní premisy multidisciplinárního a meziresortního přístupu k problematice vězeňství. Koncepce má celkem devět kapitol. Jedna z nich, a pro účely této práce nejstěžejnější, se zabývá resocializací propuštěných vězňů a návazností na prevenci a postpenitenciární péči. (Koncepce vězeňství do roku 2025, 2015, s. 3)

1.2 Resocializace

Pro celkové pochopení problematiky reintegrace odsouzených do společnosti, potažmo postpenitenciární péče obecně, je zapotřebí přiblížit proces resocializace. Následující část práce proto vymezuje a popisuje klíčové kategorie s tím spjaté.

Hlavním cílem výkonu trestu odnětí svobody je nejenom ochrana společnosti před nežádoucím chováním pachatelů trestných činů, ale i zabránění odsouzenému v opakování trestné činnosti. Jedním z nejdůležitějších východisek této snahy se pak stává resocializace odsouzeného, která vede k tomu, aby se odsouzený ve svém dalším životě trestné činnosti nedopouštěl. (Raszková, Hoferková, 2013, s. 40)

Odlišnost *socializace* neboli odlišný vztah k obecně platným normám je obvykle průvodním znakem většiny pachatelů trestných, zejména pak recidivistů. Aby byl jedinec schopen ve většinové společnosti fungovat a rozvíjet se, musí se v ní nejprve naučit žít, přijímat a respektovat její psané i nepsané normy, hodnoty a kulturu. (Kraus, 2013, s. 59) Zvnitřnění společenských norem a orientace v nich, je jeden z faktorů prevence sociálně patologického chování a kriminality. Úspěšná resocializace jedinců propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody je tak velice důležitým předpokladem snížení recidivy trestné činnosti.

Společným jmenovatelem všech terminologických vymezení pojmu *resocializace* je určitá změna a přijetí nových hodnot a norem, které jsou konformní s většinovou společností. V obecném úzu resocializaci chápeme jako proces znovuuvedení či opětovné začlenění

jedince do společnosti. (Čepelák, 1982, s. 2–3). Resocializace bývá obvykle definována jako opětovná socializace osob propuštěných z dlouhodobé vězeňské, ústavní, nemocniční a jiné péče. (Hartl, Hartlová, 2000, s. 507) V podstatě hovoříme o procesu „*zbavování se původních vzorců chování a přejímání vzorců nových.*“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 6)

Ve vězeňské praxi bývá tento termín chápán jako korektivní neboli druhotná socializace osob v důsledku socializace deviantní či deficitní. (Štěrba, 2007, s. 82) Jedná se tedy o druhotnou socializaci osob, u kterých v minulosti, v některé ze svých vývojových etap proces socializace neproběhl úspěšně. A to z důvodu, že se v něm vyskytly nejrůznější dílčí nedostatky nebo nevhodné podmínky, nebo proto, že byli tito jedinci „socializováni“ v antisociálním smyslu. Jinak řečeno, byli zapojeni do systému norem a hodnot, které nejsou v souladu s morálními i zákonnými normami. (Černíková, 2008, s. 144)

Mařádek (2003, s. 76) vysvětluje resocializace v širším pojetí jako složitý proces nápravy a převýchovy, jehož cílem je změnit osobnost odsouzeného tak, aby dokázal po propuštění na svobodu žít bez dalšího porušování zákonů a páčání trestné činnosti. Prostřednictvím resocializace by mělo být ve vězeňských zařízeních dosaženo nápravných cílů. Jedná se o složitý proces převýchovy a změny vadné socializace. Této změny je ve vězeňské praxi dosahováno zejména prostřednictvím resocializačních programů, tzv. programů zacházení (viz. kapitola Penitenciární péče). Nejkomplexnějším cílem resocializace je změna psychiky a psychologického rozvoje, jedná se o schopnost odsouzeného řídit vlastní chování žádoucím prosociálním směrem a zabránit tak do určité míry další recidivě. Penitenciární resocializace úzce souvisí s oblastí postpenitenciární péče, neboť dle Mařádka (2003, s. 76–78) by výsledkem resocializace měla být „*přípravenost propuštěného bývalého vězně k plnění běžných sociálních rolí řadových občanů, tj. pracovat, žít se vlastní prací, starat se o jiné, nevrátit se do původní kriminální skupiny.*“ Aktéry resocializačního procesu jsou pak odborný personál věznice, který se podílí na výchovném působení na odsouzeného, a následně odborníci z oblasti státní i nestátní postpenitenciární péče. Objektem působení je narušený jedinec.

Cílem resocializace je tedy odstranění relativně trvalých postojů, které v tomto smyslu chápeme jako negativní, zejména vzhledem ke společenskému očekávání, ve vztahu jedince ke konkrétnímu prostředí, které je zároveň výsledkem jeho dosavadních zkušeností. (Czapów, Jedlewski, 1981, s. 36)

Velmi úzce je s problematikou resocializace spjat termín *reintegrace*. Reintegraci lze definovat jako „*pokus dosáhnout pomocí resocializace toho, aby se propuštěný znovu integroval do skupiny, ze které se vyřadil v důsledku páčání trestné činnosti.*“ (Mařádek,

2005, s. 94) Ze sociologického hlediska je integrace definována jako začlenění jedince do skupiny a jeho akceptování ostatními členy. (Jandourek, 2001, s. 109) Reintegrace je pak „úsilí pomocí resocializace dosáhnout opětovného začlenění propuštěného do skupiny, ze které se vyřadil spácháním trestného činu.“ (Mařádek, 2003, s. 75) Hendrych (2010, s. 33) chápe reintegraci jako „proces začlenění osoby do života společnosti, který směřuje k obnovení respektu pachatele k právnímu stavu společnosti, k jeho uplatnění a seberealizaci.“

Tvořivá resocializace

Koncepce tvořivé resocializace je inovací, jež vstupuje do klasického přístupu k resocializaci a byla rozvinuta především v Polsku. Metodologickými východisky koncepce tvořivé resocializace v zacházení s odsouzenými jsou tvořivost, resocializace a identita. Tvořivá resocializace využívá své metody tak, aby došlo k aktivizaci rozvojového potenciálu odsouzených, aby se tak dále rozvíjely konkrétní materiální a sociální schopnosti a dovednosti prostřednictvím jejich tvořivosti. Klasické pojetí resocializace se liší od pojetí tvořivého v několika ohledech. Pozornost je zaměřena na rozvoj a utváření potenciálů. Standardní resocializace se zaměřuje na změnu v oblasti osobnostní a sociální. Tvořivá resocializace pracuje se sociálním nepřizpůsobením jako s problémem vyplývajícím z defektně vytvořené identity, nikoli jako s problémem defektně vytvořených postojů. Samotná korekce nestačí, proto koncepce tvořivé resocializace hledá v člověku to dobré a na základě toho je vytvářena nová identita odsouzeného. (Konopczyński, 2013, s. 205)

Východiska resocializace

Resocializace ve vězeňské praxi představuje specifický prostředek působení na odsouzené. Výchovou jedinců, u nichž socializace neproběhla úspěšně nebo u nichž došlo k socializaci deviantní, se zabývá resocializační pedagogika. (Mařádek, 2003, s. 77) Jedná se o vědní disciplínu, jejíž předmět zkoumání se zaměřuje na specifický druh výchovné činnosti, kterou lze nazvat jako resocializační výchovu. (Czapów, Jedlewski, 1981, s. 8)

Proces resocializace jako návrat k chování, které je společensky žádoucí a přijatelné, se neobejde beze změn v postojích a hodnotové orientaci. Úspěšnost resocializačních programů závisí především na jejich přiměřenosti a také na tom, do jaké míry jsou akceptovány, což úzce souvisí s motivací resocializovaných osob. (Ondrejko, 2009, s. 311)

Odlišnosti v socializaci se objevují nejenom u odsouzených, ale lze se s nimi setkat i u jiných osob. Proto někteří autoři rozlišují resocializační pedagogiku na speciální

resocializační pedagogiku, která se zaměřuje výhradně na pachatele trestných činů a obecnou resocializační pedagogiku, jenž se zabývá například jedinci, u kterých došlo k zásadní změně v jejich životě, například v souvislosti se ztrátou či změnou zaměstnání apod. (Mařádek, 2003, s. 77)

Resocializace kriminálně narušených jedinců je velmi složitý a náročný proces. Do tohoto procesu vstupuje celá řada dalších faktorů, které jej ovlivňují, jedná se především o to, jaký druh trestné činnosti odsouzený spáchal, dále o osobnost jedince, jeho motivaci a sebereflexi, sociální zázemí apod. (Španková, 2013, s. 108)

V rámci resocializačního procesu by měly být naplňovány nové axiologické charakteristiky resocializační pedagogiky dle Pytky (In: Černíková, 2008, 144–145):

- samostatnost vychovávaného,
- individualizovaný přístup, který zohledňuje individuální potřeby a zvláštnosti jedince,
- otevřenost sociálního prostředí, ve kterém resocializační proces probíhá – takové prostředí umožňuje využívat sítě sociálních vztahů a sociálních interakcí pro intenzivní resocializační proces.

V současnosti je ve vězeňské praxi resocializace uskutečňována tvorbou a naplňováním programů zacházení. Snahy o resocializaci pachatele je dosahováno kromě resocializačních programů i jinými způsoby. Jedná se především o zacházení s vězni, reedukaci, nápravně výchovnou činnost a penitenciární výchovné působení. (Mařádek, 2003, s. 76)

Dalšími pojmy, se kterými se můžeme v penologických publikacích setkat, jsou tak reedukace a náprava. *Reedukace* neboli převýchova je „*snaha pomocí pedagogických metod rozvinout nevyvinuté osobnostní vlastnosti či je pozměnit společensky žádoucím směrem.*“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 501) *Náprava* bývá v penitenciární oblasti vymezována jako „*odstraňování dílčích nedostatků v chování a jednání či celkové socializaci.*“ (Mařádek, 2005, s. 55)

Ve vězeňském prostředí byl pojem resocializace po roce 1989 nahrazen termínem zacházení. Neboť resocializace jako taková má probíhat až po propuštění z výkonu trestu, ne v jeho průběhu. Přesto se první kroky resocializace uskutečňují již ve výkonu trestu a to prostřednictvím zacházení s odsouzenými. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 7) V neposlední řadě byl přijat termín zacházení na znamení rozchodu s minulostí, kdy uplatňované

resocializační programy byly realizovány nátlakově s nedostatečným ohledem na individuální potřeby a možnosti odsouzeného. (Černíková, 2008, s. 144)

Z kontextu tedy vyplývá, že v resocializačním procesu by mělo docházet ke komplexnímu působení na jedince s patologickými projevy v chování, který byl v důsledku toho v rozporu se zákonem a následně sankcionován. Tento proces by měl začít již před nástupem do výkonu trestu odnětí svobody a pokračovat během něj i po propuštění. (Černíková 2008, s. 214–215).

Ovšem mezi odborníky se objevují i názory, které odmítají péči o odsouzené směřující k resocializaci a reintegraci do společnosti. Například Justová (2009, s. 70–73) se domnívá, že práce s trestanými by se neměla zaměřovat na změnu jejich hodnotové orientace, nýbrž na hledání způsobu života, který bude akceptovatelný jak pro propuštěného z výkonu trestu, tak i pro společnost. Práce s propuštěným by se tak měla soustředit na hledání osobních výhod z dodržování pravidel a norem společnosti a namísto jeho integrace do majoritní společnosti, která proti němu zaujímá skeptické postoje, by měl být integrován do komunity, která jej přijme i s jeho typickým chováním.

Přesto, že jsou názory odborníků v této oblasti nejednotné, je jisté, že návrat odsouzených do společnosti, respektive jejich resocializace a reintegrace je proces skutečně velmi složitý. *„Rychlost a charakter průběhu resocializace závisí zejména na adaptaci dané osoby na sociální změnu a ochotě měnit hodnotovou orientaci, podřizovat se sociálním normám, přijímat nové vzory chování a akceptovat nové autority, na míře odlišnosti nového sociálního prostředí od původního a na otevřenosti nového sociálního systému vůči danému jedinci.“* (Biedermanová, Petras, 2011, s. 9)

Uvěznění je náročnou životní situací, ovšem i propuštění z výkonu trestu odnětí svobody představuje pro jedince a jeho okolí obdobně náročnou situaci. Ačkoliv to může znít jakkoliv paradoxně. Podmínky výkonu trestu odnětí svobody považují mnozí odborníci za více desocializační než resocializační. Působení na odsouzené je ztěžováno represivním charakterem výkonu trestu odnětí svobody a v neposlední řadě je úspěšnost resocializačního procesu ovlivněna a podmíněna celou řadou faktorů a podmínkami věznic. O práci s odsouzenými ve vězeňských zařízeních, zacházení s odsouzenými, o psychických a sociálních důsledcích výkonu trestu odnětí svobody pojednává následující kapitola diplomové práce.

2 Penitenciární péče

Významná část práce s odsouzenými s ohledem na jejich sociální reintegraci je realizována již během výkonu trestu odnětí svobody. Proto tato kapitola přibližuje systém péče o odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody, pojednává o zacházení s odsouzenými, pozornost se soustředí na nejdůležitější nástroj práce s odsouzenými, kterým je program zacházení. Nelze opomenout vliv vězeňského prostředí na odsouzeného, pozornost je tak věnována vybraným aspektům uvěznění a vlivu této skutečnosti na psychiku a sociální situaci odsouzeného člověka.

Penitenciární systém je v podstatě souhrn zásad a postupů, podle kterých je vykonáván trest odnětí svobody a od kterých se očekává dosažení žádoucí změny a to tedy nápravy neboli penitencie chování. *Penitenciární proces* je zastřešujícím termínem pro proces polepšení, nápravy, jehož cílem je dosažení pozitivní změny v chování, jenž se odehrává v prostředí vězeňského zařízení. (Černíková, 2008, s. 12) *Penitenciární péče* pak představuje práci s odsouzenými ve vězeňských zařízeních. Tuto péči zajišťuje odborný personál věznic. Penitenciární péče si klade za cíl dosáhnout resocializace odsouzeného. Vězeňský systém by měl být chápán dle Černíkové (2008, s. 70) chápán jako systém sociálních služeb orientovaných na změnu chování vězňů v žádoucím prosociálním směru, který je předpokladem pro reintegraci pachatele do společnosti.

Subjekty penitenciární péče

Penitenciární prostředí disponuje multidisciplinárním týmem odborných zaměstnanců, kteří působí na odsouzeného v přímé péči. Kvalitní personální obsazení je důležité pro samotný chod věznic. Jedná se především o pracovníky, kteří jsou v každodenním a přímém styku s odsouzenými, což jsou zejména vychovatelé, terapeuti, speciální pedagogové, sociální pracovníci a psychologové. (Raszková, Hoferková, 2013, s. 68–69) Do penitenciární praxe tak vstupují společenské vědy, které se díky poznání psychiky a chování člověka podílejí na řešení problémů spojených s penitenciárním procesem. (Černíková, 2008, s. 12)

Klíčovou postavou v práci s odsouzenými je *vychovatel*. Vychovatel je denně v kontaktu s odsouzenými, respektive se skupinou odsouzených, která mu byla svěřena a řeší v součinnosti s nimi jejich problémy a požadavky. Vychovatel zajišťuje kázeň svěřenců, pořádek a dohlíží na plnění povinností odsouzených v rámci uloženého programu zacházení. Pozice vězeňského vychovatele zahrnuje hned několik funkcí a to nejen funkci výchovnou, ale i diagnostickou, vzdělávací a svým působením na odsouzené se podílí i na prevenci

v rámci prosociálního rozvoje odsouzených. Ve vězeňském zařízení je jeho pozice klíčová, neboť vzhledem k vyjmenovanému, může nejintenzivněji působit na odsouzené a ovlivnit tak jejich resocializaci. (Kubíčková, Kmetík, 2011, s. 48–49, © 2017, online)

Speciální pedagog sestavuje ve spolupráci s odsouzenými programy zacházení. (Sochůrek, 2007, s. 12). V této činnosti pracuje s nástrojem SARPO. SARPO neboli souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených je elektronickým nástrojem na vyhodnocování statických a dynamických rizik a kriminogenních potřeb odsouzených. Vězeňská služba České republiky, © 2017, online) Speciální pedagog zodpovídá za práci vychovatelů a pedagogů volného času – terapeutů. Do jeho agendy také spadá veškerá pedagogická péče, tedy všeobecné a odborné vzdělávání odsouzených, podílí se na zařazování odsouzených do pracovního poměru a rekvalifikaci. Jednou z jeho mnoha kompetencí je i například podílení se na ukládání kázeňských trestů nebo přerušování výkonu trestu. (Sochůrek, 2007, s. 12). Pozici *sociálního pracovníka* přibližuje třetí kapitola diplomové práce.

Další součástí multidisciplinárního týmu je *psycholog*. Psycholog vykonává řadu odborných psychologických činností. Důležitou úlohu sehrává v rámci programů zacházení, garantuje jejich odbornou úroveň. V nástupním oddělení psycholog zpracovává psychologickou diagnostiku odsouzeného, na jejímž základě doporučuje odsouzeného do určitého programu zacházení, stejně tak v případě změn v rámci programů zacházení. Jeho činnost spočívá i v odborném dozоровání kolegů vychovatelů, terapeutů v oblasti realizace a vedení jednotlivých aktivit programů zacházení (Sochůrek, 2007, s. 13–14).

V posledních letech vzrůstají oprávněné nároky na vězeňský personál, po zaměstnancích se zejména požaduje, aby rozuměli cílům a úkolům vězeňství, to znamená, aby se ztotožnili s jeho reedukačním a resocializačním charakterem a společně s odsouzeným usilovali o jeho opětovné začlenění do společnosti. V neposlední řadě jsou také důležité osobnostní předpoklady každého uchazeče o práci ve vězeňství a jeho vzdělání, neboť tato práce je velmi náročná a specifická. Požadavek kvalitního personálu věznic je dokonce zakotven v Evropských vězeňských pravidlech a v Koncepci vězeňství do roku 2025. (Raszková, Hoferková, 2013, s. 68–69)

2.1 Zacházení s odsouzenými

Odsouzený se do výkonu trestu odnětí svobody přijímá výhradně na základě pravomocného a vykonatelného rozhodnutí soudu k nastoupení do výkonu trestu nebo příkazu soudu k dodání odsouzeného do výkonu trestu. Odsouzení jsou v konkrétní věznici nejprve ubytováni odděleně od ostatních odsouzených na *nástupním oddělení*, kde stráví nejdéle dva

týdny. (Štěrba, 2009 s. 65; Raszková, Hoferková, 2013, s. 88–89) Vzniká zde penitenciární diagnóza odsouzeného, jejímž výsledkem je tzv. komplexní zpráva o odsouzeném, ze které pak vychází konkrétní program zacházení, jehož složení musí vždy sledovat dosažení účelu výkonu trestu odnětí svobody. (Sochůrek, 2007, s. 44; Raszková, Hoferková, 2013, s. 89) Zjišťuje se stav, ve kterém se odsouzený v době nástupu do výkonu trestu nachází. Tento úkol je v režii odborných zaměstnanců věznice, zejména lékaře, psychologa, speciálního pedagoga a sociálního pracovníka. V podstatě se jedná o analýzu tzv. bio-psycho-socio-duchovního stavu odsouzeného, jenž zahrnuje především informace o osobě odsouzeného, o jeho trestném činu, o celkovém zdravotním a psychickém stavu, součástí je také důkladná sociální anamnéza a zhodnocení možných rizik, která v budoucnu mohou bránit v úspěšné reintegraci odsouzeného do společnosti. (Hála, 2006, s. 122)

Jedním z ústředních pojmů penitenciární péče je *zacházení*. Zacházení s odsouzenými (treatment) představuje „*souhrn aktivit směřovaných k pachateli trestných činů, které provádí specializovaný pracovník (vězeňský, sociálních služeb, výchovný): jedná s pachateli trestných činů, řeší a pomáhá řešit jejich problémy, vede odsouzené (k práci, ke vzdělávání, k samostatnosti, ...), pečuje (o jejich zdraví, pozitivní rozvoj), působí, ovlivňuje jejich chování, názory, vývoj – směřování k prosociální orientaci. Cílem je, aby obsah zacházení vedl odsouzeného k sociálně vyzrálejšímu – odpovědnějšímu chování.*“ (Černíková, 2008, s. 143–144) Zacházení je v podstatě „*veškerá činnost, která je realizována s odsouzenými ve vězeňských zařízeních proto, aby byl naplněn účel výkonu trestu.*“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 16) Jinak řečeno, jde jednak o pomoc při zvyšování šancí vězně na život bez trestné činnosti a úspěšnou reintegraci do společnosti a v neposlední řadě je prostřednictvím zacházení s odsouzenými také dosahováno výchovné funkce trestu odnětí svobody. Dle Sochůrka (2007, s. 23) výchovná funkce trestu odnětí svobody „*sleduje specifické a individuální výchovné cíle, vyvěrající z penitenciárního výchovného procesu, obsažené v zacházení s pachatelem.*“

Specifické výchovné cíle se soustředí na:

- odstranění nežádoucích forem chování,
- pozitivní utváření a přetváření osobnosti,
- překonání protispolečenských tendencí,
- odstranění nežádoucích návyků,
- přizpůsobení se.

Individuální cíle se zaměřují na:

- adaptaci,
- osvojení si vědomostí, návyků a dovedností,
- přípravu odsouzeného na jeho budoucí pobyt na svobodě.

Zásady zacházení s odsouzenými

Rada Evropy formulovala základní zásady pro zacházení s odsouzenými, jejichž uplatňování přispívá zejména k dosažení větší účinnosti trestu odnětí svobody a snižuje nežádoucí dopady uvěznění. Na základě doporučení Rady Evropy Rec (2003) 23, byly přijaty Výborem ministrů Rady Evropy následující zásady pro zacházení s odsouzenými (Černíková, 2008, s. 145–149):

- zásada individualizace – vyjadřuje požadavek zohledňovat různost vězeňské populace a to jak v plánování výkonu trestu odnětí svobody, tak i vzhledem k osobnosti odsouzeného,
- zásada normálnosti – snaha co nejvíce se přiblížit životu mimo věznici, zejména v souvislosti s nároky, požadavky a povinnostmi reálného života,
- zásada odpovědnosti – ve smyslu osobní odpovědnosti odsouzených za svá rozhodnutí,
- zásada bezpečí a bezpečnosti – ve smyslu individuálního posuzování nebezpečnosti odsouzeného ve vztahu k ostatním odsouzeným, vězeňskému personálu, návštěvníkům a společnosti,
- zásada neoddělování – dlouhodobě odsouzených a odsouzených na doživotí v rámci progresivního vývoje,
- zásada postupu – jedná se o progresivní postup vězeňským systémem na základě individuálního plánování výkonu trestu,
- zásada reintegrace – veškeré úsilí v rámci zacházení s odsouzenými a způsob výkonu trestu by mělo směřovat k úspěšné reintegraci odsouzeného.

Realizace zacházení s odsouzenými

Realizace výchovné funkce trestu má pak v praktické rovině podobu aktivit, podmínek a zásad, které se uplatňují v procesu zacházení s odsouzenými. (Černíková, 2008, s. 143)

Realizace procesu zacházení je ve vězeňském prostředí prováděna:

- obecnými metodami zacházení s odsouzenými, které jsou stanoveny zákonem a nelze jimi dosáhnout trvalých změn v chování jedince (např. působení režimem, kázeňské odměny a tresty apod.),
- speciálními metodami zacházení, kterými se rozumí různé metody pedagogické, terapeutické, sociální a jiné, které jsou s odsouzenými prováděny individuálně či skupinově a soustředí se na konkrétní problémy daného jedince. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 11)

Pomocí konkrétních obecných a speciálních metod zacházení s odsouzenými se u odsouzených dosahuje interiorizace, tedy zvnitřňování sociálních norem a osvojování si společensky přijatelného chování. Celý tento proces by měl směřovat ke třem hlavním cílům, kterými jsou *„kultivace návyků dalším vzdáváním, osvojování si vhodných sociálních dovedností pro readaptaci na život mimo vězení a specifická pomoc a odborné poradenství zaměřené na řešení osobních problémů.“* (Černíková, 1996, s. 88)

V rámci práce s odsouzenými se používají také *penitenciární výchovné postupy*. Penitenciární výchovné postupy aplikované ve vězeňském prostředí jsou:

- Výchovné postupy – režim věznice, pracovní výchova, kulturně výchovná práce, rekreační, rehabilitační a sportovní činnosti.
- Vzdělávací postupy – ukončení základní školy, studium učebního oboru, středoškolské studium, další vzdělávací aktivity a sebevzdělávání.
- Speciálně výchovné a léčebné aktivity – terapeutické, poradenské, tréninkové a léčebné aktivity. (Mařádek, 2000, s. 36)

Dále Mařádek (2000, s. 24) uvádí, že v rámci výchovného působení se uplatňují komplexní postupy zaměřené na celou osobnost vychovávaného jedince. V zásadě se jedná o tyto postupy:

- ovlivňování osobností (autoritou),
- ovlivňování společenstvím (kolektivem, komunitou apod.),
- ovlivňování životním procesem (režimem věznice).

K záměrnému usměřování chování pak slouží také různé metody a prostředky kázeňské praxe jako jsou odměny, tresty, přesvědčování, vysvětlování a další. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 16)

Programy zacházení – výchovná a reintegrativní práce s odsouzenými

Zákonem je stanovena povinnost jednat s odsouzenými ve výkonu trestu tak, *„aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovat takové*

postoje a dovednosti odsouzených, které jim pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život.“ (Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, § 2, odst. 2) Resocializace odsouzených pomocí tzv. programů zacházení má tedy zákonnou oporu. (Biedermanová, Petras, 2011, s. 15) Program zacházení (dříve resocializační program) je tak nejvýznamnějším prostředkem, kterým se na odsouzené působí. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 16) Program zacházení je ve své podstatě souhrn aktivit, které jsou primárně zaměřeny na rozvoj osobnosti odsouzeného, jeho chování, ale také hodnotovou orientaci v souladu s právy a povinnostmi stanovenými zákonem a jinými právními předpisy. (Fábry, 2009 s. 171)

Program zacházení je vytvářen v součinnosti s každým odsouzeným, který vykonává trest odnětí svobody, jehož délka převyšuje tři měsíce. (Biedermanová, Petras, 2011, s. 15) Program zacházení se zpracovává každému odsouzenému na základě komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti. (Řeháček, 2007, s. 9) Program zacházení sestavuje a aktualizuje speciální pedagog společně s odsouzeným. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 16) Volí se takový program zacházení, který je pro daného odsouzeného považován za vhodný a kterým se sleduje zejména minimalizace identifikovaných rizik, která souvisejí s trestnou činností, popřípadě mohou mít vliv na páchání trestné činnosti v budoucnu. Pokud si odsouzený nezvolí jednu z nabízených alternativ programu zacházení, je mu stanoven minimální program zacházení, jehož základ tvoří pracovní aktivity. (Vězeňská služba České republiky, © 2017, online)

Nově se programy zacházení dělí podle míry rizik, rozlišujeme tak program:

- minimálního zacházení,
- standardního zacházení,
- speciálního zacházení,
- výstupního zacházení. (Vězeňská služba České republiky, © 2017, online)

Plnění programu zacházení je průběžně kontrolováno a vyhodnocováno vychovatelem. Vyhodnocení jeho plnění je základním podkladem pro návrh podmíněného propuštění či přeřazení do věznice jiného typu. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 28–29)

Program zacházení se zaměřuje na tři základní oblasti:

- na pozitivní rozvoj schopností a možností odsouzeného – program zacházení je příležitostí k rozvoji individuálních schopností prosociálně zaměřených,

- na zjištěné potřeby a problémy vězněného – cílem je utlumit problémovost odsouzeného a podněcovat ho k seberegulaci, jenž může vyplývat z rozvoje pozitivních vlastností,
- na zájmovou a preferenční oblast aktivit – jejich prostřednictvím může dojít k navázání příznivějšího kontaktu pro výchovné působení personálu. (Černíková, 2008, s. 152)

Existuje několik složek, ze kterých se sestavuje modifikovaný, individualizovaný program zacházení, avšak pevnou součástí u pracovně zařaditelných odsouzených je pracovní terapie. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 16) Neboť zaměstnávání je jedním z hlavních faktorů resocializace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 9)

Programy zacházení s odsouzenými mají následující složky:

- pracovní aktivity,
- vzdělávací aktivity,
- speciální výchovné aktivity,
- zájmové aktivity,
- oblast utváření vnějších vztahů. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 17)

Cílem *pracovních aktivit* v reintegračním smyslu je vytvoření a osvojení pracovních návyků u odsouzených, kteří si je doposud nevytvořili a uchování pracovních návyků u odsouzených, kteří před nástupem do výkonu trestu pracovali. Organizovaná, smysluplná a řízená práce rozvíjí pracovní návyky a s tím i související vlastnosti osobnosti. (Biedermanová, Petras, 2011, s. 16) „*Takto uspořádaná práce odsouzených, vykonávaná navíc v podmínkách odpovídajících mimovězeňskému standardu (a též spravedlivě odměňovaná), utváří v žádoucím směru vztah odsouzeného k práci vůbec (práce jako typicky lidská potřeba) i k práci jako prostředku uspokojování dalších potřeb a zájmů člověka (což evidentně u odsouzených osob nebývá samozřejmostí).*“ (Hála, 2005, s. 124) Navíc neopomenutelným přínosem zaměstnávání odsouzených je i ekonomická stránka věci, odsouzení jsou schopni ze své pracovní odměny hradit nejenom náklady spojené s výkonem trestu odnětí svobody, ale i například dluhy či výživné pro děti. (Biedermanová, Petras, 2011, s. 17) Pracovní aktivity se dělí na zaměstnávání, úklidovou a brigádnickou činnost a pracovní terapii. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 17)

Nová Koncepte vězeňství do roku 2025 poukazuje na problematiku vyhodnocování zaměstnanosti odsouzených, neboť zahrnuje i odsouzené zařazené do programu vzdělávání.

Dalším problémem zaměstnávání odsouzených je nedostatek prostor v rámci věznic a okolo nich, stejně tak nedostatečné podmínky na trhu práce pro zaměstnávání osob ve výkonu trestu. (Koncepce vězeňství do roku 2025, 2015, s. 10–11)

Vzdělávací aktivity představují další významnou složku programů zacházení. Vzdelání obecně je přikládán zásadní význam, ovšem vzdělávání samo o sobě nemá nápravný efekt. Ve vězeňských podmínkách je proto kladen důraz zejména na vzdělávání odsouzených v pracovních oborech s možností kvalifikace či rekvalifikace v řemeslech či technických profesích. (Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995, s. 47) A to z reintegračního důvodu, tedy uplatnění takového vzdělání po propuštění z výkonu trestu. (Suchá, Valeš, 2008, s. 45) Do vzdělávání jsou zařazováni odsouzení, kteří nejsou zařazeni do zaměstnání. Zvláštní důraz je pak kladen na vzdělávání mladistvých odsouzených. Hlavním zprostředkovatelem vzdělávání je pak školské vzdělávací středisko. V dokladu o vzdělání odsouzeného nesmí být uvedeno, že byl získán ve věznici. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 19–20)

Speciálními výchovnými aktivitami programu zacházení jsou „*individuální a skupinová speciální pedagogická a psychologická působení na odsouzené vedená kompetentními zaměstnanci (pedagogy, psychology, therapy).*“ (Biedermanová, Petras, 2011, s. 24) Aktivity tohoto programu zacházení se zaměřují především na sociálně právní poradenství, terapeutické programy a trénink zvládnání agresivity. Tyto aktivity probíhají ve všech odděleních věznic, nejvíce se však uplatňují u specifických skupin odsouzených (například odsouzení s mentální retardací, s poruchami chování apod.) a jejich snahou je „*omezovat a snižovat nebezpečnost a pravděpodobnost recidivy u rizikových pachatelů a přispívat tak ke zvyšování ochrany společnosti po jejich návratu do občanského života. Cílem je pak vytvořit takový systém zacházení s odsouzenými, který působí směrem ke snižování rizika páchaní trestné činnosti a nabízí jim možnost změnit své chování a motivovat je k nápravě.*“ (Biedermanová, Petras, 2011, s. 24)

Zájmové aktivity programu zacházení představují nejrůznější formy individuální a skupinové zájmové činnosti odsouzených, které organizují a vedou odborní zaměstnanci věznic. Jedná se o aktivity, které v souladu s účelem výkonu trestu odnětí svobody rozvíjejí schopnosti, sociální dovednosti a vědomosti odsouzených. Nabídka těchto aktivit odpovídá možnostem věznic. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 23)

Aktivity v oblasti *utváření vnějších vztahů* jsou v podstatě všechny aktivity, které přispívají k přípravě odsouzeného na soběstačný život po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Nejvýznamnější roli zde sehrává sociální pracovník, který pracuje nejen s odsouzeným, ale i s jeho rodinou. Mezi aktivity tohoto programu zacházení patří například

udržení a posilování pozitivních vazeb s rodinou, obstarání základních dokladů pro komunikaci s úřady, navázání kontaktů se subjekty postpenitenciární péče a spolupráce s Probační a mediační službou apod. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 23–24)

Programy zacházení jsou velice důležitou součástí výkonu trestu odnětí svobody. Prostřednictvím programů zacházení je odsouzený veden k přijetí odpovědnosti za spáchaný trestný čin a zároveň je nástrojem, který slouží k naplnění účelu výkonu trestu. Hlavním cíle programů zacházení je snížit negativní dopady uvěznění, rozvíjet schopnosti a dovednosti odsouzených, které jim pomohou po propuštění z vězení v rámci jejich reintegrace do společnosti, v neposlední řadě také podporuje sociální vztahy s rodinou a blízkými osobami. (Red., 2011, s. 11–12) Pro úspěšnost tohoto procesu je nezbytné diferencované zacházení s pachateli trestných činů, které umožňuje vycházet z poznání jeho osobnosti a na základě individualizovaného přístupu jej podněcovat ke změně chování směřující k jeho reintegraci do společnosti. (Černíková, 2008, s. 9)

2.2 Vliv vězeňského prostředí na odsouzeného

Uvěznění je zapotřebí vnímat nejen v souvislostech trestního řízení a vymezení jako trestu ať z právního, pedagogického či psychologického hlediska, ale především z hlediska dopadů na psychiku člověka a jeho život a to v těch nejširších souvislostech. (Sochůrek, 2008, s. 21) Výkon trestu odnětí svobody je bezpochyby náročnou životní situací, která se dotýká nejen samotného jedince, ale má značný vliv i na jeho sociální okolí. Problematika dopadu uvěznění na odsouzeného je komplexní a nelze na ni nahlížet pouze jako na teorii o akci a reakci. Je opomíjen vliv nemalého množství proměnných, jež na odsouzeného působí. Jestliže hovoříme o dopadu uvěznění na jedince, je zapotřebí si uvědomit, že na odsouzeného působí nejen materiální, ale především psychická izolace. K tomu všemu se přidružují i další aspekty uvěznění. To vše ve výsledku negativně ovlivňuje odsouzeného nejen ve výkonu trestu odnětí svobody, ale především jeho pozdější život na svobodě. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 86) *„Představy svobodných jedinců o uvěznění jsou mlhavé, nejasné a neadekvátní. Samotný fakt uvěznění je pak téměř nepochopitelnou, otrěsnou a s něčím jen těžko srovnatelnou situací.“* (Mařádek, 2005, s. 1)

Uvěznění jako náročná životní situace

Vlivem působení různých zátěžových situací může dojít k dočasnému či trvalému narušení psychické rovnováhy člověka, což se může projevit výkyvy v jeho chování, prožívání a uvažování. Dokonce může dojít až k rozvoji nejrůznějších psychických poruch.

Ovšem některé druhy zátěže mohou mít ve svém důsledku podobu pozitivní změny, tedy mohou jedince stimulovat, aktivizovat, motivovat. Odolnost vůči zátěžovým situacím, tzv. frustrační tolerance, nověji hardiness či resilience, dosahuje u každého jedince jiné úrovně. (Vágnerová, 2014, s. 44) „*Velký podíl míry zátěže závisí ve vězení na odsouzeném a jeho adaptaci na vězeňské podmínky, na jeho vrozených předpokladech, na dosažené úrovni vývoje, individuálních zkušenostech i celkovém aktuálním stavu.*“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 87) Lze předpokládat, že existuje jakýsi obraz odolného, méně odolného a neodolného jedince ve vězeňském prostředí. (Blatníková, 2005, s. 18)

Obranné reakce představují různé způsoby vyrovnávání se zátěží. Cílem těchto mechanismů je udržovat či znovuzískat psychickou pohodu a rovnováhu. Ve své podstatě vycházejí ze dvou základních a vývojově nejstarších obranných mechanismů, kterými jsou útok a únik. „*Útok je aktivní variantou, vyjadřuje tendenci s ohrožující a nepřijatelnou situací bojovat. Člověk může zaútočit přímo na předpokládaný zdroj ohrožení anebo se zaměřit na náhradní objekt. Agrese může být i obrácena vůči sobě samému.*“ (Vágnerová, 2014, s. 45) Opačnou variantou řešení je únik z tíživé situace. Vyjadřuje „*tendenci utéci ze situace, která se zdá být neřešitelná. Způsob, jakým lze uniknout před problémy, může být různý: může jít o faktický útěk, přenesení odpovědnosti na jiného člověka nebo o rezignaci na uspokojení.*“ (Vágnerová, 2014, s. 45) V zásadě rozeznáváme plně neuvědomované obranné mechanismy (například popření, racionalizace, projekce a další) a copingové strategie, které jsou vědomou volbou zvládnání zátěžové situace. Copingové aktivity se zaměřují na dosažení pozitivní změny nebo smíření se s tím, co změnit již nelze. Coping může být zaměřen na řešení problému nebo na udržení přijatelné subjektivní pohody. (Vágnerová, 2014, s. 45–47)

Obranné reakce ve výkonu trestu odnětí svobody jsou různé. V zásadě však vycházejí z agrese a úniku. Nejčastěji pak ve vězeňském prostředí můžeme hovořit o:

- heteroagresi – představuje verbální či fyzickou agresi namířenou na personální obsazení věznice nebo spoluodsouzené,
- autoagresi – jedná se o agresi vůči vlastní osobě, tedy sebepoškozování, sebevražedné pokusy, hladovky či sebeobviňování a jiné,
- únik ze zátěžové situace – může mít podobu pokusu o faktický útěk z věznice či úniku do fantazie, samoty nebo nemoci,
- vývoj reaktivních psychických poruch neurotické symptomatiky – neurotické symptomy se objevují při selhání adaptačních mechanismů, jedná se například o únavu, nespavost, bušení srdce a jiné. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 99)

Vágnerová (2014, s. 750) uvádí, že ve vězení se lze setkat s různými sociálně patologickými formami chování a mnohé projevy vězňů nejsou dány jen potřebou obrany v zátěžové situaci, ale často se asociálně chovali již před nástupem do výkonu trestu. Dle

Mařádka (2000, s. 9) lze u odsouzených pozorovat chování odlišující se od normy, zejména pak chování dvojího typu, anomální a abnormální chování. Anomální chování je předmětem zkoumání patopsychologie a představuje „*poruchy chování během uvěznění, jde o zjevnou odchylku od běžné normy, která však nezahrnuje patologický stav. Váže se příčině na vězeňské podmínky či prostředí*“ Toto chování disponuje řadou významných znaků, patří k nim především změna emocionality (například nepřiměřená intenzita emocí) a změny v chování jedince (například změny postojů). Typickým příkladem anomálního chování je šikanování, sebepoškozování či pokusy o útěk. Oproti tomu psychopatologie studuje abnormální chování jedince, které je projevem duševní poruchy či nemoci a v tomto případě pak hovoříme o patologickém stavu. Lze sem zařadit drogové závislosti, poruchy intelektu, alkoholové psychózy a jiné. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 99–10)

Pobyt ve vězení znamená ztrátu svobody a s tím je spjata strádání v oblasti mnoha dalších potřeb. (Vágnerová, 2014, s. 746) Odsouzení mohou při uvěznění prožívat tzv. šok ze ztráty svobody. Neboť uvězněním dochází k narušení „*obvyklé životní situace tím, že člověk je z ní doslova vytržen a současně nucen zvykat si na něco zásadně jiného.*“ (Mařádek, 1995, s. 3) Hovoříme o zátěžové situaci, která souvisí nejen se ztrátou svobody, ale také s nejistotou, obavami z budoucnosti, ztrátou soukromí a intimity, frustrací sekundárních potřeb, nutností strpět řadu zátěžových situací (soužití s dalšími jedinci, pobyt v malém prostoru, strpění různých úkonů jako jsou např. osobní prohlídky), společenskou stigmatizací a s řadou dalších jevů. (Sochůrek, 2007, s. 23) Jedinec ve výkonu trestu odnětí svobody se může jen minimálně samostatně rozhodovat, je pasivním objektem působení vězeňského systému, působí na něj režimový a další nátlak. V souvislosti s uvězněním člověk ztrácí většinu svých rolí a mění se jeho sociální status. Dominantní rolí je pak vnucená role trestaného, vyloučeného ze společnosti. (Vágnerová, 2014, s. 746)

Psychologická situace vězně se radikálně liší od situace člověka stojícího mimo vězeňské zařízení. Veškerá činnost odsouzeného se řídí tím, co je mu umožněno, dovoleno nebo přikázáno. Životní rytmus uvězněného je určován personálem věznice či ostatními spoluvězni. Jedinec trpí výraznou sociální izolací, která je relevantní v tom smyslu, jestliže uvážíme, že přichází do styku s neznámými lidmi nebo s lidmi, o které nestojí, což je v prostředí věznice nevyhnutelné. Odsouzený je nucen pobývat v nepřívětivém prostředí s minimální možností výběru jiného prostředí. Jeho okruh zájmů je omezen na uspokojování nejzákladnějších potřeb, přičemž často se jedná pouze o náhradní uspokojování. Prochází krizí z uvěznění, v jejím důsledku nerozumí svému psychickému stavu a ztrácí nad ním kontrolu. Citovému stavu uvězněného dominuje soubor negativních emocí. V důsledku izolace se odsouzenému bortí komplexnost časoprostorové orientace, kdy intenzivně žije pouze v přítomnosti, budoucnost je nejistá, spojena s obavami a minulost je navždy ztracena.

Sebedůvěra jedince se s pobytem ve vězení snižuje. (Sochůrek, 2007, s. 24) Navíc Vágnerová (2014, s. 746) uvádí, že vězeň často trpí pocity nudy, nic nedělá anebo dělá to, co nechce, neumí či to, co ho neuspokojuje. Jedinec také pobytem ve vězení ztrácí mnohé vědomosti, dovednosti a návyky, jež jsou užitečné pro život na svobodě, a získává nové, které nejsou ovšem vždy žádoucí. „*Vězeňské prostředí má své vlastní normy a pravidla chování více či méně odlišná od obecně platných norem. Ve vězení jsou užitečné jiné vzorce chování. Způsoby chování získané na svobodě vyhasínají – nejsou zde potřebné, někdy jsou dokonce nežádoucí a spoluvězni sankciované.*“ (Vágnerová, 1999, s. 422)

Neméně důležitou roli sehrává také délka trestu odnětí svobody. Velký vliv na osobnost odsouzeného mají zejména dlouhodobé tresty odnětí svobody, tedy tresty, které převyšují délku deseti let. Dochází často k sociální degradaci osobnosti odsouzeného a to především v důsledku postupné adaptace na vězeňské podmínky a vyhasínání sociálně žádoucích vzorců chování. Vzniká zde také závislost na personálu věznice i na institucionalizaci. Dalším dopadem je také postupné zvyšování míry introverze a nepřátelského postoje zejména vůči sobě samému. (Netík, Netíková, Hájek, 1997 s. 42–43) Můžeme říci, že čím delší výkon trestu odnětí svobody je, tím je pravděpodobnější i selhání v mnoha oblastech života a to jak během výkonu trestu odnětí svobody, tak i po propuštění na svobodu. (Vágnerová, 2008 s. 821)

Velmi diskutovaná je mezi odborníky otázka krátkodobých trestů, tedy trestů, jejichž výměra nepřesahuje dva roky. Zejména proto, že ve většině případů nesplňují žádný resocializační význam. Naopak se ukazuje, že vliv vězeňského prostředí působí na odsouzeného více desocializačně než resocializačně, ocitá se tak v prostředí, kde se může dostat k dalším poznatkům, jak se zdokonalovat v kriminální dráze od ostatních spoluvězňů. (Hanuš, 2005, s. 65) V důsledku výkonu trestu dochází často k rozpadu a zprerhání sociálních vazeb a vztahů (rozpad rodiny) a to zejména těch pozitivních. Ve vězení vznikají mnohdy velmi pevná přátelství a vazby, hovoříme pak o fixaci na vězeňské známosti. Značná koncentrace narušených jedinců nutně vede ke kriminální infekci, tedy šíření projevů chování, osvojování si dovedností, návyků a přejímání hodnot, které vyúsťují v trestný čin. Mnoho autorů pak v této souvislosti hovoří o věznicích jako o školách či univerzitách zločinu. (Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995, s. 57)

Adaptace na vězeňské podmínky

Otázka zní, jak se tedy odsouzení vyrovnávají s uvězněním? Netík, Netíková a Hájek (1997, s. 28) shodně s Černíkovou (2008, s. 119) nahlízejí na trest odnětí svobody jako na „*odnětí svobodného pohybu a příležitostí k uspokojování řady primárních, tj. biologických potřeb. Izolace jedince ve specifických podmínkách, které se výrazně odlišují od reálného*

života mimo vězení, je sama o sobě relativně vážnou překážkou reintegrace odsouzeného do společnosti. Úspěšné „přežití“ tradičního výkonu trestu odnětí svobody vyžaduje adaptaci na život vězeňské subkultury.“ Vágnerová (1999, s. 422) dodává, že „adaptace na prostředí vězení zásadním způsobem mění hodnoty, normy i vzorce chování, a stává se překážkou návratu trestaného člověka do společnosti.“

Adaptací v tomto smyslu rozumíme přijetí subkulturních norem a pravidel, jež jsou značně odlišná od těch obecně platných, a osvojení si nových vzorců chování, která jsou z hlediska „přežití“ výhodnější. V neposlední řadě hovoříme o postupné ztrátě adaptivního chování potřebného k životu mimo vězení. (Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 28)

Odborníci rozlišují pět základních typů adaptace odsouzených na výkon trestu odnětí svobody:

- Realistické přizpůsobení – jedná se o nejlepší typ adaptace na podmínky výkonu trestu. Vyznačují se jí jedinci, kteří si stanovili reálné cíle, kterých chtějí dosáhnout v průběhu výkonu trestu odnětí svobody. Znamená to, že se orientují například na podmíněčné propuštění nebo přerušování výkonu trestu apod.
- Agresivně nepřátelské přizpůsobení – představuje agresivní způsob vyrovnávání se ze zátěží, jehož projevem je zastrašování, fyzické útoky, zesměšňování a ironizování, je spojeno s vydíráním a šikanováním. Je cíleno na personál věznice a ostatní spoluvězně.
- Přizpůsobení se nepřiměřenou kompenzací – má podobu překrytí běžných reakcí na uvěznění v podobě vychloubání se dosavadní trestnou činností odsouzeného a jeho plánů v ní pokračovat po propuštění. Jedinec se staví do role „velkého zločince“ přitom si není jist sám sebou.
- Přizpůsobení se nepřiměřenou projekcí – projevuje se vyhýbáním se odpovědnosti odsouzeného a svalováním viny na druhé.
- Přizpůsobení se únikem – nejčastěji se jedná o únik do denního snění, avšak v krajních případech může dojít až k sebevraždě odsouzeného. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 95–96)

Černíková a Makariusová (1996, s. 96–97) upozorňují, že pokud byly u jedince při vstupu do vězeňského zařízení přítomny náznaky uvedených rysů osobnosti, pak se v průběhu výkonu trestu prohloubí a zvýrazní. Jestliže se tedy s těmito odsouzenými odborně nepracuje, může to vést ke zhoršení jejich psychického stavu.

Prizonizace

V penologické praxi se pro adaptaci na život za mřížemi vžil termín prizonizace (vězení domovem), což je v podstatě „proces zvýšené adaptace na život ve vězeňských podmínkách.“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 25) Odborníci se shodují v tom, že prizonizace velmi výrazně snižuje, až anuluje pravděpodobnost úspěšné reintegrace odsouzeného do společnosti po jeho propuštění z výkonu trestu odnětí svobody (Černíková, 2008, s. 119) Je tedy spjata nejenom s horší prognózou pro nápravu odsouzeného zejména v souvislosti s recidivou, ale jedná se především o jednu z hlavních překážek v realizaci a naplňování programů zacházení. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 25)

Proces prizonizace má dvě složky. Jsou jimi institucionalizace a ideologizace. (Sochůrek, 2007, s. 11) „Institucionalizace je výsledek adaptace na přísně a vysoce organizovaný život ve vězení. Výsledkem bývá ztráta aktivity, život „ze dne na den“.“ (Černíková, Makariusová, 1996, s. 65) V podstatě lze říci, že se jedná především o adaptaci na vnitřní organizaci a jistým způsobem na zjednodušené formy života ve vězení. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 25) Dle Koppa (2004, s. 51) dochází v procesu institucionalizace k oslabování schopnosti adaptace na život na svobodě a upevňuje se tak akceptace vězeňského způsobu života. V extrémních případech může institucionalizace na odsouzeného působit tak silně, že pojmá vězení životní způsob sobě vlastní a tudíž není schopen žít v jiném prostředí bez problémů. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 25) Kopp (2004, s. 51) navíc dodává, že institucionalizaci podléhají, až na výjimky, všichni odsouzení. Průvodním, typickým znakem institucionalizace je předstíraná, povrchní poslušnost a slušnost odsouzených. U odsouzených se tak v důsledku institucionalizace vytváří tzv. syndrom „dobrého vězně“, jež je manifestován dobrým přizpůsobováním se a bezproblémovým chováním dle požadavků a očekávání personálu věznice a v neposlední řadě také ovládnutím všech legálních i nelegálních technik ke zvládnutí života za mřížemi. „Všeobecně však platí, že bezporuchový průběh výkonu trestu odnětí svobody je typický pro kriminální recidivisty.“ (Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 28) Obecně proto, že jim stav, kdy nemusejí vyvíjet téměř žádnou vlastní aktivitu a mají vše zajištěno, vyhovuje. (Černíková, 2008, s. 120) U prvovězňených se často projevuje odpor a poruchové chování vůči institucionalizaci, v této skupině odsouzených se recidivisté vyskytují minimálně a pokud ano, pak obvykle nalézáme příčiny vzpouzení se institucionalizaci v jejich osobnosti. (Sochůrek, 2007, s. 11) Odmítání institucionalizace vyvolává protitlak ze strany spoluvězňů, ale často i personálu, neboť v této souvislosti hovoříme o tzv. syndromu „problémového vězně“. Jedná se o odsouzené většinou z řad prvovězňených, jak bylo uvedeno, kteří jsou postihováni za to, že se odmítají podrobit desocializačním tlakům pravidel a tradic „kvaziformálních skupin vězňů“. Postihem za to, že

„dělají problémy“ je na ně vyvíjen psychický a často i fyzický nátlak od ostatních odsouzených. (Kopp, 2004, s. 50)

Druhou složkou prizonizace je zmíněná ideologizace. Ideologizace je „proces přizpůsobování se normám, hodnotám, názorům a postojům, které se vytvářejí v neformálních skupinách odsouzených, přizpůsobení se vězeňské subkultuře, která má desocializační charakter.“ (Kopp, 2004, s. 51) Odsouzený často z počátku tyto normy a hodnoty neochotně a povrchně akceptuje, avšak později se s nimi většinou identifikuje a ztotožňuje. (Kopp, 2004, s. 51) Jak uvádí Sochůrek (2007, s. 13) v podstatě hovoříme o nežádoucí formě pravého konformismu. Nejtypičtějším vnějším znakem ideologizace je přejímání vězeňského argotu. (Fischer, Škoda, 2009, s. 183) Odborníci ovšem poukazují na to, že k ideologizaci dochází u menšího počtu odsouzených ve srovnání s institucionalizací. „Většinou jde o „solidární konformitu“, jiní se od hodnot a norem distancují nebo je porušují.“ (Kopp, 2004, s. 51) Významnou roli má v tomto procesu také například délka trestu, charakter věznice, pracovní zařazení a další. V důsledku všech aspektů se pak mnozí odsouzení chovají tak, jak by se mimo prostřední věznice normálně nechovali. (Černíková, 2008, s. 121)

„Souhrn názorů, postojů, představ a smýšlení, které existují uvnitř vězeňské subkultury, se někdy nazývá „intramurální (tj. uvnitř zdí) dogma“.“ (Mařádek, 2000, s. 39) Indikátorem hloubky prizonizace je konkrétní chování jedince ve vězení, neboť vězeňské prostředí se výrazně odlišuje od běžného života. O kolektivech odsouzených nelze uvažovat jako o kolektivech běžné populace. Vězeňské kolektivy disponují zvýšeným výskytem jedinců s poruchovou socializací, nejrůznějšími psychickými problémy, poruchami chování, závislostí apod. V důsledku toho pak ve věznicích vznikají specifické sociální skupiny odsouzených, které vytvářejí desocializační tlak na spoluvězně. A právě tyto jedince lze označit za nositele prizonizace, kteří představují pro ostatní nenarušené odsouzené psychickou zátěž, ovšem z pohledu vězeňského personálu je jejich chování v rámci vnějších projevů hodnoceno jako bezporuchové. (Černíková, 2008, s. 121) „Extrémní prizonizace vede až ke vzniku osobnosti vězně silně deformované, stojící na počátku recidivy. Takto deformovaný jedinec bývá nazýván též „karcerální osobností“.“ (Mařádek, 2000, s. 38) Zacházení s takovými jedinci je ve výkonu trestu velmi složité, neboť jsou zpravidla resistantní vůči výchovnému působení. Nelze u nich exaktně verifikovat, do jaké míry jde u těchto odsouzených o korektivní vliv trestu nebo účelové chování. (Sochůrek, 2007, s. 15–16)

Negativní jevy ve vězení

V prostředí věznic se můžeme u odsouzených setkat s tzv. negativními jevy, které chápeme jako vyústění adaptace na vězeňské podmínky. V předchozím textu věnovaném adaptaci na podmínky života ve vězení byla největší pozornost zaměřena na proces prizonizace, což je ve své podstatě jeden z mnoha negativních jevů, které se v prostředí vězeňských zařízení vyskytují. Avšak prizonizace se svými aspekty institucionalizace a ideologizace je obecně vnímána jako samostatná kategorie v oblasti adaptace, tudíž bylo zapotřebí ji v této souvislosti vysvětlit.

Následující text tak popisuje další vybrané negativní jevy, které se ve věznicích objevují. Jedná se o jevy, které jsou v rozporu se snahami o korekci chování a postojů odsouzených a jejich odklonu z kriminální kariéry. „*Pod pojmem negativní jevy rozumíme činnosti, které jakýmkoliv způsobem znesnadňují či znemožňují penitenciární působení a naplňování účelu výkonu trestu.*“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 102) Jak dále autorky (Raszková, Hoferková, 2014, s. 102) uvádějí, většina negativních jevů má pak v praxi podobu tzv. mimořádných událostí. Dle Černíkové (2008, s. 114) může každý konkrétní vězeň představovat jistá rizika. Jedná se o riziko ve vztahu ke společnosti (recidiva trestné činnosti), riziko spojené s pobytem ve vězení (nebezpečnost odsouzeného) a rizika vyplývající z programů zacházení (ve smyslu uplatňování zásad bezpečnosti, jež je mohou v důsledku narušovat).

Podmínky výkonu trestu odnětí svobody mnozí odborníci považují za více desocializační než resocializační, právě proto, že s sebou přináší i některé negativní jevy a rizika, kterými jsou:

- riziko vzájemné demoralizace odsouzených (prizonizace, „druhý život“ odsouzených),
- posilování pseudoadaptive mechanismů (otrlost, podlézavost, lhostejnost),
- zpřetrhání sociálních vztahů, zejména ve smyslu rozpadu rodiny,
- sociální stigmatizace odsouzeného jako překážka resocializace a především reintegrace do společnosti,
- výchova k nesamostatnosti v důsledku narušení volných vlastností (samostatnost, schopnost rozhodovat se, sebeovládání atd.),
- narůstající zadluženost,
- zkušenost s homosexuálním stykem v některých případech,
- stupňování komplexu méněcennosti (zejména u mladistvých odsouzených),

- favorizace asociálního a antisociálního chování. (Sochůrek, 2007, s. 6; Černíková, 2008, s. 115)

„Druhý život“ odsouzených

Druhý život odsouzených „představuje zvláštní neformální strukturu vztahů a pozic ve skupinové hierarchii odsouzených s přesně vymezenými rolemi, jimž jsou přiřazena odpovídající práva a povinnosti a sociálněpatologické formy chování.“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 26) V podstatě lze říci, že negativní jevy ve věznicích se zde objevují jako projevy druhého života odsouzených. Druhý život odsouzených je přítomen ve všech vězeňských zařízeních, což umožňuje především hromadné ubytování vězňů. Běžně mezi vězni dochází k vzájemnému napadání, okrádání, vydírání, sexuálnímu obtěžování, manipulaci s křivým svědectvím a dalším negativním jevům. Vězeňská služba je v boji proti těmto projevům druhého života odsouzených v podstatě bezmocná, neboť se jedná o aspekt uvěznění, jenž se odehrává především v nočních hodinách a je záležitostí neviditelných struktur vztahů mezi odsouzenými. „Věznice se po uzavření kadrů stává královstvím s vlastními pravidly a vlastním pojetím spravedlnosti.“ (Sochůrek, 2007, s. 17; Černíková, 2008, s. 125) Je na místě znovu připomenout, že podstatou takového jevu je sociálně deviantní hodnotový a normativní systém, což je samo o sobě v rozporu s platnými normami věznice a rovněž s výchovnou a korektivní funkcí věznice. (Sochůrek, 2007, s. 17; Černíková, 2008, s. 125)

Zřejmě nejrozšířenější formou druhého života odsouzených jsou tzv. „kolchozy“. „Základem existence kolchozů je černý trh, spleť pavučina neformálních trhů, jejichž prostřednictvím vězni získávají a směňují dovolené a nedovolené věci.“ (Sochůrek, 2007, s. 17; Černíková, 2008, s. 125) Jedná se o skupinu dvou až čtyř solventních a vlivných vězňů, kteří skupují a prodávají s vysokými přírůžkami různé druhy zboží nebo jej poskytují za posluhu. Kolchozy jsou důsledkem deprivace z nedostatku či úplné absence zboží, které je v mimo zdi věznice běžně dostupné a samozřejmé. Jedná se nejčastěji o cigarety, pochutiny, kávu, ale také například o drogy, alkohol, mobilní telefony či vynášení a předávání zpráv.

Častou formou druhého života odsouzených je také organizování hazardních her za platidla či úsluhu. Pro řadu odsouzených se jedná o důvěrně známou činnosti ze života na svobodě. Negativní dopady tohoto aspektu druhého života odsouzených jsou nepřímé a v podstatě spočívají v obírání odsouzených o peníze, jídlo a jiné. Dluhy jsou pak bezohledně vymáhány.

Návykové látky

Další problematickou oblastí je užívání návykových látek ve věznicích. Jedná se o oblast druhého života odsouzených, která není prakticky zmapovaná, jelikož chybí nezávislé výzkumné studie, většinou se jedná o průzkumy spíše sondážního rázu. S rezervou lze vyslovit hypotézu, že celková prevalence odsouzených ve výkonu trestu užívajících s nějakou pravidelností (alespoň dvakrát za měsíc) nelegální látky se pohybuje okolo 20–30 % z celkové vězeňské populace. Ovšem ve skutečnosti je tato prevalence vyšší. (Obase.cz, © 2017, online) Je nutné zmínit, že závislost na psychoaktivních látkách je jedním z nejvýznamnějších kriminogenních faktorů. (Koncepce vězeňství do roku 2025, 2016, s. 83) Nejvíce jsou zastoupeny konopné drogy, pervitin a extáze. Nejvíce zneužívanou návykovou látkou z řad legálních, ovšem ne v prostředích věznic, je alkohol. (Mravčík, Horáková, Pešek, Koňák, 2011, s. 12) Velmi problematickou oblastí je pak zneužívání léků a obchod s nimi. Léčiva jsou ve všech věznicích snadno dostupná, zejména pak ve věznicích, které disponují oddělením pro trvale pracovní nezařaditelné odsouzené. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 104)

Odsouzení, kteří užívali drogy již v civilním životě, se dostávají do prostředí vězeňského zařízení, kde se jejich návyk favorizuje. Tito vězni pak navazují kontakty v neformálních vězeňských skupinách, obohacují je o své zkušenosti. Tak se do věznice neustále zanášejí drogové trendy ze života za zdí. Často hovoříme v této spojitosti o odsouzených s primární drogovou kriminalitou. Jedná se o odsouzené za drogové delikty (například nedovolená výroba a nakládání s omamnými a psychotropními látkami). Pak také rozeznáváme odsouzené se sekundární drogovou kriminalitou, kteří spáchali trestný čin pod vlivem návykové látky. (Drogy-info.cz, © 2017, online)

„Typickým znakem osobnosti mnohých odsouzených je nízká frustrační tolerance, neschopnost snášet a vyrovnávat se zátěží. Samotný fakt odnětí svobody, oficiální tlak na dodržování režimu ústavu, mohutný vliv tzv. „druhého života“ odsouzených a další vlivy jsou zdrojem dlouhodobé psychické tenze.“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 104) Z toho vyplývá, že řadě odsouzených slouží užívání drog jako prostředek úniku ze situace a je tak obranou proti nejrůznějším tlakům. Drogy pak zaujímají přední příčky v jejich systému hodnot.

Rizika spojená s užíváním návykových látek ve věznicích představují rizika:

- Bezpečnostní – drogy ovlivňují psychiku člověka, tudíž lze hovořit o možnostech nepředvídatelného chování a agresivního chování odsouzených, nadále s nimi souvisejí pokusy o pašování do věznic a korupce.

- Zdravotnická – poškozování zdraví užíváním drog a rizika šíření nejrůznějších nemocí (žloutenka, HIV a jiné).
- Psychologická – ve smyslu poškozování osobnosti abuzéra drog.
- Penologická – v důsledku užívání drog odsouzenými dochází k narušování kázně a pořádku, nemluvě o negativním vlivu na spoluvězně.
- Pedagogická – jako selhávání výchovného působení na odsouzeného.
- Reintegrační – s drogovou kariérou úzce souvisí riziko recidivy trestné činnosti. (Černíková, 2008, s. 136–137; Sochůrek, 2007, s. 37)

Ve věznicích jsou dostupné všechny druhy drog. Dalo by se říci, že existuje přímá úměra mezi velikostí věznice a velikostí nabídky omamných a psychotropních látek. Jednoduše řečeno, čím více lidí, tím více možností. Cest, jak se drogy do věznic dostávají je mnoho. Často drogy do věznice putují prostřednictvím návštěv rodinných příslušníků a přátel či zasíláním nárokových balíčků a korespondence. Odsouzení si mohou drogu do věznice přinést i sami například v rámci práce na externím pracovišti či v rámci institutu opuštění věznice apod. Výjimečné není ani přehazování balíčků s drogou přes plot věznice. Drogy se do vězení také mohou dostat prostřednictvím zaměstnanců soukromých subjektů, kteří působí v areálu věznic. Nelze vyloučit ani selhání z řad zaměstnanců Vězeňské služby. (Obase.cz, © 2017, online)

Je důležité uvést, že „*Vězeňská služba si klade za cíl předcházet zneužívání omamných a psychotropních látek ve věznicích a snaží se využívat všech možných postupů k zabránění šíření a distribuci drog (rentgeny, detekční rámy, kontrola zavazadel a aut,...)*.“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 105) Mimo jiné drogová problematika je i jednou z oblastí Koncepce vězeňství do roku 2025. Jedním z definovaných strategických cílů je „*účinná ochrana vězeňského prostředí před průnikem nelegálních látek, potlačování užívání omamných a psychotropních látek vězněnými osobami a důsledná prevence šíření toxikomanie.*“ (Koncepce vězeňství do roku 2025, 2016, s. 85)

Agrese v penitenciárním prostředí

Agrese představuje „*úmyslné jednání, jehož cílem je ublížit živým bytostem nebo poškodit neživý objekt.*“ (Vágnerová, 2014, s. 699) Stejně jako v běžném životě, tak i v prostředí věznice se vyskytují všechny typy agrese. Vycházíme ze základního dělení agrese na fyzickou, verbální, přímou a nepřímou. (Černíková, 2008, s. 127)

Jak uvádí Sochůrek (2007, s. 24) shodně s Černíkovou (2008, s. 127) v penitenciárním prostředí rozdělujeme agresi zejména podle objektu, na který je namířena:

- agrese vězňů vůči personálu věznice,
- agrese mezi odsouzenými,
- agrese personálu vůči odsouzeným,
- agrese mezi zaměstnanci,
- šikana.

Agresory z řad odsouzených bývají nejčastěji vězni s agresivními sklony, tedy jedinci s tendencí k násilnému reagování, popudliví, vyznačující se nesnášenlivostí nebo trpící poruchami osobnosti. (Vágnerová, 2014, s. 699) Avšak často dochází u odsouzených k útokům formou instrumentální agrese, jako důsledek aktuálního psychického stavu jinak podřídivého a klidného vězně, například za účelem útěku. (Sochůrek, 2007, s. 24)

Různé formy agresivního chování se v podmínkách vězeňského prostředí vyskytují poměrně často. Důvody relativně častého výskytu jsou dle Sochůrka (2007, s. 23) následující:

- ztráta soukromí, intimity,
- dlouhodobý pobyt s osobami, jejichž výběr nelze ze strany vězně ovlivnit a nelze od nich svévolně uniknout,
- pobyt velkého počtu lidí soustředěných v malém prostoru,
- kumulace problémových osobností,
- vnitřní proorganizovanost vězeňského života.

Agrese ze strany vězňů vůči personálu věznice má ve většině případů formu verbální agrese vyvěrající z požadavků odborných zaměstnanců na odsouzené nebo může být důsledkem konfliktu mezi nimi. Samozřejmě může dojít až k fyzickému útoku vězně. Další možností je pak plánovaný, připravený útoky vůči zaměstnanci například v případě pokusu o útěk. (Černíková, 2008, s. 127; Sochůrek, 2007, s. 24) Agrese zaměstnanců věznic vůči vězňům má nejčastěji zákonnou podobu spočívající v použití donucovacích prostředků. (Sochůrek, 2007, s. 26) Nejčastěji se v prostředí věznic setkáváme s verbální a fyzickou agresí mezi vězni navzájem. Jedná o hádky a slovní napadání, které mohou přerůst až ve fyzické potyčky. Příčiny mohou být nejrůznější. Například vzájemné nesympatie vězňů, žárlivost, boj o pozici ve vězeňské subkultuře, vyvrcholení déle trvajících neshod, součást intrik a další. Jednou z forem fyzické agrese odsouzených je také agrese vůči majetku. Většinou se jedná o ničení zařízení a vybavení cel. Podstatou takového chování je nejčastěji odreagování, i když

často v sobě skrývá pomstu personálu. (Černíková, 2008, s. 128–129; Sochůrek, 2007, s. 25–28)

Ovšem velmi často se lze ve věznicích setkat se šikanou mezi odsouzenými a to ve všech jejích podobách. „*Šikana je násilné ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účinně bránit.*“ (Vágnerová, 1999, s. 283) Může se jednat o fyzické násilí, psychický nátlak a vydírání. Vydíráním nejčastěji v prostředí věznic rozumíme nucené odevzdávání peněz, jídla a dalších statků či nucení obětí k různým sexuálním praktikám a úsluhám. Tradičně se šikana dělí na zjevnou a latentní. Právě vysokou latenci vykazuje šikana ve věznicích. Odhalení šikany je velmi často dlouhodobou záležitostí. Jednání oběti je často řízeno strachem z odhalení a následné odplaty agresorů. Navíc šikana, stejně jako jiné negativní jevy ve věznicích, je často v kriminální subkultuře favorizována, to znamená, že nositelé sociálně patologických forem chování se nesetkávají ve vězeňských kolektivech s jednoznačným a otevřeným odporem. (Sochůrek, 2007, s. 28–29)

Výše popsaným situacím se Vězeňská služba České republiky snaží zabránit rozmístěním vězňů prostřednictvím vnitřní diferenciací odsouzených. Avšak těmto snahám často stojí v cestě základní limitující faktory, jimiž jsou nedostatek ubytovacích kapacit a jiných prostor věznic, nedostatek specializovaného personálu, zastaralost některých budov a jejich nevyhovující architektonické řešení. (Sochůrek, 2007, s. 29)

Náhradní sexuální uspokojování

Náhradní sexuální uspokojování převážně představuje latentní formu homosexuality, „*vyplývající z nedostatku příležitostí normálního heterosexuálního kontaktu.*“ (Černíková, 2008, s. 134) Charakteristickým znakem homosexuálních aktivit ve věznicích je nepřítomnost vzájemné citové vazby. V některých případech může dojít k navázání trvalejší vazby, ovšem bez citového podtextu. Hlubší citové vazby nejsou ve vězení příliš časté, na druhou stranu ani ne ojedinělé. Nelze opomenout skutečnost, že mezi odsouzenými se nacházejí i osoby s primární homosexuální orientací. (Černíková, 2008, s. 134–135; Sochůrek, 2007, s. 34–35)

V zásadě můžeme hovořit o dobrovolném a nedobrovolném homosexuálním kontaktu. V dobrovolné formě se často jedná o specifickou formu prostituce, poskytovanou za určitou odměnu (tabák, pochutiny, jídlo a další). (Černíková, 2008, s. 134–135; Sochůrek, 2007, s. 34) Zpravidla se však tento jev ve věznicích vyskytuje v nucené formě. Obětí znásilnění či vynucování určitých sexuálních praktik je obecně v kriminální praxi poměrně tabuizovanou oblastí, o to více je tomu tak ve vězeňských zařízeních. Jen málokterý odsouzený se s takovou

zkušeností svěří zaměstnanci. V důsledku toho se odborný personál o znásilnění či jiné formě sexuálního zneužívání dozví často až od ostatních vězňů, v rámci jiného kázeňského přestupku či trestného činu, který je pouhým následkem takového jednání. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 106)

V rámci problematiky náhradního sexuálního uspokojování je nutné soustředit se především na předcházení násilným, ponižujícím a vynuceným sexuálními aktivitám. A nelze přehlížet ani zdravotní rizika s tím spojená, jako je přenos různých chorob. (Černíková, 2008, s. 135–136; Sochůrek, 2007, s. 35–36)

Další negativní jevy

Mezi další negativní jevy ve věznicích patří sebepoškozování a sebevražedné jednání. Jedná se o poruchy jednání zaměřených proti integritě organismu. Příčiny obou jevů jsou nejrůznějšího rázu, avšak v podmínkách věznic se většinou nejedná o patologický fenomén, nýbrž účelové jednání, jenž je jedním ze základních znaků chování značné části vězeňské subkultury. (Černíková, 2008, s. 132–133; Sochůrek, 2007, s. 32)

Dalším negativním jevem je volní odmítání stravy neboli hladovky. Většina případů hladovek je opět projevem účelového jednání odsouzených. Velmi zřídka některé případy hladovek nesou rysy sebepoškozování a zcela výjimečně sebevražedného jednání. Nejčastěji se jedná o způsob protestního chování či nátlaku na personál věznice, orgány činné v trestním řízení apod. Hladovky tedy často bývají reakcí odsouzených na nesplnění jejich požadavků a není ojedinělé jejich hromadné držení. (Černíková, 2008, s. 134; Sochůrek, 2007, s. 33–34)

Vyhlášení hromadné hladovky může být také součástí vzpour a hromadných nekázní, které rovněž řadíme mezi negativní jevy vyskytující se ve věznicích. Vzpoura představuje „*hromadné vystoupení vězňů proti vězeňskému řádu, které je spojené s hromadným ničením věcí a násilnostmi.*“ Hromadnou nekázní pak rozumíme „*odmítnutí poslušnosti skupinou vězňů, které není spojeno s hromadným ničením zařízení nebo násilnostmi.*“ (Černíková, 2008, s. 140; Sochůrek, 2007, s. 50) Vězeňské vzpoury jsou specifické omezeným prostorem, v němž vznikají. Někdy se může jednat o vzporu jedné části věznice, avšak v některých případech může zasáhnout celou věznic, popřípadě i několik věznic. Podstatným aspektem vzpoury je stupeň a intenzita citové nákazy. Citová nákaza je výraznější, čím více odsouzených se do vzpoury zapojí. Nejčastěji bývají vzpoury důsledkem kulminace napětí. Významnou roli sehrává i situace ve společnosti. Předějit vzniku vzpour ve věznicích lze, avšak za předpokladu včasného rozpoznání skutečností k nim vedoucích nebo ustanovením včasných opatření k jejich zažehnutí. Ovšem v některých případech je natolik rychlý

a překotný spád událostí, že je předvídat nelze. (Černíková, 2008, s. 141; Sochůrek, 2007, s. 50–51)

2.3 Příprava odsouzeného na propuštění

Jako pomoc odsouzeným před očekávaným skončením výkonu trestu odnětí svobody jsou ve věznicích zřizována tzv. výstupní oddělení. Výstupní oddělení jsou určena primárně pro odsouzené, kteří vycházejí z věznice na tzv. pevný výstup, kdy výkon trestu odnětí svobody končí uplynutím doby trestu. (Valeš, 2008, s. 51; Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, § 73) „*Ve věznicích lze zřídit výstupní oddělení, do nichž se přiměřenou dobu před očekávaným skončením výkonu trestu zpravidla zařazují odsouzení, kterým byl uložen trest na dobu delší než 3 roky, a odsouzení, jimž je třeba pomáhat při vytváření příznivých podmínek pro soběstačný život v souladu se zákonem.*“ (Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, § 74, odst. 1) Přiměřenou dobou se rozumí posledních šest měsíců před propuštěním z výkonu trestu odnětí svobody. Účelem výstupních oddělení je pomoc odsouzeným s přípravou na soběstačný život, s vytvářením pro něj příznivých podmínek a minimalizovat tak možná rizika recidivy. V rámci pobytu jsou posuzovány předpoklady, s jakými se odsouzený vrací do života na svobodě a případně se učiní potřebná opatření zasahující do oblasti postpenitenciární péče. (Vězeňská služba České republiky, © 2017, online)

Dobu strávenou ve výstupním oddělení, tedy posledních šest měsíců (nejméně však tři měsíce) výkonu trestu odnětí svobody, nazývají někteří odborníci například Hála (2006, s. 164–165) jako předpropouštěcí fázi. Odsouzení jsou v této fázi výkonu trestu přerazeni na specializovaná oddělení, kde se připravují na brzké propuštění, ve své podstatě hovoříme o jakési deprivonizace. (Hála, 2006, s. 164–165) Jedinci jsou zde připravováni na možná úskalí související s propuštěním a životem na svobodě. K tomuto účelu je odsouzeným aktualizován a upraven program zacházení. Je složen zejména z komunitního setkávání, významnou složkou je nácvik samoobslužných činností za účelem doplnění životně důležitých dovedností. Významnou složkou programu zacházení je tak sociálně právní poradenství, psychosociální poradenství a vzdělávací činnosti. Odsouzeným jsou poskytovány informace o změnách ve vnějším prostředí. Řeší se otázky spojené s bydlením, zaměstnáním a komunikací s úřady. Například v některých věznicích dovolují jejich vnitřní předpisy v souvislosti s upevňováním rodinných vztahů návštěvy bez zrakové a sluchové kontroly. Do činností výstupního oddělení se také zařazují tzv. extramurálních aktivity, tedy aktivity mimo

budovu věznice. Příkladem může být osobní návštěva odsouzeného na nejbližším úřadu práce za účelem praktického nácviku komunikace a jednání s touto institucí. (Řeháček, 2007, s. 12–13; Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995, s. 51)

Odsouzení mají jasně určené povinné aktivity výstupního programu zacházení. Odsouzení zařazení do zaměstnávání se nezúčastňují všech povinných aktivit programu zacházení. Ostatní odsouzení se účastní na povinných aktivitách programu zacházení v rozsahu nejméně 21 hodin týdně. (Řeháček, 2007, s. 13)

Odsouzeným je k dispozici nejen odborný personál věznice, kde nejvýznamnější úlohu zastává sociální pracovník, ale také s nimi pracují i vnější subjekty. Jedná se o spolupráci se státními orgány, zájmovými sdružení občanů, nadacemi, náboženskými spolky apod. (Španková, 2013, s. 41) Do výstupních oddělení mohou být také zařazení odsouzení připravující se na podmíněné propuštění, proto se v této fázi výkonu trestu na práci s odsouzenými podílí i Probační a mediační služba České republiky. Její pracovníci například připravují podklady pro možnost podmíněného propuštění s dohledem, vytvářejí pro tento účel opatření minimalizující opakování trestné činnosti. Ale také pořádají pravidelné besedy s odsouzenými apod. (Kroftová, Ouředníčková, 2005, s. 296)

Pokud není odsouzený umístěn do výstupního oddělení, je mu nejméně tři měsíce před propuštěním z výkonu trestu odnětí svobody alespoň aktualizován stávající program zacházení se zaměřením se na přípravu po propuštění. Spočívá tak v řešení individuálních potřeb a problémů odsouzených, jako je zajišťování bydlení, zaměstnání a osobních dokladů. (Řeháček, 2007, s. 11)

Z kontextu vyplývá, že přes veškerou snahu odborných zaměstnanců věznic a mnohdy i samotných odsouzených, nesplní výkon trestu odnětí svobody vždy účel, pro který byl tento institut zřízen. Výkon trestu odnětí svobody není řešením samo o sobě, často se zpět do společnosti z vězeňského prostředí vrací jedinci obohaceni o nové zkušenosti v negativním slova smyslu. Resocializace tak probíhá v prostředí, kde na jedince působí řada negativních jevů, které realizaci programů zacházení znesnadňují a snižují tak jejich efektivitu, vliv vězeňského prostředí na odsouzeného, tak není možné opomíjet.

Většina odsouzených sní o dni, kdy vyprší jejich trest a vrátí se do běžného života. Avšak na propuštění z výkonu trestu, stejně jako na uvěznění, nahlížíme jako na náročnou životní situaci. Základním problémem je otázka možnosti resocializace. Resocializace odsouzených spočívá především v opětovném začlenění jedince do společnosti, tento proces nelze završit bez kvalitní penitenciární péče a návaznosti na péči postpenitenciární, které se bude věnovat následující kapitola diplomové práce. Pro úspěšnost reintegrace odsouzených je

klíčová především jejich motivaci, ale spočívá také v kvalitní přípravě pro život na svobodě. Výstupní oddělení tak nabízí možnost přiblížit se podmínkám, které jsou blízké běžným životním situacím. (Štěrbá, 2009, s. 113–114) Lze konstatovat, že důležitost přípravy je přímo úměrná s délkou pobytu ve výkonu trestu odnětí svobody a také úzce souvisí s tím, do jaké míry je poškozena osobnost konkrétního odsouzeného. Avšak jak jsme se již dozvěděli, je velmi těžké objektivně posoudit, do jaké míry byl proces resocializace úspěšný a ještě těžší je predikovat úspěšnost reintegrace odsouzeného do společnosti, kdy uvážíme, že nejlepší adaptaci na vězeňské podmínky, jenž vede k bezproblémovému chování, vykazují zejména recidivisté a odsouzení s dlouhodobými tresty. (Sochůrek, 2007, s. 56)

3 Postpenitenciární péče

Jak bylo již popsáno v předchozí kapitole, výkon trestu odnětí svobody prostřednictvím programů zacházení a působení na odsouzené usiluje o nápravu pachatelů trestných činů a snaží se o jejich maximální reintegraci do společnosti. Ale v centru zájmu by neměl být odsouzený pouze ve fázi penitenciární, ale také ve fázi postpenitenciární. Pro úspěšnost celého procesu sehrává významnou úlohu postpenitenciární péče, která by měla být logickým završením procesu korektivní socializace po propuštění na svobodu. V kontextu s resocializací odsouzených se tak předkládaná kapitola diplomové práce zabývá vymezením postpenitenciární péče, její úlohu a subjekty, které jsou v tomto systému péče o propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody účastny.

Příprava odsouzeného na propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, potažmo příprava na život na svobodě se odvíjí ve dvou etapách. První etapou je etapa penitenciární, která, jak víme, probíhá ve výkonu trestu odnětí svobody. Představuje tak souhrn působení na odsouzené během výkonu trestu odnětí svobody, což je vyjádřeno obsahem pojmu zacházení (resocializace), odborností a bohatostí programů zacházení a jejich realizací. Druhou etapu přípravy odsouzeného na život na svobodě nazýváme jako postpenitenciární. Tato péče vznikla jako následná péče a pomoc propuštěným s vyrovnáváním se s nežádoucími důsledky trestu odnětí svobody. (Černíková, 2016, s. 10)

Vycházíme z poznatku, že péči o odsouzené a práci s nimi nelze kategoricky zužovat jen na výkon trestu odnětí svobody. Neboť neexistuje žádná sankce, které by měla takovou působnost, že by nenásledovalo riziko opakování trestné činnosti, trest je v podstatě jen reakcí na následek trestného činu a nepostihuje tak příčiny. Z toho vyplývá, že při vynakládání úsilí na omezení kriminality není možné spoléhat pouze na trestní politiku. Není to totiž jen jejím úkolem a odpovědností. (Černíková, 2016, s. 7–8) Oblast práce s odsouzenými musí být tedy rozšířena o sféru postpenitenciární péče, programů prevence kriminality a oblast sociální politiky. Velký důraz je tak kladen na provázanost státních politik a participaci státních subjektů a subjektů neziskového sektoru.

Postpenitenciární práce s osobami propuštěnými z výkonu trestu odnětí svobody legislativně upravuje nejen zákon o výkonu trestu odnětí svobody, vlastní legislativní rámec postpenitenciárního zacházení nalezneme v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Kořeny pomoci lidem, kteří jsou propuštěni z výkonu trestu odnětí svobody, nacházíme v křesťanské filozofii pomoci bližnímu svému bez ohledu na to, zda se jedná o jedince s kriminální minulostí, či člověka nemocného, starého apod. Dále je myšlenka této

pomoci zakořeněna ve společenském hodnotovém systému dané společnosti, jež poskytuje pomoc ze sounáležitosti lidského společenství a filantropických pohnutek. A v neposlední řadě tato pomoc vychází z celospolečenského zájmu na zdraví společnosti a její ochraně před problémovými jedinci, kteří ji v důsledku toho ohrožují. (Černíková, 2016, s. 11)

V obecném úzu bývá postpenitenciární péči definována jako „*podpora jedince propuštěného z výkonu trestu odnětí svobody při opětovném začlenění do společnosti.*“ (Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 46) Avšak při studiu odborných publikací se můžeme setkat s nejednotným vymezením postpenitenciární péče. Lze tak uvést trojí základní dělení postpenitenciární péče:

- v užším smyslu – je to péče poskytovaná pouze odsouzeným po výkonu trestu odnětí svobody, pouze na základě dobrovolnosti, mimo vězeňské zařízení formou sociální péče a sociální pomoci,
- v širším smyslu – představuje péči poskytovanou odsouzeným po výkonu trestu odnětí svobody nejen na základě dobrovolnosti, ale má i formu nuceného povinného (státního) dohledu potažmo kontroly,
- v nejširším pojetí – je definována jako péče poskytovaná na bázi dobrovolnosti, bezplatně, všem pachatelům, i mimo trestu odnětí svobody. Toto pojetí je rozšířeno i o tzv. ranou pomoc, která představuje pomoc již v momentu konfliktu se zákonem v přípravném trestním řízení. (Mühlpachr, 2004, s. 61)

Na základě uvedeného tak můžeme postpenitenciární péči definovat jako „*specifickou oblast sociální péče o člověka, který prošel trestním řízením a výkonem trestu odnětí svobody nebo ochranným léčením a ochrannou výchovou (u mladistvých).*“ (Černíková, 2016, s. 12) Tato péče vychází z poznatků a postupů sociální práce. Rozsah a obsah sociální péče, která je poskytována i pachatelům trestné činnosti, se odvíjí od sociální politiky. (Černíková, 2016, s. 11) Pro pochopení dané problematiky stručně přiblížíme následující pojmy. Sociální politika je „*cílevědomá činnost státu, organizací a institucí, usilující o vytváření podmínek, které omezují příčiny sociální nerovnováhy a zajišťují předpoklady pro harmonický vývoj jedinců skupin i celospolečenských celků.*“ (Mühlpachr, 2004, s. 59) Záměrem sociální péče je „*starat se o uspokojování potřeb jedinců a skupin a prostřednictvím odborné pomoci jim umožnit a usnadnit adaptaci v sociálním prostředí.*“ (Mühlpachr, 2004, s. 60) Posledním termínem je sociální práce, jejíž specifikum „*spočívá v aplikaci vědeckých poznatků do praktické činnosti. Sociální práce je činnost, která předchází nebo upravuje problémy jednotlivců, skupin, komunit vznikající z konfliktů potřeb jedinců a společenských institucí. Jejím záměrem je zlepšit kvalitu života všech lidí.*“ (Mühlpachr, 2004, s. 60)

Objasnili jsme východiska postpenitenciární péče a nyní se k ní můžeme vrátit. Postpenitenciární péči tedy chápeme jako určitou dílčí nabídku sociální služby, která představuje nejvýše následnou prevenci, tedy prevenci recidivy trestné činnosti. (Černíková, 2016, s. 12; Mühlpachr, 2004, s. 60) Proto je postpenitenciární péče vnímána jako prostředek prevence sekundární a terciární. (Rychlá, 2008, s. 63) Obsah a rozsah postpenitenciární péče vždy určuje sociální politika státu. Musíme mít na paměti, že v sociální politice státu se mimo jiné odráží i postoj k pachatelům trestných činů, včetně úsilí společnosti o jejich integraci do společnosti a volba prostředků k dosažení tohoto cíle. (Černíková, 2016, s. 12; Mühlpachr, 2004, s. 61)

Hlavním cílem postpenitenciární péče je reintegrace jedince. Tedy integrace neboli začlenění do skupiny, ze které se daný jedinec vyřadil v důsledku spáchání trestné činnosti. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 110) Dle Netíka, Netíkové a Hájka (1997, s. 48) mají šanci na úspěšnější reintegraci zejména mladí lidé, prvotrestaní (bez poruch chování), odsouzení s krátkodobými tresty, odsouzení s nenarušenými sociálním vztahy (rodina, přátelé), dále odsouzení s pevnými pracovními návyky a v neposlední řadě pak odsouzení, kteří jsou dobře motivováni.

Stejně jako v případě vymezení postpenitenciární péče, tak i ve vymezení obsahu poskytované postpenitenciární péče, existují jisté odlišnosti. Jsou zdůrazňovány různé obsahové prvky: *„předcházení trestné činnosti především u pachatelů odsouzených k trestu odnětí svobody, zabezpečení sociální adaptace, reintegrace, upevnění výsledků procesu penitenciární výchovy, socializace a resocializace občanů propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, která je zajišťována záměrnými institucionalizovanými procesy.“* (Mühlpachr, 2004, s. 61)

Postpenitenciární péči někteří odborníci jako například Rychlá (2008, s. 63) dělí na postpenitenciární péči obecnou a specializovanou. Obecná neboli nespécifická postpenitenciární péče se zaměřuje na pomoc lidem, kteří se nacházejí v konfliktu se zákonem bez dalšího rozlišení speciálních potřeb klienta. Specializovaná postpenitenciární péče představuje specifickou péči poskytující pomoc lidem v konfliktu se zákonem souvisejícím s drogami. (Rychlá, 2008, s. 63)

V rámci poskytování postpenitenciární péče rozlišujeme dvě formy a to nucenou a dobrovolnou. (Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 46) Postpenitenciární péči je v současné době poskytována ve formě povinné (nařízené) sociální intervence a dobrovolné sociální pomoci. (Černíková, 2016, s. 13) Nucená postpenitenciární péče se v podobě úředního dozoru zajišťovaného státem objevuje v souvislosti s rozvojem progresivního modelu výkonu trestu

odnětí svobody. „*Nucená postpenitenciární péče má obvykle zákonem vymezená pravidla a podmínky své aplikace a do značné míry je pokračováním – v oslabené podobě – omezení klienta.*“ (Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 46) Soudně nařízená postpenitenciární péče (či sociální intervence) se ukládá v případě podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s vyslovením dohledu (tzv. parole). Vychází ze skutečnosti, že náprava pachatele trestné činností nastává dříve, než se předpokládalo při uložení trestu. Přičemž dohled zajišťuje Probační a mediační služba České republiky. Úředně (soudně) nařizovaná postpenitenciární péče o propuštěné z výkonu trestu našla zakotvení v sankčním systému a tato forma tak převažuje nad poskytováním a využíváním dobrovolné postpenitenciární péče. (Černíková, 2016, s. 13) Dobrovolnou postpenitenciární péči (či sociální pomoc) zabezpečují kurátoři a neziskové organizace. Tato forma obvykle nesvazuje klienta přísnými pravidly a její využívání závisí na jeho svobodné vůli, to znamená, že respektuje svobodné rozhodnutí klienta o jejím započetí a ukončení. Navíc dobrovolnost vstupu do postpenitenciární péče je spolehlivým ukazatelem klientovy pozitivní motivace k začlenění do společnosti. „*Nejúčinnější terapií je terapie založená na dobrovolnosti*“ (Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 48)

Službami, které propuštění z výkonu trestu odnětí svobody vyžadují a preferují a které jim jsou v rámci působnosti postpenitenciární péče poskytovány, jsou:

- poskytnutí finanční zabezpečení,
- podpora v rámci zprostředkování bydlení,
- pomoc při hledání zaměstnání,
- pomoc při začleňování do sociálního prostředí,
- poskytnutí odborného sociálně právního poradenství.

Důvody potřebnosti postpenitenciární péče shrnují ve svých publikacích Černíková (2008, s. 209–210) a Sochůrek (2007, s. 60) následující:

- cílů penitenciárního procesu není vždy zcela dosaženo či nejsou ustáleny, propuštěný tak potřebuje odbornou pomoc při adaptaci na podmínky civilního života,
- většina propuštěných z výkonu trestu prožívá tzv. krizi prvních dnů na svobodě, potýká se s pocity bezradnosti při řešení běžných situací, prožívá, obavy a úzkost, může se projevat nevhodným sociálním chováním,
- první dny na svobodě lze přirovnat k rekonvalescenci, jedinec může snadno podlehnout negativním vlivům, například v podobě „vábení“ nevhodných přátel či

známých osob z výkonu trestu, u jistých propuštěných je nasnadě riziko relapsu zneužívání návykových látek,

- jedinec se potýká s důsledky prizonizace a stigmatizací (nálepka „kriminálního“) a s pocity sociální vykořeněnosti,
- problémy nastávají v oblasti obnovení partnerského vztahu, rodičovské role, a pracovních návyků
- jedinec je konfrontován s nutností splácet dluhy a škody z trestné činnosti.

Je patrné, jak významnou roli v návratu odsouzených do společnosti postpenitenciární péče sehrává, přesto však mnozí odborníci poukazují na to, že postpenitenciární péče doposud netvoří jednotný a ucelený systém, zejména proto, že v mnoha případech chybí provázanost s vězeňstvím. (Mařádek, 2003, s. 59) Postpenitenciární péče by měla plynule navazovat na péči penitenciární, neboť včasné zahájená postpenitenciární péče zmírňuje výše uvedené problémy, se kterými se jedinec po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody potýká. Plynulý přechod mezi penitenciárním a postpenitenciárním působením v rámci dosažení pozitivních změn v chování jedince a jeho resocializace, umožňuje kontinuální sociální práce. (Rychlá, 2008, s. 63)

Kontinuální sociální péče

Zkušenosti s realizací postpenitenciární péče přinesly podněty k vytvoření systému kontinuální sociální péče, která je výsledkem rozsáhlé transformace systému sociální politiky v devadesátých letech. (Rychlá, 2008, s. 63) Samotná postpenitenciární péče je její nedílnou součástí. Kontinuální sociální péče je tedy součástí sociální politiky a představuje sociální práci s pachateli trestných činů. (Kujevská, Dundrová, © 2014, online) Kontinuální sociální péče tak představuje práci s jedincem ve všech fázích trestního řízení, tedy včetně soudního řízení i ve výkonu trestu odnětí svobody. Umožňuje řešit problémy klientů v co největším předstihu před jejich propuštěním z výkonu trestu odnětí svobody, čímž jsou minimalizovány následky jejich nepříznivé situace. Orientuje se tak zejména na prevenci recidivy. Cílem této péče je „navázání vzájemného socioterapeutického vztahu v zájmu působení na osobnost klienta tak, aby byla upevněna, event. vytvořena jeho pozitivní sociální vazba k okolí, aby nedocházelo k jeho sociální izolaci.“ (Černíková, 2008, s. 214–215) Do této oblasti spadá především práce s rodinou klienta, vytváření podmínek pro jeho úspěšné zařazení do malých sociálních skupin jako je například pracovní kolektiv. Dále omezování a eliminace vlivu sociálně patologických skupin, působících na jedince. Velice důležitá je také pomoc klientovi v rámci zajišťování kontaktu s různými institucemi, a rozvíjení schopností a sociálních

dovedností klienta při vyřizování záležitostí spojenými s nejrůznějšími úřady. (Černíková, 2008, s. 215) Kontinuální sociální péče je poskytována jedinci, který se dostal do konfliktu se zákonem na bázi dobrovolnosti. (Mühlpachr, 2004, s. 66)

U pachatelů trestných činů lze v rámci kontinuální sociální péče rozlišit:

- penitenciární sociální péči, vztahující se k resocializačnímu procesu v rámci výkonu trestu odnětí svobody, která je vykonávána sociálním pracovníkem Vězeňské služby České republiky,
- raná pomoc a postpenitenciární péče, která je vykonávána ve spolupráci se sociálním kurátorem u obviněných ve vazební věznici a dále u vězňů propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. (Černíková, 2008, s. 218; Štěrba, 2007, s. 117)

System kontinuální sociální péče vyžaduje úzkou spolupráci sociálních pracovníků věznic se sociálními kurátory. Zařazování klientů do systému kontinuální sociální péče probíhá na základě depistáží ve věznicích a na základě zasílání seznamů odsouzených sociálním kurátorům a informování o případných změnách. (Mühlpachr, 2004, s. 63)

Přínos kontinuální péče spočívá především v tom, že usnadňuje návrat odsouzeného do společnosti. Prostřednictvím kontinuální sociální péče jako rané pomoci se činí kroky v urovnání konfliktu. Nejen, že napomáhá k pochopení příčin konfliktu, ale napomáhá také aktivizaci klientových sil v hledání řešení konfliktního stavu a hledání životních perspektiv. Významným přínosem je účinné snižování recidivy. V neposlední řadě posiluje motivaci klienta a jeho volní úsilí začlenit se do společnosti. Neméně důležitým přínosem je zmírňování pocitu sociálního vyloučení a sociální izolace. (Černíková, 2016, s. 14)

Drtivá většina odsouzených bude jednoho dne z výkonu trestu odnětí svobody propuštěna, je tedy naprosto nezbytné vycházet ze základní zásady - příprava na propuštění odsouzeného a na jeho život po opuštění věznice by měla začít dnem nástupu do výkonu trestu odnětí svobody. (Koncepce vězeňství do roku 2025, 2015, s. 3)

I přes prokazatelné přínosy kontinuální sociální péče a úsilí řady odborníků se doposud nepodařilo vytvořit kontinuální systém sociální práce s pachateli trestných činů. Tento požadavek se cyklicky objevuje již několik desetiletí. (Černíková, 2016, s. 14)

3.1 Subjekty postpenitenciární péče

Do systému postpenitenciární péče řadíme subjekty, které na odsouzeného působí již ve výkonu trestu odnětí svobody a subjekty vnějšího působení. V nejširším pojetí pak na systému postpenitenciární péče participují subjekty státní a subjekty nestátní. (Raszková,

Hoferková, 2014, s. 112) Poskytovateli služeb postpenitenciární péče jsou územní samosprávné celky, právnické a fyzické osoby jimi zřizované, Ministerstvo práce a sociálních věcí a jiné organizační složky státu. (Černíková, 2016, s. 15)

Mezi státní poskytovatele postpenitenciární péče patří zejména sociální kurátoři, Probační a mediační služba České republiky, dále pak také například orgány obcí, zdravotnická zařízení a jiné. Nestátní sektor poskytovatelů pak představují četné nestátní neziskové organizace. (Knápková, Tittlová, 2015, s. 120) Úlohou subjektů postpenitenciární práce je „zajišťovat vyvážení vhodných podmínek pro resocializaci osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody a pro jejich sociální integraci.“ (Černíková, 2016, s. 15)

Zaměříme se zejména na konkrétní pracovní pozice a popíšeme některé organizace, které se podílejí na reintegraci odsouzených do společnosti. V tomto kontextu si tak přiblížíme práci sociálního pracovníka ve vězení, kurátora pro dospělé, Probační a mediační službu České republiky a vybrané neziskové organizace.

Sociální pracovník Vězeňské služby České republiky

Jedním z odborných zaměstnanců Vězeňské služby České republiky je sociální pracovník. Sociální pracovník je v podstatě ručitelem poskytování sociálních služeb ve výkonu trestu odnětí svobody, na které má odsouzený nárok. Základem náplně práce sociálního pracovníka je sociální práce zaměřená zejména na plynulý přechod odsouzeného do běžného života. (Lesářová, 2008, s. 39)

Sociální pracovník se podílí na vytváření konceptu zacházení s odsouzenými. V nástupním oddělení pro tyto účely vypracovává sociální diagnostiku. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 113) Ve výkonu trestu odnětí svobody pak zajišťuje udržování a upevňování sociálních vztahů odsouzeného s nejbližším a napomáhá řešit jeho sociální situaci. Sociální pracovník poskytuje odsouzeným v rámci programu zacházení dvě základní formy poradenství a to poradenství individuální a skupinové. (Papšo, 2012, s. 11–12) V rámci individuálního a skupinového zacházení má jeho práce podobu sociální terapie směřující k sociální rehabilitaci. (Lesářová, 2008, s. 40) Sociální pracovník poskytuje samotné sociálně právní poradenství a provádí poradenskou a výchovnou činnost.

Práci sociálního pracovníka ve věznici lze shrnout v několika bodech, jak uvádí Černíková (2008, s. 220–221):

- získává a ověřuje informace a poznatky důležité pro vytvoření sociální anamnézy (sociální rodinná situace, sociální vztahy v rodině,...),
- zjišťuje podmínky a faktory, které ovlivnily sociální vývoj odsouzeného,

- spolupracuje s rodinou a hledá podněty, které by mohly vést k pozitivní změně v chování,
- spolupracuje se sociálním kurátorem a organizacemi za účelem sociální intervence prostředí, do kterého se odsouzený po propuštění vrátí,
- podílí se na hledání zaměstnání a bydlení,
- zajišťuje první kontakt odsouzeného se sociálním kurátorem,
- podněcuje odsouzeného k pozitivnímu rozvoji sociálních dovedností,
- vytváří předpoklady pro navázání vztahů s určitým společenstvím za účelem rozvoje příznivých sociálních kontaktů.

Sociální pracovník je stálý zástupcem pro spolupráci s Probační a mediační službou, je tak garantem kontinuální sociální práce v kooperaci se sociálními kurátory, s dalšími orgány a nestátními neziskovými organizacemi. (Lesářová, 2008, s. 39)

Ve výstupním oddělení je úloha sociálního pracovníka velmi významná, kdy dochází ke konkretizaci činností a úkolů pro reintegraci do civilního života. V souvislosti se samotným propuštěním sociální pracovník zajišťuje pro odsouzené poskytnutí finančního příspěvku, který slouží zejména k pokrytí nezbytných nákladů, jako je cestovné, stravné, popřípadě nocležné. Zajistí poskytnutí ošacení a obuvi, především v případech, kdy odsouzený nemá žádné zázemí. Zprostředkovává spojení do místa pobytu, což se týká zejména odsouzeným po dlouhodobém trestu, kteří neznají způsob dopravy nebo v případech, kdy je věznice vzdálená stovky kilometrů od místa bydliště. V neposlední řadě pak sociální pracovník zprostředkuje v případě zájmu odsouzeného kontakt se sociálním kurátorem. (Kujevská, Dundrová, © 2014, online)

Z výše uvedeného je patrné, že úloha sociálního pracovníka věznice je pro úspěšnou reintegraci odsouzeného zpět do společnosti velmi důležitá a to zejména v rámci návaznosti penitenciární a postpenitenciární péče. (Sochůrek, 2007, s. 15)

Sociální kurátor

Kurátoři pro dospělé působí na obecních úřadech obcí s rozšířenou působností. Sociální kurátoři „*kromě přímé práce s osobami ohroženými sociálním vyloučením, zajišťují koordinační činnost v oblasti sociálních služeb určených pro tuto cílovou skupinu.*“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 114) Vedle kurátora pro dospělé existuje také kurátor pro děti a mládež. Popis jeho funkce není pro účely práce důležitý.

Práce sociálního kurátora je legislativně vymezena zejména v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších

předpisů, a v zákoně č. 111/2004 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 114)

V kontextu postpenitenciární péče poskytuje sociální kurátor služby „*občanům propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody, občanům, proti nimž je vedeno trestní řízení, popř. jim byl výkon trestu odnětí svobody podmíněně odložen, a kteří tuto pomoc potřebují k překonání nepříznivých sociálních dopadů.*“ (Černíková, 2008, s. 222)

Následující přehled prezentuje činnosti, které kurátor pro dospělé poskytuje výše uvedené cílové skupině:

- pomoc při zprostředkování bydlení,
- zprostředkování kontaktů například s poskytovateli sociálních služeb, ale také s rodinou,
- pomoc při hledání zaměstnání, poskytuje informace o volných pracovních pozicích a úzce spolupracuje s příslušným úřadem práce,
- zajištění dokladů,
- dávky pomoci v hmotné nouzi, nejčastěji klientům propuštěným z výkonu trestu, může jim být poskytnuta finanční podpora do výše 1000 Kč,
- doprovod klienta, v případech, kdy se potýkají s problémy v oblasti komunikace při vyřizování osobních záležitostí, například na úřadech apod.
- pomoc s řešením dluhů. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 115–117; Davidová, 2010, s. 146)

V kontextu kontinuální sociální práce sociální kurátor úzce spolupracuje s Vězeňskou službou České republiky, zejména se sociálními pracovníky. Spolupráce se sociálním kurátorem není pro propuštěné odsouzené povinná. Dříve sociální kurátor vykonával dohled nad propuštěnými z výkonu trestu odnětí svobody v rámci institutu podmíněného propuštění, dnes je tato funkce vykonávána Probační a mediační službou České republiky. (Ministerstvo práce a sociálních věcí, © 2017, online)

Aktuálním problémem sociálních kurátorů je kumulace s jinými agendami v rámci výkonu své činnosti. Což se bohužel stává nežádoucím specifíkem této práce zejména v menších obcích. Nežádoucí je například součinnost funkce kurátora pro dospělé a kurátora pro děti a mládež, což může vést ke kontraproduktivnímu rozdělení rolí. (Davidová, 2010, s. 10)

Probační a mediační služba České republiky

Probační a mediační služba České republiky (dále jen Probační a mediační služba) je specializovanou institucí, která vychází ze součinnosti sociální práce a trestního práva. „*Probační a mediační služba usiluje o zprostředkování účinného a společensky prospěšného řešení konfliktů spojených s trestnou činností a současně organizuje a zajišťuje efektivní a důstojný výkon alternativních trestů a opatření s důrazem na zájmy poškozených, ochranu komunity a prevenci kriminality.*“ (Probační a mediační služba České republiky, © 2017, online) Činnost Probační a mediační služby je řízena zákonem č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě České republiky, ve znění pozdějších předpisů. Cílem činností Probační a mediační služby je integrace pachatele, participace poškozeného a ochrana společnosti. Proces integrace směřuje k obnovení pachatelova respektu k právnímu stavu společnosti, jeho seberealizaci a uplatnění. Probační a mediační služba se tak snaží o zapojení osoby pachatele do života společnosti bez dalších konfliktů se zákonem. (Probační a mediační služba České republiky, © 2017, online)

Nadřízeným orgánem Probační a mediační služby je Ministerstvo spravedlnosti České republiky. Jednotlivá střediska Probační a mediační služby se nacházejí v sídlech okresních či městských soudů. Zajišťují plnění úkolů Probační a mediační služby, které se vztahují k příslušným soudům, státním zastupitelstvím a policejním orgánům. (Kracík, 2010, s. 38) Tyto úkoly zabezpečují probační úředníci a probační asistenti. (Větrovec, 2002, s. 107)

Činnost Probační a mediační služby můžeme rozdělit na činnosti probační a mediační. Mediaci představuje „*mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným a činnosti směřující k urovnání konfliktního stavu, vykonávaná v souvislosti s trestním řízením. Mediaci lze provádět jen s výslovným souhlasem obviněného a poškozeného.*“ (Větrovec, 2002, s. 11) Mediaci je tedy alternativní metodou řešení konfliktů, která využívá přítomnosti třetí nestranné osoby mediátora. (Kracík, 2010, s. 39)

Probací se rozumí „*organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným, kontrola výkonu trestů nespojených s odnětím svobody, včetně uložených povinností a omezení, sledování chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, dále individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život, vyhověl soudem nebo státním zástupcem uloženým podmínkám, a tím došlo k obnově narušených právních i společenských vztahů.*“ (Větrovec, 2002, s. 10)

Soudce nebo státní zástupce dohled ukládá v případě, že považuje za důležité sledovat a kontrolovat chování pachatele po určitou dobu. S probací může být také pachateli uložena

povinnost účastnit se nejrůznějších programů, například léčba závislostí, zvýšení nebo doplnění pracovní kvalifikace, či účast v sociálně psychologickém výcviku nebo v terapeutických programech. (Hroncová, Kraus, 2010, s. 53)

Dohledem rozumíme pravidelný a osobní kontakt pachatele a probačního úředníka. Dohled obvykle probíhá ve středisku Probační a mediační služby, probační úředník ale může také pachatele navštívit kdykoliv v průběhu výkonu dohledu v jeho bydlišti. V rámci dohledu probační úředník kontroluje dodržování uložených podmínek trestu, které byly uloženy zároveň s dohledem. Pachateli ale také pomáhá s řešením nejrůznějších problémů, například pomoc při řešení zadluženosti, při hledání zaměstnání apod. (Probační a mediační služba České republiky, © 2017, online)

Pro účely dohledu se sestavuje plán dohledu, který upravuje jeho výkon a také postup při nedodržování stanovených podmínek. Probační úředník v pravidelných intervalech, jednou za půl roku, informuje o průběhu dohledu soudce či státního zástupce. Neplnění dohledu může být důvodem k nařízení výkonu trestu odnětí svobody či navrácení do vazby (Probační a mediační služba České republiky, © 2017, online) Cílem dohledu je zajistit, aby pachatel vedl v budoucnu řádný život a vyvaroval se konfliktů se zákonem. (Tesař, 2010, s. 73)

Specifickou formou probace je parole. Parole neboli podmíněné propuštění na čestné slovo, slib odsouzeného, že se bude chovat řádně. Jedná se tak o práci s odsouzenými, kteří byli podmíněně propuštěni z výkonu trestu odnětí svobody a byl jim zároveň uložen dohled probačního úředníka. (Matoušková, 2010, s. 103) Probační úředník spolupracuje s odsouzeným a personálem věznice na přípravě podkladů pro soudní rozhodnutí v souvislosti s žádostí o podmíněné propuštění. Na základě všech shromážděných podkladů a informací o odsouzeném úředník Probační a mediační služby doporučí či nedoporučí odsouzeného na podmíněné propuštění z výkonu trestu. (Matoušková, 2010, s. 104–105)

Dokud soud nerozhodne o podmíněné propuštění, tak je spolupráce odsouzeného s Probační a mediační službou dobrovolná. Spolupráce se stává nedobrovolnou v případě, že soud vyhoví žádosti o podmíněné propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody a zároveň vysloví dohled probačního úředníka. (Matoušková, 2010, s. 109) V rámci dohledu pak probační úředník kontroluje plnění podmínek zkušební doby podmíněného propuštění (1–7 let) a pomáhá jedinci při řešení problémů, které souvisejí s jeho návratem na svobodu (Raszková, Hoferková, 2014, s. 136)

Nestátní subjekty

Nestátními neziskovými subjekty jsou nejrůznější občanská, církevní a charitativní sdružení a organizace. Tyto subjekty poskytují v rámci postpenitenciární péče různé druhy sociální pomoci. (Černíková, 2008, s. 225) Nestátní neziskové subjekty své programy a nabídku služeb cílí mimo jiné na jedince propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody. Nepochybně tak zastávají důležitou roli v oblasti poskytování postpenitenciární péče. Pracují na principu dobrovolnosti. (Zapletal, 2008, s. 104)

Podle druhu sociální pomoci můžeme nestátní subjekty postpenitenciární péče rozdělit na materiální pomoc, poradenskou pomoc a sociální péči. Materiální pomoc cílové skupině poskytuje ošacení a stravu (například Český červený kříž, ADRA – charitativní organizace adventistické církve, Česká katolická církev a jiné). Poradenská pomoc je poskytována v situaci nouze a krize. Jedná se například o telefonickou krizovou intervenci, řadíme sem také komunitní centra či terénní programy. Poskytovatelem je například Sdružení pro pomoc propuštěným vězňům a lidem v nouzi a organizace jako Rubikon, Romodrom či Za branou. Sociální péče pak zahrnuje, stravování, ubytování, osobní hygienu, zdravotní péči a integrované programy. Mezi zařízení, která tyto služby poskytují, řadíme například Armádu spásy, azylové domy či noclehárny. (Mühlpachr, 2004, s. 64 – 65).

Postpenitenciární péče v Konceptu vězeňství do roku 2025

Této problematice se věnuje osmá část Konceptu vězeňství do roku 2025 s názvem „Resocializace propuštěných vězňů, návaznost na prevenci a postpéči.“ Koncepte poukazuje především na roztržitost a absenci koordinovaného postupu současného systému postpenitenciární péče. Zdůrazňuje potřebu obsahově naplnit a přizpůsobit nabídku služeb potřebám osob vycházejícím z výkonu trestu odnětí svobody. Pro tyto účely je nezbytné systém postpenitenciární péče provázat po stránce finanční a provozní. Východiskem je pak uplatnění mezirezortního, mezioborového a systémového přístupu. Koncepte tak navrhuje spolupráci všech subjektů státních i nestátních, provázanost participace a působnosti ministerstev a jejich institucí a návaznost poskytovaných služeb. (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 127)

Realizace tohoto úkolu se tak neobejde bez provázanosti sankční a sociální politiky, státního a nestátního sektoru, bez propojení preventivních opatření zaměřujících se na kriminalitu a v neposlední řadě bez reflexe sociálního aspektu recidivy. (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 127)

Vězeňská služba České republiky v návaznosti na odborníky poukazuje na potřebu vytvoření koncepce postpenitenciární péče. Pro tyto účely má v plánu vytvořit realizační skupiny vězeňských pracovníků, které by se podílely na zpracování Národní koncepce postpenitenciární péče. (Černíková, 2016, s. 16)

„Je zřejmé, že samotný výkon trestu odnětí svobody ve vězeňském zařízení je sice zásadní z hlediska napravení pachatele trestného činu a jeho budoucí žádoucí reintegrace do společnosti, nemůže být ale vnímán izolovaně, bez zdůraznění role postpenitenciární péče, vlivu prevence kriminality a v neposlední řadě fungování sociálního systému státu.“ (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 3)

Chce-li být jedinec úspěšný a participovat na hospodářském, kulturním a politickém životě společnosti, pak se musí vypořádat s nároky, které jsou na něj kladeny. Jedná se o stále se zvyšující požadavky na vzdělání, profesní výkon, samostatnost, konkurenceschopnost, v neposlední řadě se pak po jedinci požaduje aktivnější podílení se na nákladech spojených s péčí o zdraví a sociální kvalitou života. Jsou také kladeny vyšší nároky v oblasti plnění občanských povinností a využívání občanských práv, což předpokládá jejich znalost a zájem o ně. K plnění všech těchto socioekonomických podmínek života jsou zapotřebí určité sociální dovednosti a schopnosti. Ovšem někteří jedinci nejsou schopni proměnlivé podmínky života zvládat a profitovat z pozitivních změn ve společnosti bez konfliktu se zákonem. Do péče pracovníků kontinuální sociální péče se pak dostávají *„lidé se závažnými sociálními problémy, se závažným sociálním selháním a s převážně nízkou kvalitou sociokulturní úrovně životního stylu. Kontinuální sociální práce významně přispívá k naplnění regulativní a sociálněintegrativní funkce ukládaných trestních sankcí.“* (Černíková, 2008, s. 228) Následující kapitola diplomové práce pojednává o nejčastějších problémech, se kterými je jedinec propuštěný z výkonu trestu odnětí nejčastěji konfrontován a které často ve svém důsledku znesnadňují proces úspěšné reintegrace do společnosti.

4 Překážky sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody

Propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, je specifickou a náročnou životní etapou. Pomoc propuštěným osobám z výkonu trestu odnětí svobody nabízí služby postpenitenciární péče. V předchozím textu jsme se seznámili se systémem postpenitenciární péče a důvody potřebnosti tohoto systému. Avšak mnohdy je situace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody natolik složitá a na cestě směřující k jejich úspěšné sociální reintegraci jsou konfrontováni s řadou problémů a překážek, které tento proces znesnadňují a mnohdy i definitivně znemožní. Situaci osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody a vybraným aspektům ztěžujícím jejich reintegraci je věnována tato kapitola diplomové práce. V závěru kapitoly se také zabýváme recidivou, která neodmyslitelně s problematikou neúspěšné sociální reintegrace souvisí.

V průběhu výkonu trestu odnětí svobody je odsouzený odborným personálem věznice připravován na život na svobodě, učí se zejména sociálně přijatelným způsobům chování, vytváření vhodných strategií, sebeovládání apod. Tato příprava je úspěšná jen tehdy, je-li odsouzený motivován a má relativně blízkou perspektivu propuštění z výkonu trestu. Adaptací na vězeňské prostředí odsouzený ztrácí mnoho dovedností a návyků, je tedy zapotřebí pokračovat ve vedení a podpoře k získávání účelnějších způsobů chování i po opuštění bran věznice. (Vágnerová, 2014, s. 751)

Ze sociální psychologie je znám termín „naučená bezmocnost“, tento jev vzniká jako důsledek neúspěšné snahy o vyřešení určité situace. Vnější projevem pocitu zbytečně se o cokoli pokoušet a snažit jsou pak rezignace a pasivita, jež se obvykle přenáší na další situace, které souvisejí s plněním určitých požadavků pro jejich úspěšné zvládnutí. Není tedy překvapující, že člověk propuštěný z výkonu trestu odnětí svobody není obvykle schopen normálně reagovat v běžných situacích na svobodě, je dezorientovaný, nezvládá obyčejné problémy, není schopen si najít zaměstnání, založit či si udržet rodinu a podobně. Často si plete základní principy života ve svobodném a nesvobodném systému a vymáhá si výhody obou, tedy chce žít svobodně, ale bez zodpovědnosti. Uvěznění souvisí nejen se sociální izolací jedince, ale také s celoživotní stigmatizací, záznamem v registru trestů a také s vypořádáním se s vlastní vinou a často nikdy nekončícími důsledky kriminálního chování. Nadále je potřeba zohlednit dopady působení negativních jevů ve věznici i nabyté způsoby chování, potřebné pro přežití ve vězeňském prostředí. (Španková, 2013, s. 98) V této souvislosti bývají u většiny odsouzených jednou z největších překážek důsledky prizonizace.

Prizonizace se na svobodě projevuje závislostí na sociálních službách a jejich zneužíváním. V této spojitosti hovoří Musil (2000, s. 2) i o syndromu ústavní závislosti, jehož projevy jsou shodné s projevy prizonizace, kdy se propuštění z ústavní péče potýkají s řadou potíží, které přímo či nepřímo souvisejí s návykem na ústavní režim. Matoušek (2011, s. 176–177) také popisuje tzv. syndrom „otáčivých dveří“, kdy odsouzený v průběhu výkonu trestu odnětí svobody ztrácí sociální dovednosti a schopnosti potřebné k životu na svobodě, takový jedinec pak není schopen po propuštění žít mimo kriminální společenství. Justová (2009, s. 118) nazývá ztrátu sociálních dovedností odsouzených jako „sociální impotenci“, která se projevuje neschopností řešit běžné životní situace, nalézt uplatnění na trhu práce nebo udržovat přijatelné sociální vztahy.

Jak již bylo několikrát v práci uvedeno, nejenom uvěznění je náročnou životní situací, ale i propuštění z výkonu trestu odnětí svobody je situací obdobně náročnou. Zátěž spojená s propuštěním je prakticky úměrná délce trestu, jak se shoduje většina odborníků. To znamená, že *„zátěž je tím větší, čím déle byl člověk uvězněn.“* (Vágnerová, 2014, s. 751) Jedinec propuštěný z výkonu trestu odnětí svobody prochází tzv. adaptační fází. Délka jejího trvání je individuální, netrvá však déle než dva roky. Jak dlouho se bude jedinec nacházet v této fázi, úzce souvisí s podmínkami, do kterých se vrací a v neposlední řadě s jeho osobností, zejména pak s motivací k bezúhonnému životu. (Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 48) V otázce úspěšnosti této složité životní fáze je zapotřebí brát v úvahu také strukturu osobnosti vězněného ještě před nástupem do výkonu trestu odnětí svobody, jinak řečeno, je potřeba přihlížet také k jeho preinstitucionální biografii. (Blatníková, 2005, s. 18) Adaptační fáze je tedy období, *„kdy si propuštěný zvyká na jiné prostředí, které má větší nároky na jeho samostatnost.“* (Vágnerová, 2014, s. 751)

Konfrontace s běžným životem, který je diametrálně odlišný od života ve vězeňských podmínkách, může vyústit v „križi ze svobody“, která je výrazem nezvládnutí zásadní změny života. (Vágnerová, 2014, s. 751) Jedná se v podstatě o trauma z náhlé změny prostředí. (Pěnkava, 2016, s. 92) Tento šok ze znovunabyté svobody je způsobem nárazem na realitu života na svobodě, souvisí s dlouhodobou sociální izolací života za mřížemi a s jejími dopady, a to v nejširším slova smyslu. Krize či šok ze svobody je tak důsledkem dlouhodobé frustrace subjektivně významných potřeb, nemotivovaností k prosociálnímu chování či prázdnoty sociálního prostoru, do kterého se jedinec vrací apod. (Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 48) *„Rizikem selhání jsou méně ohrožení lidé, kteří byli trestáni poprvé a krátkodobě, jejichž osobnost není narušena, mají fungující sociální zázemí, zachované pracovní návyky a profesní kvalifikaci.“* (Vágnerová, 2014, s. 752; Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 48–49)

4.1 Vybrané aspekty ztěžující reintegraci osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody

Je patrné, že návrat do společnosti mohou ztěžovat okolnosti nejrůznějšího charakteru. Než se budeme věnovat konkrétním aspektům ztěžujícím reintegraci propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, je zapotřebí uvést, že problémy odsouzených či propuštěných odborná literatura dělí na problémy vnesené a problémy vzniklé. Obě skupiny problémů se týkají prostředí mimo věznici. Problémy vnesené představují problémy, které vznikly již před nástupem do výkonu trestu odnětí svobody, to znamená, že s těmito problémy jedinec již do věznice vstupuje. Často se jedná například o problémy s bydlištěm, respektive s jeho neexistencí. Zajištěné bydlení je například zásadním aspektem při přípravě žádosti o podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. (Matoušek, 2007, s. 15)

Problémy vzniklé nejčastěji souvisí s otázkami vztahovými a komunikačními, tedy ve své podstatě s odloučením. Dále lze uvést například exekuce či další soudní jednání apod. (Matoušek, 2007, s. 16) Avšak je na místě uvést, že obě skupiny problémů se často v průběhu výkonu trestu odnětí svobody kumulují a prolínají.

Nyní se můžeme zaměřit na konkrétní překážky v reintegraci odsouzených do společnosti. Na základě studia odborné literatury popíšeme pouze vybrané aspekty, se kterými jsou osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody konfrontovány nejčastěji. Jsou jimi stigmatizace a sociální vyloučení, vztahové problémy v souvislosti s uvězněním, otázka bydlení, finanční situace a nezaměstnanost.

Stigmatizace a sociální vyloučení

Podstatou teorie stigmatizace (etiketizační teorie či labelling) – nálepkování – je analýza procesu, „*kterým je určité chování označováno jako deviantní a jeho nositel pasován na devianta, včetně výzkumu mechanismů a subjektů sociální kontroly. V užším slova smyslu je předmětem jejího studia proces kriminalizace.*“ (Urban, Dubský, Bajura, 2012, s. 120–121) Dle této teorie je zásadní to, jak společnost určité jednání vnímá, jak na něj reaguje a jak jej posuzuje. Rozhodující je tedy význam, který je takovému chování připisován těmi, kteří jej hodnotí. Deviantním se tak jednání stává ve chvíli, kdy je jako deviantní posuzováno a začne vyvolávat odmítavou reakci. (Kraus, Hroncová, 2010, s. 22) Lemert, (In Urban, Dubský, Bajura, 2012, s. 122) jeden ze zakladatelů této teorie, popisuje deviaci primární a sekundární. Primární deviace představuje porušení sociální normy na základě původního podmětu, odlišující se chování je tak zapříčiněno faktory situačními, sociálními, psychologickými či

fyziologickými. Za sekundární deviaci je považována „*obránná, útočná, nebo adaptační reakce jedince na chování druhých – na jejich negativní označení. Jde o chování jakoby pod tlakem okolí a souvislostí. Označujeme tak chování člověka, který již nálepkou devianta „jednou“ dostal, přijal ji za vlastní, začal na ni reagovat a postupem doby se podle ní naučil i chovat – přizpůsobil se jí.*“ (Urban, Dubský, Bajura, 2012, s. 122)

Na základě stigmatizace ze strany společnosti, si může jedinec vypěstovat i stigmatizaci vlastní. To znamená, že se ztotožní se svým označením, strachem a nejistotou, čímž se vyčlení na okraj společnosti. (Španková, 2013, s. 98) To znamená, že sám sebe začne vnímat jako devianta a dochází u něj k proměně a rekonstrukci sebepojetí. Tento proces nazýváme jako alternaci vlastní identity. Jak navíc autoři (Urban, Dubský, Bajura, 2012, s. 122–123) uvádějí „*určité prostředí (instituce, organizace) navíc může člověka v „procesu rozhodnutí se pro deviaci“ nechtěně podporovat: paradoxně to mohou být například věznice, ...*“

Deviantní nálepka neboli stigma je tak „*označení, kterým se nějaká osoba ve své skupině negativně odlišuje od platných standardů, především od fyzické, psychické nebo sociální normality, což ji ohrožuje v její sociální identitě a plném přijetí ze strany druhých. Připsání stigmatu se děje stigmatizací, tedy připsáním negativních skupinových nebo společenských atributů nějaké osobě.*“ (Jandourek, 2001, s. 240) Odsouzení tak opouštějí brány věznice s nálepkou, se stigmatem kriminálního. Trestanci jsou stigmatizováni a diskriminováni, společnost věnuje zvýšenou pozornost sledování chování těchto osob a má tendenci jim připisovat atributy, které napomáhají negativnímu nazírání na ně. (Justová, 2009, s. 74)

Reakce společnosti na propuštěné z výkonu trestu bývá ve většině případů velmi negativní a jen těžko si pak tito lidé získávají znovu důvěru a budují nový život. Postoj laické veřejnosti bývá odmítavý a vychází z přesvědčení, že si propuštění svou situaci zavinili vlastním přičiněním, proto si nezaslouží žádnou pomoc ani ohledy. Tyto osoby se tak mohou snadno fixovat k nepřijatelnému způsobu chování a pokračovat v páchání trestné činnosti. (Vágnerová, 2014, s. 753) Postoj společnosti k pachatelům trestné činnosti a její mínění významně ovlivňují média, ve snaze zaujmout a fascinovat co nejširší publikum. Pozornost není věnována případům úspěšné reintegrace nebo problematice negativních dopadů uvěznění na osobnost pachatelů trestných činů, nýbrž převážně násilné trestné činnosti, zejména pak tragickým případům, které nejintenzivněji působí na emoce posluchačů. (Scheinost, 2010, s. 207) Dle Valeše (2008, s. 88) je zapotřebí systematicky zvyšovat povědomí společnosti o vězeňství jako takovém, s cílem odstraňovat předsudky a minimalizovat tak stigmatizaci

osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, neboť negativní postoj společnosti k propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody velmi znesnadňuje jejich sociální reintegraci.

Nezvládnutí návratu na svobodu, stigmatizace a negativní postoj společnosti vedoucí k diskriminaci propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody je jednou z příčin sociálního vyloučení neboli sociální exkluze. Lux, Mikeszková a Sunega (2010, s. 12) definují sociální vyloučení jako „*vyloučení z lokálního trhu práce, ale i jako odepření občanských práv a sociální pomoci vyloučeným osobám. Kulturní dimenze sociálního vyloučení může představovat neznalost (či nesdílení) hodnot, symbolů a rituálů samozřejmých pro většinovou a vyloučená skupina jedinců se může odlišovat jiným jazykem, etnickým původem, náboženstvím i životním stylem.*“ Sociální exkluze se vyznačuje nedostatečnou participací na životě společnosti, omezeným přístupem ke zdrojům, ke společenským institucím zajišťujícím vzdělání, zdraví a službám. Exkluze je spjata s chudobou, nezaměstnaností, nedostatečným příjmem, nízkým vzděláním, nekvalitním bydlením a nedostatkem příležitostí. (Matoušek, 2016, s. 205–206)

Jak jsme již popsali výše v souvislosti s adaptací na podmínky civilního života, vlivem dezorientace, neschopnosti chovat se dle očekávání, odmítnutím ze strany společnosti apod., je pak mnohdy pro jedince snadnější vrátit se do prostředí důvěrně známého, s jasnou hierarchií a pravidly – do prostředí věznice.

Rodina a vztahové problémy

Jedinec odsouzený k výkonu trestu odnětí svobody neztrácí jen právo na svobodu, vědomosti a dovednosti, které používal v běžném životě, ale přichází také o společenské role. Jednou z těchto rolí je role partnerská a rodičovská. Odsouzeným se často v průběhu výkonu trestu odnětí svobody rozpadá manželství, rodina je zavrhně, přichází tak o potřebné zázemí. V důsledku toho ztrácí motivaci ke změně, která je klíčová pro úspěšnou reintegraci. Proto je ve výkonu trestu odnětí svobody kladen důraz na udržení kontaktů a posilování sociálních vazeb mezi odsouzeným a jeho rodinou. Za předpokladu, že rodina funguje správně, je nejen významným činitelem z hlediska jejího vlivu na zvládnutí uvěznění, který podporuje naplňování a dosažení účelu trestu. Ale zejména pak působí jako významný faktor motivační. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 89–90)

„Problematika vztahů mezi jedincem a jeho rodinou (ať již orientační či prokreační) je velmi složitá a pro jedince určující ve standardních podmínkách, natož ve výkonu trestu odnětí svobody.“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 90) Jak jsme si uvedli již výše, vzniklé problémy obsahují zejména otázky vztahové a s tím související otázky komunikační.

Odloučení od rodiny vytváří tlak strachů a obav. Tento tlak je způsoben nejen zpomaleným oboustranným tokem informací, ale také například odlišným vnímáním času. Zatímco v běžném životě je člověk každodenně vystaven náporu podnětů a informací, neodkladných nutností a potřeb variabilních reakcí na neustále se měnící situaci, uvnitř věznice plyne čas odlišně. Nutno podotknout, že častější je zájem zevnitř věznice o dění venku. (Matoušek, 2007, s. 16)

Způsob předávání informací je problematický, informace jsou předávány zprostředkovatelsky formou dopisů nebo přes personál věznice. V dnešní době komunikačních technologií je pro odsouzené, zejména pak pro prvovězněné, velmi složité vyrovnat se s tím, že je k dispozici nemají a kontakt s nejbližšími je omezen pouze na korespondenci a návštěvy v rozsahu tří hodin měsíčně. V důsledku špatného psychického stavu, pocitů beznaděje, rutinním způsobem života, se pak v korespondenci odsouzených velmi často objevují výčitky, obviňování, podezřívání a také neustálé požadování podrobných informací o běžných denních úkonech. Řada odsouzených tak své partnery svým chováním odrazuje, místo toho, aby docházelo k upevnování vztahů. Jen málokdy se vztahy odsouzeného s rodinou podaří v průběhu výkonu trestu odnětí svobody zlepšit. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 92) Závažné problémy v komunikaci mají zejména odsouzení vykonávající dlouhodobé a výjimečné tresty odnětí svobody. Tito odsouzení mají velké komunikační obtíže při komunikaci s osobami opačného pohlaví. (Jaluška, 2007, s. 32) Zvláště u dlouhodobých trestů sehrává zásadní význam uplatňování již zmíněných extramurálních aktivit v rámci programů zacházení, kdy se tyto obtíže daří zmírnit či odstranit. Avšak jsou známy i případy, kdy někteří propuštění nejsou schopni navázat normální kontakt a pokus o sblížení se ženou končí fyzickým napadením nebo znásilněním, v nejhorším případě sexuálně motivovanou vraždou. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 94)

Nabízí se také otázka kvality udržovaných vztahů mezi vězněným a jeho rodinou. „*Při rozebírání trestné činnosti se v drtivé většině ukazuje, že rodina a vztahy s ostatními sehrávají hlavní úlohu. Problematicky se ovšem pracuje s osobami, které mají několik členů rodiny ve vězeňských zařízeních a kriminální chování je u nich normální a často i vyžadovaným jevem (u těchto odsouzených pak nejčastěji došlo právě k socializaci deviantní).*“ (Raszková, Hoferková, 2014, s. 93) Dalším velmi častým problémem osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody jsou nereálná očekávání. Uvěznění je náročnou situací nejen pro samotného odsouzeného, ale samozřejmě i pro jeho rodinu. Rodina musí svůj život přizpůsobit nastalé situaci, což vyžaduje zavedení mnohých změn. Ovšem propuštěný z výkonu trestu očekává, že se fungování rodiny i její zvyklosti nikterak nezmění. Případné změny pak snáší těžce

a dlouhou se s nimi vyrovnává. Tyto změny se nevztahují pouze na rovinu partnerskou, problémy se objevují také ve vztazích s dětmi, zejména hovoříme-li o znovupřijetí rodičovské role nebo o jejím osvojení. Děti jsou například zvyklé na život bez otce, často pak dochází ke krizi rodičovské autority otce. Největší problémy se objevují ve vztahu s dospívajícími dětmi. Uvádí se, že tyto problémy se vyskytují již po roce odloučení. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 93–94; Jaluška, 2007, s. 33)

Řada problémů, se kterými se propuštění z výkonu trestu odnětí svobody potýkají, vyvěrají ze samotné reality věznice, kde neexistuje prostor pro samotu, být sám se sebou. Tato přirozená potřeba je tak potlačena a to nejen potřeba samoty pro sebe, ale i samoty pro kohokoliv jiného. V důsledku toho mohou mít propuštění z výkonu trestu odnětí svobody například problém usnout a spát sami v místnosti, jíst o samotě apod. Je tak nasnadě otázka, že ti, kteří neměli možnost vrátit se k rodině nebo alespoň mezi přátele, snadněji podlehnou svodům nevhodných přátel a prostředí. (Jaluška, 2007, s. 32)

Bydlení

„Propuštěný člověk často nemá sociální zázemí, nemá kam jít, nikam nepatří, nikdo na něj nečeká. Lepší perspektivu mají samozřejmě ti, kteří nějaký domov mají.“ (Vágnerová, 2014, s. 752) Ovšem, jak jsme popsali již výše, často se odsouzeným během výkonu trestu odnětí svobody rozpadá manželství nebo je vlastní rodina zavrhne. Přichází tak nejen o potřebnou jistotu v podobě sociálního zázemí, ale také fakticky o domov. Jednou z možností je také například ztráta bydlení v důsledku exekuce či neschopnosti hradit náklady spojené s udržením bydlení, například pronájem v průběhu výkonu trestu odnětí svobody.

Do případů nejistého bydlení vstupuje celá řada premis a důvodů, pro které se jedinci do této situaci dostávají. (Šaroch, 2013, s. 54) Jedním z mnoha faktorů je právě výkon trestu odnětí svobody. Propuštění z výkonu trestu odnětí svobody má z mnoha důvodů za následek ztrátu bydlení. Přidruženým problémem je i nedostatek financí a to, že propuštěný obvykle nemá zaměstnání. V důsledku toho není schopen zajistit si vyhovující ubytování. V kapitole věnované postpenitenciární péči jsme uvedli služby poskytované sociálním kurátorem i nabídky služeb sociální péče, kterou poskytují nestátní neziskové organizace, na které se může propuštěný obrátit. Ubytování v azylových domech a domech na půli cesty se nabízí jako vhodná alternativa nájemního bydlení. Kromě toho nabízejí jedincům i celou řadu dalších služeb za účelem sociální a finanční stabilizace, potažmo tak i úspěšné reintegrace. Ovšem problémem je například nedostatečná kapacita těchto zařízení a také to, že se nespecializují výhradně na tuto cílovou skupinu. Dalším problémem je pak to, že často sami

propuštění tyto služby odmítají například z důvodu řádu a pravidel, které je zapotřebí dodržovat, aby mohl být jedinec jejich uživatelem. Dodržování těchto podmínek v propuštěných může evokovat pravidly svázaný život ve vězeňských podmínkách, což mohou vnímat jako překážku v užívání znovunabyté svobody. Nabízí se také možnost nocleháren, které mohou být krátkodobým řešením této situace.

Obvykle je nasnadě snížení standardu bydlení. Pokud jedinci odmítají nabídky služeb postpenitenciární péče v otázce bydlení, pak často dochází k tomu, že přijímají nabídky provizorního, dočasného ubytování u přátel, často nevhodných, rozumějme přátel z vězení či předchozí trestné činnosti apod. Další možnou alternativu nabízejí ubytovny a nájemní byty, často soustředěné do vyloučených lokalit měst a obcí. Ovšem v těchto bytových podmínkách a lokalitách dochází zpravidla ke kumulaci sociálních problémů.

Ztráta bydlení má kromě sociálního rozměru také mnoho dalších dimenzí, je například velmi závažným kriminogenním faktorem. (Šaroch, 2013, s. 51) Bezdomovectví je konečnou fází procesu sociální exkluze, kdy člověk postupně ztrácí schopnost zajistit si základní životní potřeby. Existence osob bez domova vyvolává řadu otázek, zejména pak odkud se tyto lidé vlastně berou. Výzkumy uvádějí několik skupin, které jsou považovány za nejohroženější, z hlediska ztráty bydlení. Jednou z těchto skupin jsou právě i osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody. Bylo zjištěno, že mezi lidmi bez domova se skutečně nachází vysoké procento bývalých odsouzených. Ukázalo se, že i sama veřejnost často osoby bez přístřeší stigmatizuje jako propuštěné vězně. Z výzkumů vyplývá, že zkušenost s uvězněním a trestním řízením zvyšuje šanci na to stát se bezdomovcem. (Štěchová, 2013, s. 18–19) Jedna ze zahraničních studií zaměřená na bezdomovectví v kontextu s kriminalitou, uvádí, že až 40 % vězňů předpokládá, že se stanou bezdomovci po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Při absenci sociálního zázemí, střídání ubytování mezi věznicí, azylovými domy, různými centry a přespáváním na ulici, se pak tento předpoklad stává téměř zákonitostí. (Štěchová, 2013, s. 21)

Osoby bez přístřeší jsou nepochybně ohroženi zločinem více než ostatní populace, jako pachatelé i jako oběti. Samozřejmě ne všichni bezdomovci porušují zákon, ale předpokládá se, že v jejich skupině je kriminalita vyšší než v populaci běžné. Vystává tak opět otázka recidivy. „*Předpokládá se dále, že v komunitě bezdomovců například víceméně odpadá strach z ostudy ze spáchaného deliktu jako korigující prvek a částečně odpadá i strach z trestu – přes všechna negativa spojená s uvězněním dostanou bezdomovci ve věznicí to, co jim akutně nejvíce chybí: střechu nad hlavu a jídlo.*“ (Štěchová, 2013, s. 22)

Finanční situace

Jak bylo nastíněno v předchozím textu, věnovaném otázce bydlení, finanční situace propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody není obvykle příznivá a to zejména z důvodu zadluženosti, kterou se budeme v kontextu s finanční situací osob propuštěných z výkonu trestu zabývat především. Za účelem co nejkomplexnějšího uvedení do této problematiky se na chvíli vrátíme do výkonu trestu odnětí svobody. Jak jsme se již dozvěděli, odsouzení, až na výjimky, jsou ve věznici povinni v rámci programu zacházení pracovat. Za odvedenou práci jim náleží odměna. Odměňování odsouzených se řídí podle nařízení vlády č. 365/1999 Sb., o výši a podmínkách odměňování odsouzených osob zařazených do zaměstnání ve výkonu trestu odnětí svobody ve znění pozdějších předpisů. Podle druhu vykonávané práce, do které jsou zařazeni podle stupně jejich kvalifikace, jim náleží finanční odměna 4 500 Kč, 6 750 Kč nebo 9 000 Kč. Z finanční odměny se provádí srážky za účelem uhrazení pohledávek jako je úhrada nákladů výkonu trestu (maximálně 1 500 Kč), úhrada sociálního a zdravotního pojištění, výživného nezaopatřených dětí apod. Z finanční odměny odsouzeného jsou také ve stanovené výši hrazeny dluhy na základě nařízeného výkonu rozhodnutí soudu nebo orgánu státní správy. Část z finanční odměny má odsouzený k dispozici jako kapesné a část se mu ukládá ve formě úložného, které při propuštění z výkonu trestu odnětí svobody obdrží. (Vězeňská služba České republiky, © 2017, online)

Dluhy za odsouzeného může taky hradit jiná osoba například manželka, pokud odsouzený není solventní. Ale jak bylo již popsáno, uvězněním se často sama rodina odsouzeného dostává do tíživé finanční situace. Dluhy spojené s náklady na výkon trestu lze částečně či zcela prominout. Propuštěný z výkonu trestu musí za tímto účelem podat písemnou žádost a doložit potřebné doklady věrohodně vypovídající o jeho finanční a sociální situaci. (Vězeňská služba České republiky, © 2017, online)

Budeme-li se držet základního dělení problémů odsouzených a propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody na problémy vnesené a vzniklé, pak nesmíme opomenout možnost, že samotné dluhy mohou být podnětem k zahájení trestního řízení. Často se ale jedná o problém, který vznikl jako následek spáchání jiného trestného činu či samotného uvěznění. Dluhy tedy mohou být různého druhu a z různé příčiny. (Besedová, 2014, s. 30)

Jisté je, že zadluženost je jedním z nejčastějších problémů osob vracejících se z výkonu trestu odnětí svobody. (Hendrych, 2010, s. 31) Zadluženost je tak překážkou plynulého a bezproblémového přechodu k nekriminálnímu způsobu života po propuštění na svobodu. Jedním z podstatných předpokladů úspěšné reintegrace je příznivé sociální zázemí,

přičemž jeho nezanedbatelnou součástí je materiální základna integrovaného, která je zadlužeností významně zatížena. (Valeš, 2008, s. 73) Ve většině případů je zadluženost důsledkem škod, které vznikly v souvislosti se spáchanou trestnou činností. Tato suma zároveň narůstá například společně s náklady na výkon trestu. Není výjimkou eskalace různých úvěrů, které není schopen sám odsouzený nebo jeho rodina v době výkonu trestu splácet. (Hendrych, 2010, s. 31) Jak uvádí Valeš (2008, s. 74) struktura dluhů odsouzených respektive propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody je rozmanitá, nejčastěji se jedná o dluhy plynoucí ze smluvních závazků (například půjčka, leasing), z trestné činnosti (náklady trestního řízení a náhrada škody) a pak také z nehrazení výživného vůči dětem a nedoplatků na veřejných poplatcích.

Lze konstatovat, že problematika zadluženosti je obecným a aktuálním celospolečenským problémem. Zadluženost odsouzených vykazuje v tomto ohledu obdobné charakteristiky jako zadluženost jakékoliv jiné populace, to znamená vrstvení dluhů, nárůst závazků v důsledku jejich neřešení, neuvážené zadlužování se apod. Ovšem „*specifikum této problematiky u odsouzených vyplývá jednak ze souvislosti řešení dluhů s jejich plynulou reintegrací (potažmo prevencí recidivy kriminálního jednání), jednak z pasivního přístupu k řešení zadluženosti a předcházení tomuto přístupu během výkonu trestu odnětí svobody.*“ (Valeš, 2008, s. 74) Řešení zadluženosti odsouzených probíhá prostřednictvím dluhového poradenství, které poskytují sociální pracovníci věznice a následně subjekty postpenitenciární péče, jak uvádí kapitola o postpenitenciární péči.

Nyní si přiblížíme finanční možnosti osob propouštěných z výkonu trestu odnětí svobody. Pokud je odsouzený odkázán jen sám na sebe, není při propuštění z věznice ponechán úplně bez prostředků. Jak jsme již popsali v předchozí kapitole diplomové práce, při propuštění obdrží příspěvek až ve výši 1 000 Kč, který slouží k uhrazení nákladů spojených s dopravou, stravou nebo ubytováním. Pokud byl ve věznici zařazen do zaměstnávání, pak obdrží úložné. První kroky propuštěného by měly směřovat k sociálnímu kurátorovi za účelem odborného poradenství v existenčních otázkách. Sociálního kurátora může také odsouzený požádat o dávku mimořádné okamžité pomoci, kterou ve výši až 1 000 Kč vyplácí úřad práce. Úřad práce pak vyplácí další dávky pomoci v hmotné nouzi, o které může propuštěný požádat. Jedná se o příspěvek na živobytí a doplatek na bydlení. Doplatek na bydlení je spjat s doložením nákladů na bydlení. (Ministerstvo práce a sociálních věcí, © 2017, online) V případě splnění zákonných podmínek mohou být propuštěnému přiznány dávky státní sociální podpory nebo podpora v nezaměstnanosti.

Ovšem odsouzený vycházející z výkonu trestu odnětí svobody je během prvních dní na svobodě konfrontován se svými závazky, které se během výkonu trestu navyšovaly, je tak vystaven nevyhnutelné skutečnosti a to tlaku různých věřitelů. Zadluženost zásadně ovlivňuje i uplatnění propuštěného na trhu práce. Nejen z hlediska zvýšené potřeby nalézt si zaměstnání jako prostředek příjmů k uspokojování svých závazků. Ale nabízí se i otázka snížené motivace k legálnímu zaměstnání z důvodu již nastalé nebo hrozící exekuce. *„Za těchto okolností je negativně ovlivňována možnost změny způsobu života odsouzeného k nekriminálnímu, resp. obecně ctícímu právní a jiné společenské normy. Odsouzený je naopak motivován k dalšímu porušování práva k nelegálnímu zaměstnání a jiným formám vyhýbání se závazkům, zároveň zadluženost přispívá k psychickému tlaku spojenému se změnou prostředí.“* (Valeš, 2008, s. 73)

Nezaměstnanost

Problémů, se kterými se propuštění z výkonu trestu odnětí svobody potýkají, je celá řada a ve svém důsledku obvykle tvoří provázaný komplex. Všechny uvedené aspekty spolu souvisí a vzájemně se ovlivňují. Podmiňujícím faktorem finanční situace propuštěného a ubytovacích možností je nezaměstnanost a absence příjmu, zejména pokud odsouzený nemá sociální zázemí.

Uplatnění na trhu práce je tak dalším závažným problémem, který obvykle propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody na jejich cestě provází. Pokud se jim nepodaří včas nalézt uplatnění na trhu práce, pak se jejich reintegrace do společnosti pravděpodobně nezdaří, neboť není možné zabezpečit rodinu, splácet dluhy, nelze hradit náklady spojené s bydlením a opět se tak nabízí otázka návratu ke kriminální kariéře.

Potřeba pracovat je jednou ze základních sociálních potřeb člověka. Uspokojování této potřeby je spojené s přiměřenou odměnou za vykonanou práci a představuje realizaci primárního právního nároku občana vůči státu v pracovněprávních vztazích. Nezaměstnanost pak jako projev neschopnosti saturovat právo na práci vyvolává celou řadu nežádoucích důsledků, které zasahují nejen osobu nezaměstnaného, ale i celou společnost. (Jusko, 2010, s. 266)

Jak jsme již popsali v druhé kapitole diplomové práce, zaměstnávání odsouzených je v rámci programů zacházení klíčové pro jejich úspěšnou resocializaci. Podporuje se tak pracovní morálka, odsouzení neztrácejí pracovní návyky, mají smysluplnou náplň času, umořují případné dluhy a hradí další pohledávky. Pracovní aktivity významně přispívají k naplnění potřeby seberealizace. Zařazení do zaměstnání poskytuje i určitou finanční

nezávislost v podobě kapesného a po propuštění z výkonu trestu i v podobě úložného, což může dočasně usnadnit fungování v prvních dnech na svobodě.

Vlivem uvěznění většina propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody o zaměstnání přijde. Zřídka kdy zaměstnavatel svému zaměstnanci přislíbí možnost návratu do původního zaměstnání po vykonání trestu. Pokud nemá propuštěný z výkonu trestu zajištěné zaměstnání, měly by jeho první kroky směřovat na úřad práce v místě trvalého bydliště. Úřad práce by měl navštívit do tří pracovních dnů ode dne propuštění, jinak začne narůstat dluh na zdravotním pojištění, které v době evidence na úřadu práce hradí stát. Na úřadu práce lze vyřídit i služby státní sociální podpory, hmotné nouze a podpory v nezaměstnanosti, o kterých jsme se již zmiňovali v souvislosti s finančními možnostmi propuštěných. Pomoc při hledání zaměstnání zajišťují na úřadu práce tzv. zprostředkovatelé, kteří propuštěnému poskytnou informace o volných pracovních pozicích, v případě zájmu i o možnostech rekvalifikace. (Ministerstvo práce a sociálních věcí, © 2017, online)

Ovšem realita je neúprosná a šance uplatnit se na trhu práce se snižuje se záznamem v rejstříku trestů. Většina zaměstnavatelů vyžaduje po uchazeči o zaměstnání výpis z tohoto rejstříku. Záznam o trestné činnosti představuje pro řadu zaměstnavatelů závažný problém. Přesto, že uchazeč o zaměstnání disponuje potřebnou kvalifikací, kompetencemi a mnohdy i zkušenostmi, ve výběrovém řízení neuspěje, neboť trestní minulost je komplikací. Avšak vývoj na trhu práce postupně přináší určité změny v postojích zaměstnavatelů. Zaměstnavatelé v důsledku nedostatku pracovní síly na trhu práce mění svůj striktní přístup i k uchazečům s kriminální minulostí. Ovšem tato změna se týká jen poptávky po určitých profesích. (Tomášek, 2017, s. 89)

Záznam v rejstříku trestů osobu propuštěného stigmatizuje a zpravidla mu komplikuje uplatnění na trhu práce, nejen pokud se uchází o nějakou pracovní pozici, ale i v případech, kdy by chtěl začít podnikat. Existuje možnost požádat o výmaz z trestního rejstříku, čímž dojde k zahlazení odsouzení. O výmazu z rejstříku trestů rozhoduje soud, který rozhodoval i o uložení trestu. Podmínkou výmazu je vždy vedení řádného života po propuštění, či na konci podmíněného trestu. Doba, po které lze o výmaz z rejstříku trestů požádat, je odlišná v závislosti na výměře uloženého trestu. (Obase, © 2017, online)

Odborníci hovoří o nadměrném a neadekvátním uplatňování požadavku trestní bezúhonnosti a shodně to považují za zásadní překážku uplatnění osob s kriminální minulostí na trhu práce. Dokonce hovoří o jejich diskriminaci v dostupnosti k zaměstnání či o nerovných možnostech a příležitostech. (Tomášek, 2017, s. 89)

U většiny propuštěných je další neopomenutelnou překážkou v nalezení práce nedostatečné vzdělání a chybějící odborná kvalifikace. Šance uplatnit se na trhu práce se tak o to více snižuje. (Tomášek, 2017, s. 97) Nejvyšším dosažením vzděláním je u většiny odsouzených, potažmo propuštěných, základní vzdělání a vyučení bez maturity, jak uvádí statistika Vězeňské služby České republiky. (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 25) Kvalitní vzdělání je nezbytným předpokladem nejenom k tvorbě kvalifikované, motivované a kreativní práce, ale také k získání konkurenceschopnosti a ke schopnosti úspěšně obstát na trhu práce. (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 22) Odsouzení mohou být ve výkonu trestu odnětí svobody zařazeni do vzdělávání, formálního i neformálního. Jejich šance uplatnění na trhu práce se posléze zvyšuje. Jedním ze strategických cílů Vězeňské služby České republiky je vytvořit funkční systém vzdělávání vězněných osob, který by účelně navázal na zaměstnávání vězněných s přesahem do období po skončení výkonu trestu odnětí svobody. (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 23)

Pokud jde o rovinu obecných profitů plynoucích ze zaměstnání, pak je to zdroj legálních příjmů. Výdělek navíc umožňuje splácení dluhů a exekucí, které je překážkou v plnění dalších cílů. Jako důležitá se jeví také strukturace času, kterou zaměstnání s sebou přináší a působí tak podpůrně. Také například únava z pracovního nasazení ovlivňuje trávení volného času v pozitivním slova smyslu. Pracovní vytížení tedy může jistým způsobem bránit v nežádoucím chování. Neméně důležitý význam má zaměstnání z hlediska navazování sociálních kontaktů s nekriminální populací. *„Ukazuje se, že s celkovou změnou častěji přichází i změna vztahů, přičemž pracovní kolektiv poskytuje přirozený prostor pro získání nových kontaktů. S navazováním vztahů úzce souvisí možnost získání sociálně příznivých vzorců chování.“* (Tomášek, 2017, s. 81) Nalezení zaměstnání představuje návrat do společnosti a přináší člověku pocit, že někam patří a je pro společnost znovu hodnotný. Tyto aspekty pozitivního sebepojetí pak vycházejí z projevené důvěry ze strany zaměstnavatele, z přijetí pracovním kolektivem, z možnosti sledovat výsledky své práce, zvyšovat svou kvalifikaci či rozšiřovat schopnosti a dovednosti. (Tomášek, 2017, s. 80)

Z výše uvedeného vyplývá, že absence zaměstnání může působit jako faktor podporující recidivu. Jedinec v této situaci postrádá nejenom zdroj legálních příjmů, ale navíc dochází k přidružení dalších negativních aspektů. Jedná se aspekty, které souvisejí především s procesem hledání zaměstnání, ale i s jeho udržení. Problematické nemusí být jen nalezení pracovního místa, ale mnohdy i jeho udržení. Ztráta zaměstnání je neodmyslitelně spojována s psychickými dopady na jedince, například s frustrací, ale také s praktickou stránkou věci,

tedy s neschopností splácet dluhy či pokrýt zcela běžné životní náklady. Trestná činnost se v takové situaci může některým jevit jako dostupnější zdroj financí. (Tomášek, 2017, s. 82)

Uplatnění na trhu práce představuje významný faktor k ukončení kriminálního života. Samotné uplatnění v zaměstnání ale nelze chápat jako univerzální prostředek snižující recidivu. K dosažení úspěchu na trhu práce a k pozitivní změně života je nutná především vlastní aktivita a motivace propuštěného. Dle výzkumů má pouze 30 až 50 % odsouzených skutečný zájem najít si stálé a legální zaměstnání. (Tomášek, 2017, s. 92)

Recidiva

V předchozím textu jsme se zabývali problémy, se kterými se propuštění z výkonu trestu odnětí svobody v menší či větší míře zpravidla potýkají. Vybraným aspektům jsme věnovali značnou pozornost, jelikož v konečném důsledku se jedná o překážky procesu sociální reintegrace, neboť jejich působení často vede k opakování trestné činnosti, tedy recidivě.

Recidiva je pojem, jenž je užíván mnoha vědními disciplínami k vyjádření opakování se něčeho, co již minulo. Z kontextu diplomové práce je logické, že naše pozornost se bude soustředit na opakování trestné činnosti, zajímá nás tedy recidiva kriminální. (Marešová, 2011, s. 7) V diplomové práci budeme tento termín používat nadále bez přívlastku, tedy jen recidiva.

Recidiva obecně představuje návrat k nežádoucímu chování a návykům vedoucím k opětovnému výkonu trestu odnětí svobody. Míra recidivy rovněž naznačuje, že resocializační působení neproběhlo optimálně, neboť se nezdařilo zamezit dalšímu kriminálnímu jednání. (Mařádek, 2003, s. 74) Přičemž k recidivě nejčastěji dochází v průběhu prvního roku na svobodě. (Černíková, 2008, s. 210)

Přívlastků a dělení recidivy trestné činnosti nabízí odborná literatura široké spektrum. My si přiblížíme tři základní pojetí tohoto typu recidivy. V trestně právním pojetí „jde o recidivu (zpětnost), když se pachatel dopustí trestného činu poté, co byl již za předchozí trestný čin pravomocně odsouzen. Recidivní trestná činnost pak bývá soudem zohledňována při ukládání trestu jako (obecně) přitěžující okolnost.“ (Svatoš, 2016, s. 40) Kriminologické pojetí recidivy je širší a zahrnuje „opětovné spáchání trestného činu (přestupku, jiného správního deliktu nebo závažného asociálního skutku), bez ohledu na to, zda pachatel byl za předchozí takové jednání orgány činnými v trestním řízení nebo příslušnými správními orgány řešen.“ (Svatoš, 2016, s. 41) Kriminologické chápání recidivy svou šíří záběru významně pomáhá orgánům činným v trestním řízení v posuzování osoby pachatele a závažnosti jeho

jednání, což je velkým přínosem z hlediska individualizace ukládaných trestů. (Svatoš, 2016, s. 41) Penologické (penitenciární) pojetí recidivy je naopak užší než vymezení trestně právní. Penologické pojetí „*viduje pouze pachatele, kteří již dříve vykonali trest odnětí svobody nepodmíněně.*“ (Svatoš, 2016, s. 41) V penitenciární praxi pak opakovaný výkon trestu odnětí svobody u těchto osob, tedy u kterých se předchází výkon trestu minul výchovným účinkem, probíhá odděleně od prvovězňených. (Svatoš, 2016, s. 41) Uplatňují se tak zásady vnitřní diferenciací vězňů. (Sochůrek, 2016, s. 30)

Odborná literatura rozeznává také recidivu stejnorodou, kdy byl pachatel již v minulosti pravomocně odsouzen za stejný trestný čin nebo za trestný čin stejného druhu. A recidivu nestejnorodou, kdy byl pachateli dříve uložen trest odnětí svobody pro trestný čin jiného druhu. (Marešová, 2011, s. 14)

V posledních letech se podařilo snížit počet registrovaných trestných činů, ale pokud jde o počet pachatelů, tak ke snížení nedošlo. Což potvrzuje i vývoj počtu recidivistů, který má stoupající tendenci. (Svatoš, 2016 s. 47) Recidiva odsouzených je v České republice závažným problémem a to zejména z pohledu vězeňské populace. V roce 2014 představovali odsouzení, kteří byli již dříve ve výkonu trestu odnětí svobody 69 % ze všech odsouzených ve výkonu trestu. (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 120)

Zaměříme-li se na osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody, tak za nejrizikovější období z hlediska recidivy, se považuje první půl rok po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. „*Maximum recidivujících pachatelů se dopouští nového trestného činu v průběhu 3 let po propuštění. V exponovaném období – tj. první půlrok po propuštění – se kriminální recidiva objeví spíše u pachatelů trestných činů majetkových.*“ (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 120)

„*Snižování recidivy je často nesprávně pojímáno jako úspěch či neúspěch penitenciárního procesu. Máme za to, že i přes všechny pokrok ve vybavení věznic, humanizaci jejich prostředí, zkvalitnění programů zacházení i uplatňování speciálních metod a postupů (včetně léčebných) bude stále existovat skupina kriminálních pachatelů resistantních vůči jakýmkoliv formám zacházení. Tím je podstatně zatížena integrace do společnosti a zvýšená pravděpodobnost recidivy.*“ (Sochůrek, 2016, s. 36)

Výzkumy recidivy ukazují, že nejpříznivější prognózu nezávisle na trestném činu a délce trvání výkonu trestu, vykazují ti odsouzení, kteří mají trvalou a pozitivní rodinnou vazbu, stálé bydliště a vysoké šance integrace na trhu práce. Jestliže chybějí některé z těchto faktorů nebo dokonce všechny, zvyšuje se tak značné riziko recidivy. „*Proto nezávisle na způsobu výkonu trestu, odsouzení se stálým bydlištěm a trvalou rodinnou vazbou a stálým*

zaměstnáním recidivují méně. Rychlost a průběh resocializace závisí na schopnosti adaptace odsouzeného na sociální změnu, dále na otevřenosti sociálního systému vůči odsouzenému resp. na míře pomoci a konečně průběh resocializace závisí na míře odlišnosti nového sociálního prostředí od prostředí předchozího.“ (Koncepte vězeňství do roku 2025, 2015, s. 121)

4.2 Aktuální trendy práce s osobami propuštěnými z výkonu trestu odnětí svobody

Jak již bylo uvedeno, několik let je v oblasti péče o propuštěné usilováno o transformaci postpenitenciární péče v péči kontinuální, která zahrnuje práci s klientem ve všech fázích trestního řízení, v průběhu výkonu trestu odnětí svobody i po propuštění na svobodu. Tato snaha sice není aktuálním přístupem, avšak dosud jí nebylo dosaženo. Je tedy dlouhodobým cílem a vizí péče o propuštěné z výkonu trestu. V současné době se formují strategie k dosažení této transformace.

Avšak v duchu kontinuální sociální péče již dlouhodobě pracují například sociální kurátoři a Probační a mediační služba České republiky. V posledních letech, díky větší otevřenosti vězeňského systému ke spolupráci s nestátními neziskovými organizacemi, se snaží tento přístup uplatňovat i tyto subjekty postpenitenciární péče.

Postpenitenciární péče svou nabídkou služeb reaguje na aktuální potřeby cílové skupiny a vychází tak i z výsledků výzkumných šetření a studií. Přesto tato péče není často účinná či nedojde vůbec k navázání spolupráce. Mnozí odborníci v této souvislosti poukazují na fragmentarizaci služeb a systému postpenitenciární péče a uzavřenost vězeňského systému. Následující text proto stručně prezentuje vybrané aktuální trendy, které se v duchu kontinuální sociální péče v práci s odsouzenými/propuštěnými a v péči o ně uplatňují. Jedná se o přístupy, jejichž aplikace může do jisté míry usnadnit proces resocializace a reintegrace, neboť se ve zvýšené míře uplatňují již v době výkonu trestu odnětí svobody.

Case management

Case management představuje metodu sociální práce, která se uplatňuje zejména ve Spojených státech, kde také vznikla. Case management poskytuje klientovi koordinovanou péči a snaží se minimalizovat potíže vyplývající z nedostatečné návaznosti služeb a jejich roztržitosti. Důležitou součástí case managementu je aktivní zapojení klienta a případové konference, kterých se v ideálním případě účastní klient, jeho nejbližší a zástupci všech služeb o něj pečující. Účelem případových konferencí je projednávání klientovy situace a navrhování

postupu jejího řešení. Případové konference tak umožňují aplikovat multidisciplinární přístup a systematické předávání informací mezi zúčastněnými. Case management tak významně přispívá k reintegraci pachatelů trestných činů, neboť zvyšuje zájem klientů o využívání služeb, pomáhá odstraňovat sociální, ekonomické, byrokratické a jiné překážky zejména při přechodu do běžného života, a přispívá k eliminaci rizikového chování a recidivy. (Vanderplasschen, 2006, s. 15–17, online)

Case management se v oblasti péče o odsouzené uplatňuje zejména ve Spojených státech, kde jsou případové konference součástí probace a parole. (Vanderplasschen, 2006, s. 17, online) Například také v Polsku existuje program, který v duchu kontinuální sociální péče propojuje nestátní složky a instituce se státními složkami penitenciární a postpenitenciární péče. Tento program nabízí řadu dílčích programů na podporu a rozvoj v konkrétních oblastech. (Iwanowska, 2013, s. 40, online)

Zaměstnávání

Většina odsouzených je ve výkonu trestu odnětí svobody v rámci programu zacházení zařazena do zaměstnávání. Díky tomu jsou schopni splácet i případné dluhy a další pohledávky. Avšak po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody většina osob s kriminální minulostí nachází uplatnění na trhu práce velmi těžko. Nezaměstnanost, nedostatek finančních prostředků a zadlužení jsou jednou z nejčastějších příčin recidivy trestné činnosti. Touto problematikou jsme se podrobně zabývali již výše. Nyní si přiblížíme možnosti, které se těmto osobám nabízí.

V posledních letech vznikají pracovní agentury, které poskytují služby pracovního a kariérního poradenství a zprostředkovávají zaměstnání osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody. Nabízejí jim možnost pracovního uplatnění u spolupracujících zaměstnavatelů. Aktivně se tak podílejí na integraci lidí s trestní minulostí do společnosti a poskytují jim podporu v období pracovní adaptace. Další možnost uplatnění na trhu práce nabízejí sociální firmy či chráněná pracoviště. O možnostech nalezení pracovního uplatnění touto formou jsou odsouzení informováni již v době výkonu trestu odnětí svobody. Některé organizace spolupracují s Vězeňskou službou České republiky, zaměstnávají odsouzené a nabízejí i možnost pracovního uplatnění po skončení výkonu trestu.

Nejvýznamnější nestátní neziskovou organizací, která tyto služby nabízí je RUBIKON Centrum. Nově došlo k rozšíření spolupráce s Vězeňskou službou České republiky do oblasti zaměstnávání již během výkonu trestu odnětí svobody. Nejdůležitějším pilířem tohoto programu je transfer pracovních dovedností, kdy zaměstnanci mají možnost po propuštění

pracovat ve stejném oboru. Do zaměstnání nastupují v řádu několika dnů po propuštění, mají zajištěné bydlení a dostávají intenzivní podporu v oblasti pracovní a sociální adaptace a to jak ze strany RUBIKON Centra, tak ze strany zaměstnavatele. Tento program prozatím probíhá pouze ve Věznici Vinařice. Ovšem téma integrace odsouzených osob z hlediska uplatnění na trhu práce získává v odborných a politických sférách na významu, svědčí o tom i fakt, že RUBIKON Centrum bylo přizváno ke tvorbě Koncepce vězeňství do roku 2025. (RUBIKON Centrum.cz, © 2018, online)

Projekt RUBIKON Centra vychází z podobných programů uplatňovaných v zahraničí, neboť zajištěné zaměstnání a bydlení představují důležité faktory z hlediska snížení recidivy a úspěšné reintegrace do společnosti. Například ve Velké Británii se od roku 2011 uplatňuje program zaměřený na znovuuvedení jedince do společnosti. Zajišťuje jej probační služba a je financován prostřednictvím charitativních a dobročinných sbírek. Propuštěným osobám je poskytnuto zaměstnání a prostředky na zajištění bydlení. Ve Velké Británii se také ve zvýšené míře uplatňuje restorativní přístup k pachatelům trestné činnosti. Například konzultační dokument Green papers vypracovaný vládou uvádí možnosti rehabilitace pachatelů trestné činnosti za účelem snížení recidivy, popřípadě dopadů uvěznění. Tento dokument také podporuje ukládání alternativních sankcí a aplikaci mimosoudních vyrovnání.

Například Polsko je zapojeno do evropského projektu na podporu zaměstnávání EQUAL. Na platformě tohoto projektu vznikl například program kariérního poradenství, který se také snaží odstraňovat předsudky zaměstnavatelů vůči lidem se záznamem v trestním rejstříku. (Iwanowska, 2013, s. 39, online)

Práce s rodinou

Jak jsme popsali již výše, rodina má zásadní význam z hlediska zvládnutí uvěznění a je nejučinnějším zdrojem motivace pro odsouzeného. Stejně tak jsme již uvedli, že rodinné vztahy bývají uvězněním často vážně narušeny či zcela zaniknou. Avšak jejich udržení je zásadní pro úspěšný proces reintegrace propuštěného a z výzkumných šetření navíc vyplývá, že většina odsouzených upřednostňuje po propuštění pomoc ze strany blízkých osob před službami postpenitenciární péče.

Uvěznění je náročnou životní situací nejen pro osobu vězněného, ale stejně tak i pro jeho rodinu. S rodinou nejčastěji pracují sociální pracovníci věznic, popřípadě sociální kurátoři či probační úředníci a to především v oblasti obnovování a upevňování vztahů. Jiných druhů péče nabízí rodinám odsouzených například občanská sdružení. Tyto organizace sdružují rodiny odsouzených a poskytují jim potřebnou podporu, pomoc a informace

vztahující se ke všem oblastem spjatých s výkonem trestu odnětí svobody. (Bělíková, 2012, s. 10) Jednou z forem pomoci blízkým odsouzených představují i svépomocné skupiny, které umožňují sdílení pocitů a problémů plynoucích z odloučení, strádání a stigmatizace a nabízejí jim informace a podporu pro řešení nastalé situace. (Zabranou.cz, © 2018, online) Poradenství rodinám odsouzených nabízí také například Český helsinský výbor, který se navíc svou projektovou činností zaměřuje i na děti vězněných rodičů. (Český helsinský výbor.cz, © 2018, online)

Například na Slovensku byl pod záštitou Asociácie supervízorov a sociálnych poradcov v minulých letech (2010–2012) realizován projekt Alcatraz. Tento projekt nabízel pomoc a podporu rodinám v duchu kontinuální sociální péče, jednalo se tedy o péči před, během a po skončení výkonu trestu odnětí svobody jejich blízkého. Rodinám zapojeným do projektu byly k dispozici služby multidisciplinárního týmu, užší spolupráce byla navázána zejména se sociálním poradcem a case managerem. Na základě realizace tohoto projektu pak vznikla v rámci asociace poradna pro osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody, která poskytuje pomoc nejen jim, ale i jejich rodinám. (ASSP.sk, © 2018, online)

V poslední kapitole teoretické části diplomové práce jsme se zaměřili na situaci osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. Snahou bylo tuto náročnou situaci co nejvíce přiblížit. Pozornost byla soustředěna především na překážky související s propuštěním z výkonu trestu odnětí svobody v kontextu s procesem reintegrace. Věnovali jsme se popisu konkrétních aspektů, které tento proces znesnadňují a mnohdy i znemožní. Zabývali jsme se i recidivou trestné činnosti, která s touto problematikou úzce souvisí a je závažným společenským problémem. V závěru kapitoly jsme se zaměřili na aktuální trendy v práci s osobami propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody. Stručně jsme popsali vybrané přístupy uplatňované v duchu kontinuální sociální péče. Prostor jsme jim věnovali proto, že jejich aplikací lze do značné míry zvýšit úspěšnost procesu resocializace a reintegrace. Následuje praktická část diplomové práce věnovaná výzkumnému šetření.

5 Výzkumné šetření

Výzkumné šetření diplomové práce se zaměřuje na problematiku reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody v akcentaci sociálních aspektů, které proces reintegrace ovlivnily a na spolupráci v rámci postpenitenciární péče. Výzkumné šetření vychází z teoretického konceptu, který je rozpracován v předcházející teoretické části diplomové práce. Praktickou část diplomové práce jsme se v co největší možné míře snažili propojit s teoretickými východisky.

Vzhledem ke skutečnosti, že Česká republika patří k zemím s poměrně vysokou recidivou trestné činnosti, je problematika resocializace a reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody tématem v posledních letech poměrně často diskutovaným. Což dokládají i výzkumná šetření nejrůznějšího rozsahu realizovaná v této oblasti jako například výzkumná činnost Institutu pro kriminologii a sociální prevenci či Vězeňské služby České republiky. V kontextu výzkumných šetření vysokoškolských kvalifikačních prací lze uvést například *Návrat do společnosti: problematika osob po výkonu trestu odnětí svobody* (Nováková, 2017, bakalářská práce), *Systém postpenitenciární péče v České republice* (Šikolová, 2013, diplomová práce) či *Resocializace z pohledu odborníků penitenciární a postpenitenciární péče* (Čermáková, 2017, diplomová práce).

Výzkumný problém byl stanoven: Zjistit, jak proběhl proces sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody?

Cílem výzkumného šetření je zanalyzovat proces sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, včetně specifikace konkrétních aspektů, které tento proces ovlivnily.

Na základě stanoveného výzkumného cíle byly formulovány následující **výzkumné otázky:**

VO1: Jak respondenti interpretují penitenciární zacházení a jeho přenositelnost do běžného života?

VO2: S jakými potížemi se osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody potýkají?

VO3: Jaké faktory osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody pomohly v procesu sociální reintegrace?

VO4: Jaký vliv mají z pohledu respondentů služby postpenitenciární péče po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody?

VO5: Jaké důsledky má pro osoby výkonu trestu odnětí svobody s přesahem do jejich současné situace?

5.1 Strategie výzkumného šetření

S ohledem na téma diplomové práce a stanovený cíl výzkumného šetření bylo zvoleno kvalitativní pojetí výzkumného šetření. Výzkumné šetření se zaměřuje zejména na to, jak respondenti vnímají a hodnotí důsledky uvěznění a následné překážky, které museli po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody překonávat ve vlastním procesu reintegrace do společnosti, jde tedy především o jejich subjektivní pocity a vnímání celého tohoto procesu. Kvalitativně orientovaný výzkum nám v tomto případě umožňuje hlubší porozumění zkoumanému jevu a podrobnější vhled do daného výzkumného problému a to i také vzhledem k tomu, že se výzkumník dostává do přímého kontaktu s respondenty. Negativum kvalitativního výzkumného šetření spatřujeme zejména v jeho časové náročnosti, související se sběrem dat a jejich následnou transkripcí. Rizikem kvalitativně orientovaného výzkumu je možné zkreslení dat, která mohou být osobou výzkumníka subjektivně ovlivněna, a proto jsme se snažili o co možná největší odstup a objektivitu. (Olecká, Ivanová, 2010, s. 36) Jsme ale přesvědčeni o tom, že prostřednictvím kvantitativního výzkumného šetření bychom nebyli schopni získat tak kvalitní data, která by nám umožnila dosáhnout cíle výzkumného šetření.

5.1.1 Metoda výzkumného šetření

Sběr dat byl v rámci výzkumného šetření realizován prostřednictvím polostrukturovaného rozhovoru. Tento typ rozhovoru byl zvolen zejména vzhledem k citlivosti tématu diplomové práce a také proto, že umožňuje výzkumníkovi pružně reagovat, kdy chronologické pořadí otázek rozhovoru nebylo v jeho průběhu striktně dodržováno, byly pokládány podle dané situace a v závislosti na vývoji průběhu rozhovoru.

Otázky použité v rozhovoru byly sestaveny s ohledem na výzkumné otázky, které jsme chtěli objasnit. Celkem se jednalo o 25 polostrukturovaných otázek, které můžeme tematicky rozdělit do několika okruhů. První okruh otázek slučuje otázky faktografické, zjišťující věk respondenta, vzdělání a zaměstnání, a otázky zaměřené na život před uvězněním. Další série otázek mapuje a analyzuje samotný trestný čin a průběh výkonu trestu odnětí svobody, včetně přípravy na propuštění. Nejpočetnější okruh otázek se pak zaměřuje na situaci po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s ohledem na konkrétní sociální

aspekty života na svobodě v akcentaci pomoci při zvládnutí této náročné životní situace. Závěrečné otázky jsou orientovány na sebereflexi, současnou a budoucí situaci respondentů.

5.1.2 Výzkumný soubor

Výzkumný soubor byl vytvořen vzorkem respondentů, kteří byli vybráni na základě nepravděpodobnostního záměrného výběru. To znamená, že byli osloveni jen ti respondenti, kteří splňovali stanovená kritéria. Základním charakteristikou a společným kritériem zúčastněných pro zařazení do výzkumného souboru, byl absolvovaný výkon trestu odnětí svobody a mužské pohlaví. Žádná další kritéria jako věk, výše dosaženého vzdělání, počet uvěznění apod., nebyla stanovena. Výzkumný soubor tvořili celkem čtyři dospělí muži, kteří prošli výkonem trestu odnětí svobody. Z důvodu zachování anonymity a etiky výzkumného šetření, budou uváděna fiktivní jména respondentů a nikde nebudou uvedena ani jiná další vlastní jména či názvy.

Do výzkumného souboru nebyly zařazeny ženy, neboť proces reintegrace může na základě rozdílů pohlaví probíhat odlišným způsobem, usuzujeme tak na základě studia odborné literatury a výzkumných šetření, realizovaných v této oblasti.

Tabulka 1: Základní údaje o výzkumném souboru

Respondent	Věk	Vzdělání	Zaměstnání
Aleš	28 let	vyučen	nezaměstnaný
Lukáš	37 let	vyučen	kuchař
Martin	27 let	vyučen	dělník
Pavel	40 let	vyučen	správce

Zdroj: vlastní výzkumné šetření

5.1.3 Realizace výzkumu

V rámci zahájení výzkumného šetření byly sestaveny okruhy a témata zaměření výzkumného šetření, vyplývající z teoretického konceptu diplomové práce. Na tomto základě byl konkretizován výzkumný problém, cíl výzkumného šetření a výzkumné otázky. Na základě stanovených výzkumných otázek byly zformulovány otázky k polostrukturovanému rozhovoru. Naší snahou bylo strukturu a obsah otázek formulovat tak, aby došlo k co nejúžší specifikaci daného problému a rozhovor nebyl pojat příliš široce. Otázky jsme se tedy snažili transformovat a konkretizovat tak, aby byl rozhovor rozvržen a veden co možná nejefektivněji.

Zahájení výzkumnému šetření předcházelo vyhledávání a navazování kontaktů s respondenty. Pro tyto účely jsem oslovila několik subjektů a organizací, které přímo či nepřímo participují v oblasti péče o osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody. Bohužel jsem se z jejich stran setkala s nezájmem či neochotou nebo ponecháním žádosti bez odezvy. Tudíž jsem byla odkázána na síť vlastních kontaktů získaných praxemi a stážemi v rámci svého vysokoškolského studia. Podařilo se mi získat kontakt na celkem devět respondentů, kteří byli tedy osloveni. Z tohoto vzorku byla navázána spolupráce se sedmi oslovenými, nakonec výzkumný vzorek tvořili pouze čtyři respondenti. I přes předchozí souhlas s účastí ve výzkumném šetření, někteří potenciální respondenti nakonec odstoupili, často jsem se také setkávala s nespolehlivostí z jejich strany, domluvené schůzky byly několikrát přeloženy či zrušeny. Bylo také velmi komplikované stávající respondenty ke spolupráci motivovat.

Vzhledem k tomu, že byl pro účely výzkumného šetření zvolen kvalitativně orientovaný přístup, je na místě v souvislosti s předchozím textem uvést, že se s tímto přístupem neodmyslitelně pojí i určité etické otázky. Jak uvádí Hendl (2016, s. 157–159) výzkumník musí při realizaci výzkumu dodržovat určité zásady, jejichž aplikací se předchází případným nedorozuměním či nařčením z neprofesionálního přístupu ze strany respondenta. Jako metoda sběru dat byl zvolen rozhovor, ke kterému se dle etiky vedení rozhovoru také váží jisté zásady. Tyto zásady spočívají v zachování soukromí, anonymity, a emočního bezpečí respondenta, dále v informovaném, poučeném souhlasu o dobrovolné účasti respondenta na výzkumném šetření a v neposlední řadě souvisí se zpracováním jeho ústní výpovědi.

V duchu výše uvedeného byl nejdříve každý potenciální respondent elektronicky osloven s žádostí o dobrovolném podílení se na výzkumném šetření, e-mailem či prostřednictvím sociálních sítí. Touto cestou byli potenciální respondenti obeznámeni s oblastí a účelem výzkumného šetření a byl jim také zaslán okruh otázek později použitých v rozhovoru. Na základě písemného elektronického souhlasu následovala osobní setkání s konkrétním respondentem. Všechny schůzky za účelem uskutečnění rozhovoru byly realizovány v terénu, přičemž volba místa setkání byla ponechána na respondentovi tak, aby se cítil co nejlépe. V úvodu schůzky byli všichni respondenti seznámeni s průběhem rozhovoru. Rozhovory byly zaznamenány diktafonem v podobě audionahrávky. Součástí této audionahrávky byl i ústní souhlas respondenta k pořízení zvukového záznamu rozhovoru pro účely výzkumného šetření diplomové práce.

Nebylo snadné získat si důvěru respondentů, některé z nich jsem musela během rozhovoru znovu ujistit, že bude zachována jejich anonymita. Rozhovor jsem se snažila vést tak, aby došlo k navázání příjemné, otevřené atmosféry a uvolnění, ale zároveň jsem si zachovávala objektivní odstup. Respondenti se snažili odpovídat na všechny položené otázky. Avšak často povrchně či vágně. Pokud tedy nebyla jejich odpověď dostačující, užila jsem sondáž, která slouží k prohloubení odpovědi, nejčastěji ozvěnou či pomocí ticha. (Hendl, 2016, s. 174) Pokud respondenti nerozuměli otázce, byla jim zopakována nebo podána jiným způsobem. Po realizaci rozhovoru následovalo poděkování respondentovi a každého ze zúčastněných jsem také vyrozuměla o možnosti zaslání výsledků z výzkumného šetření. V průměru každý rozhovor trval 45 minut. Celkem jsem uskutečnila čtyři rozhovory.

Na sběru dat jsem pracovala po dobu necelých tří měsíců. Od prosince roku 2017 do února letošního roku jsem nepravidelně prováděla rozhovory a poté i jejich transkripci. Pro diplomovou práci byla zvolena technika doslovné transkripce, kdy jsem převáděla mluvený projev respondentů do literárního opisu. Hovorová forma jazyka respondentů byla zachována.

5.1.4 Zpracování dat

Data, jež byla získána prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s bývalými odsouzenými, byla zpracována v programu MAXQDA 10, který je určen ke zpracování kvalitativních výzkumných šetření. Pro samotnou analýzu dat byla zvolena metoda obsahové analýzy v kombinaci otevřeného kódování. Na základě stanovených výzkumných otázek byly vytvořeny jednotlivé kategorie a k nim přiřazeny kódy. V průběhu kódování rozhovorů docházelo ke zpětnému dotváření kódů tak, aby co nejkonkrétněji odpovídaly získaným odpovědím.

5.1.5 Charakteristika respondentů

Aleš

Alešovi je 28 let. Vyučil se kuchařem. V tomto oboru také našel uplatnění, i když zaměstnání často měnil. Aleš pochází z neúplné rodiny, vyrůstal pouze s matkou, svého otce nezná. Avšak v jejich rodině byl mužský element vždy přítomen. On sám považuje neúplné a nestálé rodinné prostředí jako jednu z příčin jeho kriminální kariéry. Z důvodu nedostatku času a nezájmu ze strany matky, hledal zázemí mimo rodinné prostředí. Již na konci základní školy se pohyboval v prostředí různých part. Netrvalo dlouhou a v těchto závadových partách začal experimentovat s drogami, které se později staly nedílnou součástí jeho života. Vlivem drogové závislosti si nebyl schopen dlouhodobě udržet zaměstnání. Z nedostatku financí,

především na nákup drog, se uchýlil ke krádežím, které jej dostaly do výkonu trestu odnětí svobody. Za majetkovou trestnou činnost byl odsouzen k tříletému trestu. Avšak za stejnou trestnou činnost si odpykal již dvouletý trest a to ve svých 22 letech. Ovšem jak sám uvádí, problémy se zákonem měl již od mládí.

Ve výkonu trestu pracoval jako kuchař. Pracovní zařazení hodnotí jako nejvíce smysluplnou činnost. Sám považuje zkušenosti z prvního výkonu trestu odnětí svobody jako velmi důležité z hlediska znalosti struktury vztahů mezi odsouzenými a také v souvislosti s ostatními aktivitami programu zacházení, které hodnotí jako zbytečné a neefektivní. Přesto, že již jeden výkon trestu absolvoval, bylo to pro něj i tak velmi náročné, zejména pak jednotvárnost, nudu a absenci soukromí snášel velmi těžce. Extramurální aktivity v rámci přípravy na propuštění hodnotí stejně negativně jako předchozí aktivity v rámci programu zacházení.

Období propuštění vnímá jako jedno z nejtěžších období ve svém životě. Oproti propuštění z předchozího výkonu trestu odnětí svobody na něj matka nyní zanevřela. Přesto však na její pomoc spoléhal. Nakonec u ní mohl strávit první týden na svobodě, ale poté se o sebe musel již postarat sám. Vlastní rodinu nemá. Nakonec našel přístřeší u známého, což hodnotí jako další velkou chybu ve svém životě, neboť se díky němu vrátil k užívání drog. Subjektivně svůj návrat k dogám vnímá jako selhání, které je důsledkem jeho bezvýchodné situace. Sám uvádí jako příčinu absenci rodinného zázemí a podpory ze strany rodiny. Kromě tohoto aspektu vnímá jako nejtěžší věc po návratu na svobodu nalezení uplatnění na trhu práce. Vlivem záznamu v rejstříku trestu a pověsti drogově závislého se mu zaměstnání nedaří nalézt.

Služby postpenitenciární práce jsou mu známé. Využil je po propuštění z obou výkonů trestů, ovšem hodnotí je negativně. Dle Aleše tyto služby sdružují osoby se stejnými problémy a se stejnou minulostí, tvoří tak podhoubí k recidivě. Uvádí, že vinou pobytu v azylovém domě v období po prvním propuštění z výkonu trestu, propadl opět drogové závislosti. Pomoci se strany služeb postpenitenciární péče by již nevyužil, kromě finanční pomoci například od sociálního kurátora. Ovšem pomoc v době trestního řízení by uvítal.

Alešův příběh je případem neúspěšné sociální reintegrace. V současné době je to rok od jeho propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Během něj se mu zatím nepodařilo najít uplatnění na trhu práce, které hodnotí jako nejvýznamnější, neboť vlivem nezaměstnanosti nemá finanční příjem, nemůže splácet dluhy ani si pořídit vlastní bydlení. Vlivem absence rodinného zázemí a vlivem známostí z drogové minulosti, se Aleš v současné době opět potýká se závislostí na drogách. Jak sám uvádí, svou budoucnost nevidí příliš dobře. Doufá, že se mu podaří nalézt zaměstnání. Do toho vkládá veškeré naděje a věří, že by mu to změnilo život k lepšímu.

Lukáš

Vyučenému kuchaři Lukášovi je 37 let. Pochází z neúplné rodiny, jeho nevlastní otec vždy upřednostňoval Lukášovy nevlastní sourozence. Lukáš tak vždy bojoval s pocity méněcennosti. Zadostiučinění se mu dostalo až v partě, kde se cítil lépe než doma. Bohužel, se touto cestou dostal i k drogám. Rodina se mu po jistou dobu snažila pomoci, ale vždy je zklamal a jak sám uvádí, tak jejich pomoci i účelově využíval, například rodičům ukradl peníze nebo hodnotné předměty, aby měl prostředky na nákup drog. Nakonec s ním rodina přerušila kontakt úplně. Lukáš svou situaci před uvězněním hodnotí jako velmi dobrou, zejména po finanční stránce, kdy měl nadstandardní příjem z výroby drog. Do této činnosti zapojil i svou tehdejší přítelkyni. Oba dva byli odsouzeni za drogové delikty. Lukášovi byl vyměřen sedmiletý trest. Ovšem nejednalo se o jeho první výkon trestu, ve svých 21 letech byl již jednou odsouzen a to na dva roky. Jednalo se o majetkovou trestnou činnost. Lukáš uvádí, že tehdy kradl, aby měl dostatek financí na nákup drog. Sám uvádí, že v konfliktu se zákonem byl od dob studií, kdy drogové závislosti postupně propadal.

Ve věznicí se léčil s drogovou závislostí, poté v rámci programu zacházení pracoval jako kuchař. Zejména pracování aktivity hodnotí jako velmi podstatné, kdy v sobě znovu objevil zálibu pro tuto činnost. Ostatní činnosti vnímá jako nezbytnou součást výkonu trestu, zároveň dodává, že je plnil jen z povinnosti. Kromě práce nemají jiné aktivity, dle jeho názoru, efekt. Přesto, že měl již jeden výkon trestu za sebou, tak to pro něj bylo velmi těžké. Zejména proto, že nebyl v kontaktu s rodinou, bojoval s výčitkami svědomí kvůli své přítelkyni a také proto, že byl odsouzen na dlouhou dobu. Hovořil zejména o důsledcích prizonizace, jednotvárnosti a absenci soukromí. Aktivity spojené s přípravou na propuštění hodnotí jako důležité, zejména vzhledem k délce jeho trestu. Přesto vnímá jako nejúčinnější prvek nápravy vlastní motivaci. Celkově chápe svůj pobyt ve výkonu trestu jako druhou šanci.

Na den propuštění a první dny na svobodě vzpomíná jako na období plné obav. Sám považuje za klíčovou pomoc ze strany příbuzenstva. Jednalo se o pomoc s nezbytnými administrativními úkony a zejména pak se zajištěním bydlení a následně i zaměstnání. Lukáš se domnívá, že bez jejich pomoci by jeho reintegrace byla mnohem složitější. Přesto, že jeho bytové a pracovní podmínky nebyly ze začátku úplně ideální, byl za ně vděčný, jelikož dlouhou dobu bojoval s důsledky prizonizace. Po čase se jeho situace zlepšila. Jako klíčové hodnotí uplatnění na trhu práce a také to, že neměl dluhy.

Služby postpenitenciární péče zná. Využil možnosti finanční pomoci od sociálního kurátora, o využití jiných služeb ani neuvažoval. Spoléhal na pomoc blízkých. Navíc vycházel z negativních zkušeností ostatních odsouzených, Lukáš se domnívá, že právě využití těchto služeb, zejména těch pobytových, je vedla k recidivě. Navíc v tomto rozhodnutí u Lukáše sehrála svou úlohu zřejmě i délka jeho trestu, neboť po propuštění odmítal jakékoliv odborné vedení.

V současné době jsou tomu dva roky, kdy Lukáš opustil po druhé ve svém životě brány věznice. Zásadně odmítá, že by se někdy mohl vrátit k závislosti na drogách, natož do vězení. Hnacím motorem jeho úsilí je nyní jeho vlastní rodina. Našel si partnerku, se kterou očekává svého prvního potomka. Jako nejdůležitější faktor své reintegrace pokládá pomoc a podporu ze strany rodiny, díky blízkým měl zajištěné bydlení i zaměstnání.

Martin

Martinovi je 27 let, vyučil se jako zámečnick. Od vyučení pracuje v oboru, jeho práce ho baví a naplňuje. Martin vyrůstal pouze s matkou, vlastní sestrou a nevlastními sourozenci. Přesto, že jeho dětství nebylo idylické a po matčině boku se objevovali různí partneři, které Martin vždy nepřijal, má k matce silný vztah. Právě matčina partnerství byla důvodem, proč Martin po vyučení odešel brzy z domova a daleko od něj. Avšak s matkou byl vždy v kontaktu. Martin má o deset let starší přítelkyni. Vlastní děti nemá, ale podílí se na výchově dětí partnerky. Partnerku považuje za svou jedinou rodinu, až s ní našel potřebné zázemí.

Celkově svou situaci před uvězněním Martin hodnotí jako příznivou. S přítelkyní měly do budoucna velké plány. Jediným problémem byly finance. Martin přiznává, že čas od času se rád napil a zahrál si na automatech a tak někdy utratil více peněz, než si mohl dovolit. Občas si tedy půjčil peníze u různých nebankovních společností a jeho dluhy postupně kumulovaly. Uvěznění samozřejmě celou situaci jen zhoršilo, navíc některé dluhy se objevily až v době pobytu za mřížemi.

Dle svých slov měl Martin problémy se zákonem již před uvězněním, ale v jeho případě se jednalo o první výkon trestu. Jak bylo již uvedeno, Martin měl vždy silný vztah k matce, i když se často nevidaly. Martinova matka si našla partnera, který ji měl ubližovat. Martin tuto situaci nemohl ponechat bez povšimnutí. Bohužel návštěva matky nedopadla dobře, vyvrcholila napadením matčina přítele. Martin byl odsouzen k jednomu roku vězení za ublížení na zdraví, omezování a porušování domovní svobody.

Během výkonu trestu odnětí svobody Martin pracoval jako údržbář. Dle něj byla právě práce nejsmysluplnější činností. Ostatní povinnosti v rámci programu zacházení hodnotí jako

nezbytnou součást výkonu trestu, ovšem z hlediska efektivity jim nepřipisuje velký význam. Celkově pobyt ve výkonu trestu vnímá jako křivdu. Jako nejtěžší věc svého pobytu hodnotí zejména odloučení od přítelkyně, také jednotvárnost a nedostatek soukromí.

Vzhledem k délce trestu Martin nepřipisuje extramurálním aktivitám v rámci příprav na propuštění velký význam. Dle svých slov se na propuštění těšil a neměl z něj obavy, i přesto, že se s partnerkou za celou dobu pobytu ve vězení neviděl, byli v kontaktu a věděl, že mu ve všem pomůže. Těžkosti pobytu za mřížemi, stejně jako případné obavy z propuštění v případě Martina eliminovalo vědomí, že má funkční zázemí, tím pádem zajištěné bydlení a také to, že má zachované pracovní místo ve společnosti, kde byl před uvězněním zaměstnán. Jediná věc, která Martina děsila, byly jeho dluhy, ale vzhledem k tomu, že měl jisté pracovní uplatnění, věděl, že je bude moci splácet.

Vše nasvědčovalo tomu, že Martinova reintegrace bude bezproblémová a uvěznění bude, jak sám řekl, takovou eskapádou v jeho životě. Bohužel v den propuštění se Martin dopustil trestného činu. Pod vlivem alkoholu, marihuany a bez platného řidičského průkazu způsobil dopravní nehodu. V současné době čeká na nástup do výkonu trestu odnětí svobody. Čeká ho pětiletý trest. Na základě toho se rozhodl ukončit vztah se svou partnerkou, přesto u ní bude bydlet, než nastoupí výkon trestu. Dál pracuje a sám říká, práce je pro něj jedinou útěchou. Nyní se Martin smíruje se svou situací a psychicky se necítí dobře. Sužuje jej představa dalšího výkonu trestu a zejména života po něm bez veškerých jistot.

Po propuštění z výkonu trestu Martin využil služeb sociální kurátora, bohužel spolupráce nebyla úspěšná a Martina na pomoc postpenitenciární péče zanevřel. I přesto, že ho čeká další výkon trestu, neuvažuje, že by některou z těchto služeb využil. Naopak spolupráci v duchu kontinuální sociální práce by uvítal, jelikož do dnešních dnů má jisté nejasnosti, na které nezná odpověď a neví, na koho by se mohl obrátit.

Pavel

Pavlovi je 40 let a je vyučeným automechanikem. V tomto prostředí se Pavel vždy pohyboval, ale jeho podnikatelská činnost nebyla v souladu se zákonem. Pavel pochází z funkčního a milujícího rodinného prostředí. Jak sám uvádí, jeho trestná činnost neměla s jeho rodinou žádnou souvislost i přesto, že s ní začal již na učilišti. V dobách studií navázal kontakty se skupinou překupníků autodílů, spolupráci s nimi vnímal jako prostředek snadných výtěžků. Ovšem po ukončení učiliště tuto svou činnost ještě rozšířil, spočívala v krádežích aut a jejich úpravách, jako zástěrku této činnosti si otevřel ještě zastavárnu, kde posléze prodával kradené zboží. Touto cestou přicházel k nadstandardním výtěžkům, jeho životní úroveň tomu

odpovídala. Jak říká, nouzí nikdy netrpěl, později ani jeho žena a dcera. Pavel se oženil a těsně před nástupem do výkonu trestu se mu narodila dcera.

Vzhledem k jeho činnosti je nasnadě, že problémy se zákonem jej provázely dlouhodobě, ovšem výkon trestu byl jeho prvním. Pavel byl odsouzen za majetkovou trestnou činnost k osmi letům vězení. Ve výkonu trestu byl Pavel zařazen do zaměstnání, pracoval v šicí dílně věznice. Práci hodnotí jako nejvýznamnější prvek, ostatní aktivity programu zacházení naopak označuje za neefektivní. V Pavlově případě sehrála významnou úlohu také duchovenská péče.

V průběhu výkonu trestu byl Pavel v kontaktu s manželkou i se svými rodiči. Před nástupem do výkonu trestu byly vztahy s rodiči napjaté, během výkonu trestu se tato situace urovnala. Naopak s manželkou se vztahy zhoršily. Pavel po celou dobu pobytu za mřížemi bojoval s výčitkami svědomí, zejména ohledně vztahu s dcerou. Pro Pavla bylo velmi těžké vyrovnat se s uvězněním. Kromě zmíněných vztahových komplikací a odloučení od rodiny, jej sužovala jednotvárnost, každodenní rutina, nedostatek soukromí a později po propuštění se musel vyrovnávat s důsledky prizonizace.

Přípravu na propuštění Pavel pokládá za důležitou, zejména u delších trestů, jak tomu bylo v jeho případě. Ovšem dodává, že nejdůležitější je vlastní vůle, motivace a zejména jistota v podobě zázemí. Na propuštění z výkonu trestu vzpomíná rád, ale zároveň uvádí, že tato situace byla těžší než nástup do výkonu trestu. Vzhledem k délce trestu a dalším okolnostem byl Pavel smířen s tím, že se mu nepodaří rodinu zachránit. Přesto, že se s manželkou dohodli na rozvodu, mohl s ní a s dcerou jistou dobu bydlet. Měl tak zázemí a klid na to vyrovnat se s psychickými důsledky uvězněním. Pavel uvádí, že i přes odloučení od manželky, jí je vděčný za její pomoc a podporu a je si vědom, že bez toho by jeho reintegrace byla o mnoho složitější. Pavla dlouho po propuštění sužovaly psychické potíže, které se mu podařilo překonat zejména díky nalezení zaměstnání. Jak sám dodává, zaměstnání se stalo jeho novým smyslem života a díky němu se psychicky stabilizoval.

Pavla dlouhodobě tížilo, že nemůže nalézt zaměstnání. Nejen záznam v rejstříku trestu jeho snahu ztěžoval, ale i předsudky okolí, neboť jej na maloměstě předcházela jeho pověst. V této záležitosti oslovil sociálního kurátora, bohužel spolupráci považuje za bezpředmětnou. Ovšem pomoc v duchu kontinuální sociální práce hodnotí jako smysluplnou, zejména v přístupu k mladým pachatelům.

Pavel považuje za klíčový faktor jeho reintegrace rodinné zázemí a nalezení zaměstnání, které mu dodalo potřebné sebevědomí. V současné době jsou to tři roky od Pavlova propuštění z výkonu trestu. S manželkou jsou rozvedeni, s dcerou přerušily kontakt.

Narušení vztahu s dcerou Pavel považuje za nejdůležitější důsledek uvěznění. V současné době žije Pavel u svých rodičů, práce ho těší a uspokojuje. Se svým životem je spokojený, jediné, co mu chybí je partnerka, kterou by si rád našel a sdílel s ní svůj život.

5.2 Obsahová analýza dat

Následující kapitola diplomové práce je věnována analýze dat, jež byla získána prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s bývalými odsouzenými muži. Jak bylo popsáno výše, metodou analýzy dat bylo pro účely výzkumného šetření zvoleno otevřené kódování. Na základě stanovených výzkumných otázek byly vytvořeny jednotlivé kategorie a k nim přiřazeny kódy. V průběhu kódování rozhovorů docházelo ke zpětnému dotváření kódů tak, aby co nejkonkrétněji odpovídaly získaným odpovědím. Pro lepší přehled uvádíme schéma kategorií a kódů.

Obrázek 1: Schéma kategorií a kódů

Zdroj: vlastní výzkumné šetření

Identifikační údaje vztahující se k trestné činnosti respondentů

Záznamový arch rozhovoru obsahoval také identifikační otázky, zjišťující základní údaje o trestné činnosti jednotlivých respondentů. Tyto odpovědi nebyly zahrnuty do žádné z kategorií a nebyly jim přiřazeny kódy. Získané údaje byly zpracovány pomocí níže uvedené tabulky a v průběhu obsahové analýzy dat s nimi bude dále pracováno.

Tabulka 2: Identifikační údaje vztahující se k trestné činnosti respondentů

Respondent	Délka trestu	Doba od propuštění	Počet odsouzení celkem	Druh trestné činnosti
Aleš	3 roky	1 rok	2 x	Majetková trestná činnost
Lukáš	7 let	2 roky	2 x	Drogové delikty
Martin	1 rok	4 měsíce	1 x	Trestné činy proti svobodě a zdraví
Pavel	8 let	3 roky	1 x	Majetková trestná činnost

Zdroj: vlastní výzkumné šetření

Jak to celé začalo

V první kategorii jsou zahrnuty kódy, které se tematicky vážou k samotné trestné činnosti jednotlivých respondentů. Jedná se zejména o motivy a příčiny vedoucí k trestné činnosti, ať už jimi označíme nedostatečné rodinné zázemí, vliv závadových part či drogovou závislost.

Kategorie obsahuje kódy: rodinné zázemí, za všechno může parta.

Rodinné zázemí

Rodina sehrává nezastupitelnou roli v socializačním procesu dítěte. Kvalita rodinného zázemí má pro jedince a jeho vývoj klíčový význam. Rodina je prvním a poměrně závazným modelem společnosti, se kterým se jedinec setkává, má tedy podstatný vliv na formování jeho osobnosti. S rodinným kontextem se pojí mnoho faktorů, které mohou v konečném důsledku podporovat antisociální chování dítěte. Jedná se o rozličné faktory demografické a socioekonomické (neúplnost rodiny, nezaměstnanost, vzdělání rodičů apod.), které v podstatě definují strukturu rodiny a její postavení v širším sociálním kontextu. Dále lze uvést skupinu faktorů zahrnujících proměnné spjaté s funkčností rodiny, jako jsou například

výchovné styly, vztahy v rodině apod. Poslední skupina faktorů se pak týká samotných osobnostních charakteristik rodičů. (Nielsen Sobotková, 2014, s. 96–98)

V průběhu rozhovorů bylo zjištěno, že rodinné zázemí a výchova se u jednotlivých respondentů lišila, nemůžeme tedy tento faktor označit za jednoznačnou příčinu pozdější kriminální delikvence. Ovšem většina respondentů pocházela z neúplných rodin a postrádali stabilní rodinné zázemí, což také dokládá například výpověď Aleše. *„Nepocházím z úplně ideální rodiny, mám hodně sourozenců, máma na nás byla vždycky tak nějak sama, tátu neznám. Máma měla různý přítele, takže jsem měl pořád nějaký strejdy. Kvůli tomu na nás máma neměla moc času...“* Lukáš se ke svému dětství a výchově vyjadřuje obdobně, negativně hodnotí zejména vztah s nevlastním otcem. *„Co se rodiny týká, tak tam to nikdy moc nefungovalo. Táta byl nevlastní a docela mi to dával znát, furt jsem se snažil, abych mu byl dost dobrej. No, nepovedlo se...“*

V konečném důsledku žádný z respondentů nepřipisuje své rodině ani výchově, které se mu dostalo, absolutní vinu ve vztahu k jeho pozdější trestné činnosti, nýbrž vlastní osobě a vlastním rozhodnutím. Ovšem často je v souvislosti s jejich kriminální kariérou rodina vzpomínána, jak dokládá například výpověď Aleše *„Vždycky jsme měli hodně volnosti, to byla asi chyba. Škola se u nás taky nikdy moc neřešila. Takže brzo jsem se začal potloukat po okolí, chodil za školu, ...“* Naopak Pavel vztahy s rodiči, své dětství a výchovu hodnotí velmi pozitivně. Trestnou činnost připisuje výhradně jiným vlivům. *„Jinak co se týče rodičů, tak tam to bylo v podstatě vždycky pohodě. Já měl moc hezký dětství. Rozhodně to bylo nejklidnější období mého života, to teda jo. No, ale na učňáku jsem se dostal do party čorkařů a kšeftařů...“*

Za všechno může parta

Rodinné prostředí je jedním z nejdůležitějších činitelů v oblasti vývoje či socializace jedince, patří k nejdůležitějším sociálním skupinám, ve kterých jedinec žije. Mělo by zde docházet k uspokojování základních potřeb člověka, pokud tomu tak není, dítě nebo mladistvý si tyto potřeby uspokojuje jinde a jinak. Například v partě, která může mít závadový charakter a jedinec se v ní tak podílí na delikvenci. (Kraus, 2014, s. 139)

Vrstevnické skupiny a vztahy s vrstevníky sehrávají důležitou úlohu v psychickém a sociálním vývoji člověka, zejména v období dospívání, ale vliv vrstevníků nemusí být vždy pozitivní. Většina respondentů se v průběhu rozhovorů shoduje, že počátky vlastní trestné činnosti se více, než k rodinnému zázemí, váží spíše k vrstevnickým skupinám, jejichž

závadový charakter je již v době dospívání inicioval k pozdější trestné činnosti, jak dokládá například výpověď Aleše „*Problémem byly party... To vás prostě stáhne.*“

Obdobně se vyjadřuje také Pavel, který spatřuje počátek své trestné činnosti primárně v momentě, kdy se začal stýkat se skupinou lidí, kteří byli zapojeni do majetkové trestné činnosti. „*Na učňáku jsem se dostal do party čorkařů a kšeftařů, tím to vlastně celý začalo. Víte jak, když tomu člověk rozumí, jako myslím autům, má ty správné kontakty, tak je to hrozně jednoduchý. A kdo by nechal ležet prachy na zemi, že jo. Nejdřív to bylo sem tam něco, jako takovej přivýdělek na studiích. Rozjelo se to ve velkém až po učňáku.*“

S kriminalitou velmi úzce souvisí také drogová scéna. V případě dvou respondentů stály v pozadí jejich pozdější trestné činnosti právě drogy. Zpočátku se jednalo spíše o zvědavost a experimentování s různými návykovými látkami v partě, což později přerostlo v závislost především na pervitinu. Jak uvádí Lukáš „*Začalo to trávou, pak jsem se dostal ke tvrdým drogám.*“ Drogy nejen, že ovlivnily jejich chování, ale i celkový přístup k životu, jak Lukáš dodává „*...když člověk bere, tak je jasný, že s docházkou do práce nebo s výkonama v ní, je to všelijaký.*“ Byla to právě drogová závislost, která tyto dva respondenty vedla k porušování zákona. Jejich život ovlivnila natolik, že nebyli schopni dlouhodobě docházet do zaměstnání a z nedostatku finančních prostředků na opatřování drog se uchýlili k trestné činnosti. V případě Aleše se krádeže jevily jako nejjednodušší cesta k tomu, jak získat potřebné prostředky. „*Problém byly drogy. Peníze jsem nikdy moc neměl díky fetu. To jsem to kompenzoval čórkama. I když jsem měl práci, tak jsem si ji moc dlouhou neudržel, různě jsem to střídal...*“ A právě krádeže Aleše dostihly, byl odsouzen za majetkovou trestnou činnost. U Lukáše sehrály drogy také hlavní úlohu z hlediska jeho trestné činnosti, kdy drogy nejen užíval, ale staly se také jeho hlavním zdrojem příjmů. „*Do práce jsem nechodil, protože když vaříte drogy a navíc v nich jedete, tak prostě do práce nechodíte. No, po finanční stránce jsem měl víc než dobře.*“ Lukáš byl odsouzen za výrobu a distribuci drog.

Z výpovědí respondentů se vliv party prokázal jako nevýznamnější faktor z hlediska trestné činnosti téměř u všech, výjimkou byl pouze Martin, jehož trestná činnost s tímto prvkem nijak nesouvisela. Ovšem zajímavé bylo zjištění, že všichni respondenti, včetně Martina, měli rozličné konflikty se zákonem již od dob dospívání, jak i dokládá jeho výpověď „*Jinak oplétačky se zákonem jsem měl už dřív, se přiznám. Nějaký přestupky. No a právě, že v době toho trestnýho činu jsem byl kvůli těm přestupkům v podmínce, to celou věc samozřejmě zhoršilo.*“ V případě Martina a Pavla se jednalo o první výkon trestu odnětí svobody, zbývající dva respondenti, tedy Aleš a Lukáš, absolvovali výkon trestu odnětí svobody již dvakrát, v obou případech stály v pozadí jejich trestné činnosti drogy.

Ve výkonu trestu

Tato kategorie se vztahuje k samotnému výkonu trestu odnětí svobody a životu za zdmi věznice. Zaměřuje se zejména na subjektivně vnímané aspekty života za mřížemi. Setkáváme se zde s hodnocením aktivit programu zacházení a jejich efektivity z pohledu respondentů, a to i v rámci příprav na propuštění z výkonu trestu odnětí svobody a soběstačný život v souladu se zákonem.

Kategorie obsahuje kódy: za mřížemi, práce smysl života, jaký zabít čas, brzy bude konec.

Za mřížemi

Uvěznění je bezpochyby náročnou životní situací, která má dopad především na psychiku odsouzeného. Není nutné zdůrazňovat, že život za mřížemi se diametrálně odlišuje od toho běžného, civilního. Na jedince ve výkonu trestu působí nejen materiální, ale i psychická izolace. Lze uvést celou řadu faktorů, které v různé míře dopadají na psychický stav odsouzeného, mezi ně patří režimová opatření, absence soukromí, přítomnost dalších odsouzených, přeplněnost věznic, nedostatečná cirkulace vzduchu a nekvalitní osvětlení. Odsouzené sužuje pocity samoty, nudy a omezený kontakt s rodinou a vnějším světem. Tyto faktory působí na odsouzeného nejen ve výkonu trestu, ale i v pozdějším životě na svobodě. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 86)

Vězeňské prostředí může na každého působit jinak, což je ovlivněno přítomností nesčetného množství nejrůznějších faktorů. Bez ohledu na délku trestu jsou všichni respondenti za jedno v tom, že pobyt ve věznici je bezesporu skutečně náročný a jen těžko srovnatelný s jinou zkušeností. Výpověď Aleše je všeríkající „*Jako med to není, to si nemyslete. Každý říká, jak se tam máme dobře, že to platej lidi z daní a my se tam jen válíme. Tak to je hodně zkreslená představa. Nikdo, kdo si tím neprojde, to nemůže pochopit. Nemůžete nic, co neodpovídá struktuře dne. Třeba si jen tak lehnout, protože se vám chce. Neexistuje.*“

Pokud jde o náročnost uvěznění a jeho těžkosti, pak se v tomto směru názory respondentů prakticky neliší. Často hovoří o tom, že pobyt ve věznici je náročný po celou dobu jeho délky, ale jako nejnáročnější hodnotí zejména jeho začátek a na první pohled paradoxně i jeho konec, jak uvedl Aleš „*Jde o to přežít. Prostě upozadit sám sebe, nasadit poker face a doufat, že to brzy skončí.*“ Martin se vyjadřuje obdobně „*V tom krimu jsem to*

nebyl vůbec já, jako kdybych se sám sobě ztratil a našel se, až když jsem vylezl ven. To teda taky chvílku trvalo.“

Všichni respondenti byli vystaveni nárokům souvisejícím s přizpůsobením se pravidlům života za mřížemi. Zajímavé je, že menší problém jim činilo podřídít se režimovým opatřením a pravidlům stanovených zákonem, než těm, která panují mezi odsouzenými, což potvrzuje například výpověď Aleše *„Navíc je to ohromná džungle se svejma pravidlami. Nejde jen o pravidla a režim věznice, to je to nejjednodušší. Jde o ty struktury, to je teprve mazel.“* Tento názor zastává i Pavel *„Tam totiž nestačí jet podle pravidel věznice a tak, tam se žije dvojm způsobem. Řídíte se pravidlami psanými a nepsanými. Zkuste si tipnout, který člověka víc svazují?“* Sám ale přiznává, že byl zapojen ve směnném obchodu a tím si udržoval v době výkonu trestu svou reputaci *„Přiznám se, fungoval jsem tam ve směnném obchodu, tak trochu jsem, dá se říct, podnikal. Což mě udržovala v jakýsi nedotknutelnosti a měl jsem pro nově příchozí jistou reputaci.“*

V tomto kontextu je také nutné zmínit to, že respondenti se často museli vyrovnat s tím, že museli koexistovat, sdílet svůj životní prostor a vycházet i s osobami, se kterými by možná v běžném životě nepřišli do kontaktu, v některých případech i po velmi dlouhou dobu. Jak řekl například Pavel *„Žijete se spodinou, to si ani nedovede představit, s jakýma lidma tam musíte žít a navíc je potřeba s nima vycházet! Tyhle lidi normálně nikde nepotkáte, protože ty furt hnijou v křimu, a to jsou fakt strašný lidi, co dělaj strašný věci.“* Pavel navíc zmiňuje desocializační vliv těchto osob a struktur, které vytvářejí, zejména na odsouzené blízké věku mladistvým *„...někdy se tam ba naopak přiučej, hlavně ty mladý.“* Stejně stanovisko zaujímá i Martin *„Ale jestli tenhle systém má někoho napravit, no nevim.“*

Respondenti, kteří byli ve výkonu trestu vícekrát, se domnívají, že jim tato předchozí zkušenost byla prospěšná, zejména, co se znalosti struktur vztahů a pozic mezi odsouzenými týká. Tohoto názoru je například Lukáš *„Jinak, co se týká vztahů s ostatními, tak mi určitě pomohlo, že jsem měl jeden pobyt v kriminálu už za sebou. Člověk tak ví, do čeho jde a ví, od koho se držet stranou...“*

V této souvislosti, lze uvést také další aspekt života za mřížemi, kdy se výpovědi všech respondentů shodují v tom, že uvěznění je skutečně psychicky zasáhlo. Takto se například vyjádřil Pavel *„Prostě je to, jako kdyby člověk umřel. Fakt bych to přirovnal ke smrti. Necháte tu po sobě rodinu, opustíte normální svět... A narodíte se v těle mukla.“* Aleš svou výpovědí rozšířil tento aspekt života za mřížemi o kategorii zvýšené adaptace na vězeňské podmínky, tedy prizonizaci *„Jde o to přežít. Prostě upozadit sám sebe, nasadit*

poker face a doufat, že to brzy skončí.“ Obdobně se vyjádřil i Martin „V tom krimu jsem to nebyl vůbec já, jako kdybych se sám sobě ztratil a našel se, až když jsem vylezl ven.“

Z výpovědí respondentů vyplývá, že v různé míře na jejich psychiku působily prakticky stejné faktory. Nejčastěji se v jejich výpovědích opakovala jednotvárnost a nuda, což je patrné například z výpovědi Pavla „*A navíc ty dny jsou pořád stejný, stejný lidi, stejný místo, jídlo se opakuje, stejný aktivity, nic mimořádného. Den tam utíká hrozně pomalu.*“ Obdobně se vyjadřuje i Aleš, pro kterého byly ale horší pocity nudy „*Nejhorší je každopádně nuda. I když chodíte na všechno možný, tak když vás to nebaví, tak je to k ničemu. Akorát je člověk zpruzenej.*“

Dalším významným faktorem, který sužoval všechny respondenty, byla absence soukromí. K tomu se například Martin vyjádřil následovně „*Taky mi vadilo, že člověk není vůbec sám. Vždyť každej někdy potřebuje samotu. Z toho pak taky byly konflikty.*“ Aleš nedostatek soukromí rozšiřuje o další aspekt, kterými jsou vztahy s ostatními odsouzenými „*Taky mě štvalo, že mi furt někdo stál za zadkem. Prostě žádný soukromí. O ostatních ani nemluví. To je jasný, že s každým se nesnesete.*“

Významný vliv na zvládnání uvěznění má rodina. U respondentů, kteří měli před uvězněním stabilní sociální zázemí, se rodina skutečně z tohoto hlediska prokázala jako významný faktor, zejména motivační, jak dokládá například výpověď Martina „*I když jsme se s přítelkyní za celej ten rok neviděli, tak to byla právě ona, co mě ho drželo nad vodou. Věděl jsem, že na mě někdo myslí... Že až vylezu, tak budeme spolu.*“ Stejně tomu bylo i v případě Pavla „*Rodina mě hodně držela nad vodou. Návštěvy, dopisy, ... Hlavně jsem věděl, že mi odpustili a že jim na mně záleží. Nemusel jsem se bát o svoji existenci, až vylezu.*“ Z rozhovorů také vyplynulo, že tito respondenti, se vlivem existence sociálního zázemí, museli ve zvýšené míře vypořádat s pocity odloučení, než respondenti, kteří sociální zázemí postrádali.

Z výpovědí respondentů je patrné, že uvěznění a zvládnutí života za zdmi věznice bylo pro ně skutečně velmi náročné. Přesto, že každý se s touto situací vyrovnával individuálním způsobem, jejich dojmy a názory byly ve všech ohledech téměř shodné.

Práce smysl života

Na trest nelze nahlížet pouze jako na odplatu a izolaci pachatelů trestných činů. Trest odnětí svobody plní řadu funkcí. Jednou z nich je ochrana společnosti před těmito osobami. V duchu terciární prevence by měl tak výkon trestu směřovat především k nápravě odsouzených. Jedním z hlavních nástrojů při práci s odsouzenými je program zacházení, který

zahrnuje specifické aktivity. Tyto aktivity umožňují odsouzeným pracovat, kulturně se rozvíjet a vzdělávat a vedou je tak k nalezení uspokojení v práci, ve smysluplném trávení volného času a ve slušném soužití s ostatními lidmi. Jsou tedy hlavním prostředkem resocializace odsouzených. (Raszková, Hoferková, 2013, s. 38)

Jednou ze složek programu zacházení jsou mimo jiné pracovní aktivity. Odsouzení jsou povinni pracovat, umožňuje-li jim to jejich zdravotní stav. Za vykonanou práci jim náleží odměna, ze které jsou hrazeny náklady spojené s výkonem trestu, případné škody z trestné činnosti, dluhy a jiné pohledávky. Všichni respondenti byli v rámci programu zacházení zařazeni do zaměstnání ve vnitřní režii věznice nebo v rámci její vlastní výroby. Respondenti zaměstnání shodně přisuzují velký význam a to především z hlediska zvládnutí uvěznění, jak uvádí například Aleš „*Protože to je jediná smysluplná činnost. Dá vám to strukturu dne, máte z toho nějakou kačku, a pokud vás to aspoň trochu baví, tak máte vyhráno.*“ Stejného názoru je i Martin. „*Dělal jsem tam údržbáře. To mě bavilo a hlavně to díky práci člověku líp utíká a má co dělat.*“

Prostřednictvím pracovních aktivit dochází u odsouzených k udržování či obnově pracovních návyků, které jsou nezbytným předpokladem úspěšné reintegrace po propuštění z výkonu trestu. V případě Lukáše, který bojoval s drogovou závislostí a díky ní nebyl schopen dlouhodobě docházet do zaměstnání, došlo k obnovení pracovních návyků „*Navíc mě ta práce tak nějak vrátila sobě samýmu. Objevil jsem znova kouzlo tohohle řemesla. Je jedno, jestli vaříš v restauraci nebo pro mukly. Ten pocit z práce, která tě naplňuje, to je důležitý nejen v normálním životě, ale v tom lochu mě to drželo fakt nad vodou a vlastně jsem se těšil, až mě pustěj a budu zase v tomhle oboru poctivě pracovat.*“

Pracovní aktivity hodnotí všichni respondenti jako nejúčinnější nástroj k zvládnutí uvěznění. Z jejich pohledu se jedná o nejsmysluplnější činnost, díky které tráví čas za mřížemi užitečným způsobem, dochází u nich k udržování či k obnově pracovních návyků a také kvitují možnost finanční odměny, úspor či možnost splácet případné dluhy a jiné pohledávky. Vzhledem k těmto aspektům vnímají respondenti práci jako nejvýznamnější prvek z hlediska přenositelnosti do běžného života, což dokládá například názor Pavla „*No nejefektivnější je stoprocentně ta práce. Pro mladý možná vzdělání. To jsou totiž jediný dvě věci, který mají smysl a jsou přenositelný do běžného života.*“

Přesto, že všichni respondenti přikládají v rámci zacházení největším význam pracovním aktivitám, zároveň se shodně domnívají, že v procesu vlastní nápravy je nejdůležitějším a nevýznamnějším prvkem motivace každého jedince. Jak uvedl v rozhovoru například Pavel. „*Ale já jsem zastávce toho, že kdo makat nechce, tak makat nebude, teda na*

svobodě myslím. *V krimu makaj všichni. Musej.*“ Stejného názoru je i Martin. *„Kdo nemakal venku, nebude makat ani v lochu. Jasně, že bude, protože bude muset, ale pochybuju, že by mu ty pracovní návyky zůstaly i po propuštění. To tak podle mně není.“*

Jak zabít čas

Program zacházení je velice důležitou součástí výkonu trestu odnětí svobody a je sestavován s ohledem na charakteristiku osobnosti, sociální situaci odsouzeného, délku trestu, příčiny trestné činnosti i zájmy odsouzeného. Pevnou součástí programu zacházení, tedy u pracovně zařaditelných odsouzených, je pracovní terapie. Nejedná se ovšem o jedinou jeho složku. Dalšími složkami programu zacházení jsou vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové aktivity a oblast utváření vnějších vztahů. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 17)

V ostatních aktivitách programu zacházení respondenti nespátřují téměř žádný přínos z hlediska jejich přenositelnosti a využitelnosti v běžném životě po skončení výkonu trestu. Shodně je vnímají jako nezbytnou součást výkonu trestu. Z jejich pohledu se jedná pouze o jednu z povinností, kterou je zapotřebí plnit nebo na ně nahlížíjí jako na prostředek k vyplnění volného času, jak uvádí například Martin *„Pro mě byla prostě práce prioritou a ty další povinnosti jsem si plnil jen, že jsem musel a abych něco dělal, ale jak říkám, spíš jsem tím zabíjel čas.“* Všichni respondenti tedy shodně pochybují o tom, že by tyto aktivity měly zásadní význam z hlediska nápravy jedince, jak dokazuje výpověď Pavla. *„Ale všechny ty aktivity jsou k ničemu, jako k nápravě těžko. Všechno je to jen o vyplňování volného času. Možná si tam můžete najít nějakýho koníčka, kterej vám pak zůstane.“* Stejný postoj dokládá i výpověď Lukáše *„Ty ostatní aktivity mě moc nebavily, ale tak plnil jsem si to svoje, to je jasný. Ale spíš z povinnosti, než že by to ve mně skutečně probudilo nějaký zájem. Tak to má asi každá odsouzená. Nemyslím si, že by touhle cestou v sobě někdo probudil zájem o něco.“*

Konkrétní činnosti jsou vedené odborným personálem věznice. Například Aleš vidí překážku v efektivnosti těchto aktivit právě na straně vězeňského personálu. *„Ani ty zaměstnanci to nebaví, to na nich vidíte. Každýmu jste jedno, o to víc, když věděj, že jste toxik. Ti jsou všude pól. Možná by to efekt mělo, kdyby to vedl někdo, koho to fakt baví a dělá to pro vás, ale na to zapomeňte, nejste na táboře...“* Martin v této souvislosti zmiňuje institucionalizaci a účelové chování některých odsouzených *„Hlavně borci to tam hráli na ty vychovatele a tak. Pak to byli největší šmejdi, když se zhaslo.“* Stejně neefektivní se jeví i alternativa, kdy jsou některé činnosti vedeny samotnými odsouzenými, jak Aleš také dodává. *„Navíc, některý aktivity vedou odsouzený, to znamená, že tam ani chodit nemusíte, protože oni nebo ostatní vás tam klidně zapíšu, jakože jste tam byl.“*

Nabídka aktivit bývá často limitována materiálními a prostorovými možnostmi věznic, ovšem vězeňský systém se postupně otevírá i spolupráci s nejrůznějšími vnějšími subjekty. Pavel vnímal plnění aktivit programu zacházení stejně jako ostatní respondenti a velmi jej demotivoval právě přístup personálu věznic k nim. Útěchu tedy hledal jiným způsobem a navázal tak spolupráci s duchovenskou péčí. *„Hlavně u některých těch zaměstnanců věznic vidí ten jejich nezáměr. Já chápu, že ta práce je frustrující, když se vám tam ti lidé vracejí. Jako oni vám nic říct nemůžou, ale to cejtíte. Jste jim ukradený. A právě jedinej, u koho jsem to takhle neměl, byl duchovní.“*

Léčebné a terapeutické programy se staly nedílnou součástí programů zacházení, neboť mezi odsouzenými se často nachází osoby například s abúzem drog. Léčbě drogové závislosti se ve výkonu trestu odnětí svobody podrobil Lukáš. Neúspěšnou zkušenost s léčbou má za sebou již z předchozího výkonu trestu. Úspěšnost poslední léčby připisuje délce trestu, neboť přesto, že jsou drogy i v prostředí věznic přítomny, je jejich dostupnost nižší, než v civilním životě. Jak sám uvádí *„Mám pocit, že mi to zachránilo život. Vězení беру jako druhou šanci. Vážně si myslím, že bych se ufetoval.“*

Až na výjimky, jako je například léčba drogové závislosti nebo spolupráce s duchovenskou péčí, těmto aktivitám respondenti nepřipisují velký význam a negují jejich přenositelnost do běžného života. Z rozhovorů vyplynulo, že respondenti nejvíce kvitovali volnočasové aktivity, které si volí převážně na základě vlastních zájmů a jsou to takové aktivity, které jsou jim blízké a nějakým způsobem jim pobyt za mřížemi zpříjemňují a zabaví je. Z výpovědí respondentů je nadále patrné, že velice oblíbenou a žádanou aktivitou jsou sportovní činnosti, které jsou nejen zdrojem zábavy, ale umožňují také uvolnění vnitřní tenze.

Brzy bude konec

Přesto, že jsou odsouzení po celou dobu výkonu trestu odborně vedeni a motivováni prostřednictvím penitenciárního zacházení k pozitivní změně ve svém chování a postojích, potřebných k bezúhonnému životu, je nutné věnovat dostatečný prostor konkrétním aktivitám, které jim přechod z vězeňského prostředí do prostřední běžného života usnadní. Pro tyto účely jsou ve věznicích zřizována výstupní oddělení. Jejich účelem je v podstatě pomoc odsouzeným před očekávaným skončením výkonu trestu při vytváření příznivých podmínek pro soběstačný způsob života a minimalizovat tak možná rizika recidivy trestné činnosti.

Posledních šest měsíců před koncem výkonu trestu představuje tzv. předpropouštěcí fázi. V tomto období jsou odsouzení umístěni na výstupní oddělení věznic. Zpravidla se jedná o odsouzené, kterým byl uložen trest převyšující svou délkou tři roky nebo o ty

odsouzené, kteří postrádají stabilní sociální zázemí. Výstupní oddělení se snaží nejen svým režimem nebo konkrétními činnostmi, ale i vybavením přiblížit odsouzené k běžnému životu, jak dokládá výpověď Pavla „*Tak posledního půl roku před propuštěním jsem se na to připravoval. To musíte, protože, když sedíte tak dlouho jako já, tak to se bez toho neobejde. Ale spíš to bylo o tom, že ten režim už nebyl tak striktní, bylo to takový uvolněnější.*“

Přes rozdílnou délku trestů našich respondentů byli všichni respondenti na toto oddělení umístěni, včetně Martina, který byl odsouzen k jednomu roku výkonu trestu, z výzkumného souboru byl jeho trest tak nejkratší. Důvodem pro jeho umístění bylo právě zmíněné nevybudované sociální zázemí. Přesto, že délka trestů se u jednotlivých respondentů lišila, v zásadě se jejich názory na význam umístění na tomto oddělení shodují. Pobytu na výstupním oddělení nepřikládají příliš velký význam z hlediska pomoci na konfrontaci s běžným životem a považují jej za jednu z mnoha nezbytných součástí pobytu ve výkonu trestu, jak se domnívá například Aleš „*Je to jen jedna z těch jejich dalších povinností, ale my i oni vědí, že je to blbost. Na tohle se připravit nedá...*“ Stejně se k tomu vyjádřil i Martin „*Ty přípravy mi přišly zbytečný, ale zase musím říct, že to bylo docela fajn, protože člověk si víc uvědomuje, že když tohle podstupuje, tak se blíží propuštění.*“

Smyslem pobytu na výstupním oddělení je pak posoudit předpoklady, s jakými se bude konkrétní jedinec vracet do běžného života a učinit případná opatření zasahující do oblasti postpenitenciární péče. U žádného z respondentů nedošlo v období pobytu na výstupním oddělení k navázání budoucí spolupráce s některou ze služeb postpenitenciární péče. Nejčastěji respondenti hovořili o standardní spolupráci s vychovatelem a o zesílené spolupráci se sociálním pracovníkem věznice. Konkrétní aktivity, realizované na výstupním oddělení, pomáhají odsouzeným zmírňovat negativní důsledky pobytu za mřížemi a prostřednictvím sebeobslužných a praktických činností jsou připravováni na soběstačný život po skončení výkonu trestu. K tomuto se vyjadřuje například Pavel následovně „*Hodně to bylo o nácviku sebeobsluhy, řešení těch důležitých věcí jako jsou doklady a tak.*“ Nejvíce však respondenti oceňovali právě praktickou přípravu k nezbytným byrokratickým úkonům, což dokazuje i výpověď Lukáše „*Každopádně, nejvíc jsem ocenil pomoc při zařizování právě těch dokladů a rad, co kde zařídit. Ten zbytek už je prostě na každém, v tom vám nikdo pomoc nemůže, je to jen na vás.*“

Přesto, že je den propuštění tolik očekávaným okamžikem, často se ve výpovědi respondentů, týkajících se příprav na propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, objevovaly obavy, jak například uvedl Pavel „*Ale člověka motivuje to, že když už je tady, tak ví, že bude*

brzy konec. Což vás ve výsledku i děsí...“ Stejně to vnímal i Lukáš „Představa propuštění se mi samozřejmě moc líbila, ale stejně tak mě děsila. I s tímhle jsme tam pracovali.“

Celkově však bylo zjištěno, že respondenti nepovažují zacházení v rámci výstupního oddělení za příliš důležité, nebo alespoň mu nepřikládají větší význam, než aktivitám jakéhokoliv jiného zacházení. Vnímají jej tedy pouze jako nezbytnou součást celého procesu výkonu trestu, jak uvádí například Pavel „...všichni to berou jako nezbytnou součást celý ty mašinerie. Nijak vás to neposune.“ Obdobně se vyjadřuje i Pavel „...nijak extra vám to nepomůže, všechno záleží jen a jen na vás.“

Jako rozhodujícími v procesu resocializace a úspěšné reintegrace se jeví postoje jedince k sobě samému, postoj k trestnému činu, vyrovnání se s pocity viny a zejména motivace ke změně. Respondenti se shodují v tom, že v procesu vlastní nápravy je klíčová především motivace jedince k životu v souladu se zákonem, jak se vyjádřil i Aleš „Snažej se vás připravit na život na svobodě, ale to je klišé. Řekl bych, že je to všechno o motivaci. Záleží na každém. Je jasný, že když třeba nemáte rodinu, jako manželku a děti, tak je to horší. Nebo aspoň já to tak vidím. Jako na co měli motivovat třeba mě? Na to, že vylezu, nebudu mít kam jít, nebudu mít práci, prachy, prostě nic. Na tohle? To je teda super.“

Zpátky na svobodě

Tato kategorie se tematicky váže k samotnému propuštění, přesněji k subjektivním dojmům a pocitům respondentů z prvních dnů svobodného života. Nadále se budeme věnovat zejména situacím, ve kterých se respondenti po propuštění z výkonu trestu nacházeli. Zaměříme se tak na konkrétní oblasti jejich života a problémy, se kterými se museli vyrovnat v akcentaci toho, jak vypadala jejich situace v těchto konkrétních oblastech před uvězněním a nakolik se vlivem pobytu ve výkonu trestu změnila.

Kategorie obsahuje kódy: jak chutná svoboda, rodina na prvním místě, mít střechu nad hlavou, práce základ všeho, peníze a zase peníze, co tomu řeknou lidi.

Jak chutná svoboda

Den propuštění je v představách odsouzených toliko očekávaným a kýženým okamžikem. Navzdory všemu je však propuštění z výkonu trestu odnětí svobody velmi náročnou životní situací. Není přehnané tvrdit, že od jejího zvládnutí se bude v podstatě odvíjet to, jakým směrem se bude život konkrétního jedince dál ubírat.

Přesto, že byli všichni respondenti ke konci výkonu trestu odnětí svobody umístěni na výstupním oddělení a na moment propuštění i následnou situaci byli připravováni, tak se

v jejich výpovědích opakovaly smíšené pocity, obavy a nervozita, jak uvedl například Pavel „*No tak na to vzpomínám rád i nerad. Jak jsem řekl, člověk se na to těší, ale zároveň vás to hrozně děsí.*“ Stejně výpovědi se opakovaly v případech, kdy respondenti měli zachované sociální zázemí, stejně tak i v případech, kdy stabilní sociální zázemí postrádali, ale měli příslibem dočasnou pomoc ze strany blízkých. Tak tomu bylo například v případě Aleše „*Tak to byl super pocit. O tom žádná. Ale na druhou stranu nic moc. Docela jsem se toho bál. Jako věděl jsem, že na čas můžu bejt u mámy, že budu mít nějaký prachy z věznice, ale co budu jako dělat, to jsem nevěděl.*“ Stejně to vnímal i Lukáš „*Den propuštění byl nejhezčí dnem po těch letech. Ale zároveň jsem se strašně bál. No fakt. Víím, že to zní divně, ale večer před tím jsem nemohl spát, byl jsem nervózní, ale strašně jsem se těšil, i když jsem neměl na koho, nevracel jsem se do předchozího domova, nic takovýho. Ale ta vůně svobody je nepopsatelná. Ale vlastně to bylo celý divní.*“

Není nutné zdůrazňovat, že den propuštění vnímají všichni respondenti jako jeden ze zlomových okamžiků svého života, jak dokládá například vyjádření Pavla „*Myslím si, že to je jeden z těch top okamžiků v mém životě.*“ Přesto nás překvapilo, jak detailně si respondenti vybavují den propuštění a do jakých podrobností ve svých výpovědích zacházeli, například Martin „*Doma těžká pohodička, konečně domácí jídlo, pívko, sladkosti a hlavně to neskutečný pohodlí, prostě jak když přijede z dovolený a jste rádi, že jste doma. Nevím, k čemu jinýmu to přirovnat.*“ Nebo Pavel „*To se nedá popsat. Každopádně jsem se chtěl stavit ve fastfoodu, měl jsem na to hroznou chuť. Doma jsem to skoro nepoznal, i když zase tolik se toho nezměnilo. Dobu jsem procházel barák a zahradu, úplně jsem si to vychutnával. Dal jsem si vanu, asi dvě hodiny jsem se rochnil ve vaně s pěnou, jak dítě.*“

Při vzpomínání na první dny svobodného života se z výpovědí respondentů postupně vytrácelo počáteční nadšení a euforie. Z jejich odpovědí bylo patrné, jak pro ně byly první dny na svobodě psychicky náročné. Například Pavel vyjádřil své pocity následovně „*Bylo to celý takový nijaký, nerad na to vzpomínám. Jak jsem vám říkal – nástupem do vězení všechno končí, člověk umře. A teď najednou jsem zpátky, měl bych z toho mít radost, ale tak nějak se necejtím. Jako kdyby mě pohřbili a už nečekali, že se vrátím.*“ Podobné výpovědi si opakovaly u všech respondentů bez ohledu na přítomnost či kvalitu sociálního zázemí i délku trestu.

Má se za to, že čím delší čas jedinec ve výkonu trestu odnětí svobody stráví, tím je pro něj těžší vyrovnat se zátěží svobody. Prizonizace představuje zvýšenou adaptaci na život v podmínkách věznice, jednou z jejích složek je pak institucionalizace, která spočívá především v adaptaci na zjednodušené formy života za mřížemi. Z výpovědí respondentů bylo

v této souvislosti patrné, že téměř všichni se do jisté míry potýkali v různém rozsahu s negativními důsledky výkonu trestu. Respondenti často hovořili o bezprizornosti a pocitech prázdnoty, jak dokládá například Pavlova výpověď *„Já jsem se totiž hrozně těžko aklimatizoval, nic se mi jakoby nechtělo i když jsem si namlouval, že se mi chtělo. Hrozná prázdnota.“* Pro Lukáše to bylo také těžké *„Protože, když někde žijete několik let i když je to kriminál a ty lidi tam moc nemusíte, tak stejně vám to takovým prapodivným způsobem přiroste k srdci. Prostě zvláštní.“* Stejně tak i pro Aleše *„Protože vlastně v tom krimu jsem měl svý jistý. Ted' jsem byl sice svobodnej, ale v háji... Takže docela krize.“* V této souvislosti určitě stojí za pozornost případ Martina, který se i přes nejkratší výměru trestu ze všech zúčastněných, hned v den propuštění dopustil další trestné činnosti *„Prostě svoboda s člověkem zamává. Abych to zkrátil – lidově řečeno jsem se ožral jak hovado, nějaká tráva k tomu, že jo... A sednul jsem do auta, debil, no. A samozřejmě jsem boural. Napral jsem to do auta přede mnou a víte, co je na tom nejtragičtější? Že se to stalo u kriminálu! V den propuštění... No věděl jsem, že je to v háji, totálně.“* Martina tak v nejbližších dnech čeká další výkonu trestu, byl odsouzen k pěti letům vězení. Martinovu situaci bychom mohli zařadit do tzv. nereálných očekávání, kdy se jedinec propuštěný z výkonu trestu v podstatě snaží „dohnat“ to, co bylo ve výkonu trestu zakázané či omezené. Často zde sehrávají svou roli alkohol a návykové látky.

Rodina na prvním místě

Vztahy mezi jedincem a jeho rodinou jsou problematikou velmi složitou. Tyto vztahy jsou pro jedince určující ve standardních podmínkách, natož pak ve výkonu trestu odnětí svobody a po propuštění z něj. Odsouzením k výkonu trestu člověk zdaleka neztrácí jen právo na svobodu, ale také například přichází o řadu společenských rolí, v této souvislosti máme na mysli roli partnerskou či rodičovskou. Obvykle se jedinci potýkají s problémy v oblasti udržení vztahů či při jejich obnově. Není nutné zdůrazňovat, že výkon trestu odnětí svobody nemá dopad pouze na pachatele trestné činnosti, ale také na nejbližší sociální okolí, zejména pak na rodinu.

V našem případě se rodinné vztahy pod nátlakem vzniklým uvězněním u respondentů změnilo, u některých zásadně a u některých jen nepatrně a to v závislosti na jejich existenci či kvalitě před uvězněním. V případě Pavla byla jeho rodinná situace před uvězněním uspokojivá *„Měl jsem normálně rodinu, manželku a dceru. Ta se nám narodila těsně před nástupem do výkonu trestu. To bylo teda hodně krušný... Jinak co se týče rodičů, tak tam to bylo v podstatě vždycky pohodě.“* V obdobné situaci se nacházel i Martin, který měl před

nástupem do výkonu trestu přítelkyni a s ní se podílel na výchově jejích dětí, vlastní potomky neměl „*pak jsem potkal partnerku, to je v podstatě moje celá rodina.*“ Oba dva respondenti se shodují v tom, že z hlediska zvládnutí uvěznění sehrála v jejich případě rodina velký význam, zejména pak kvitují vědomí sociální opory a existenci sociálního zázemí po propuštění. Pavel ale zároveň dodává, že především vztahy s manželkou pro něj byly v době výkonu trestu i zdrojem frustrace „*Přicházej krize, hrozný krize... Já jsem byl hroznej vůl, třeba pořád jsem z něčeho podezíral manželku, což se teda nakonec potvrdilo. Prostě člověk má čas přemýšlet, nemáte nový zážitky, analyzujete jen to, co se stalo, pak přemýšlíte nad blbostma.*“ V průběhu rozhovoru se Pavel také často vracel k tomu, že svou trestnou činností rodinu zklamal. Přiznává, že ho dlouhodobě tížily výčitky svědomí, zejména vůči dceři „*Hodně mě trápilo, že mám dítě, který vlastně neznám a ono nezná mě.*“

Po propuštění z výkonu trestu se oba dva respondenti vrátili ke své prokreační rodině, ovšem v obou případech došlo k jejich rozpadu. Pavel připisuje vinu jednoznačně uvěznění, zejména z důvodu jeho délky. Základní problém spatřuje v praktické neexistenci vztahu s dcerou, která jej odmítala přijmout „*No tak vrátil jsem teda normálně domů, k manželce a dceři. Bylo to zvláštní... No chvíli jsme to nějak pytlíkovaly. Vemte si, dceru jsem opustil, když jí byl necelej rok. Vidaly jsme se o návštěvách to jo, ale co to je za rodičovství, že jo? Ted' jakoby přede mě někdo postavil devítiletý dítě, řekl mi je to tvoje, starej se. Jenže ono to tak úplně jednoduchý není... A pro ni už vůbec ne. Prostě to nešlo. No a s manželkou taky ne. Rozvedli jsme se.*“ V případě Martina došlo v den jeho propuštění z výkonu trestu ke spáchání další trestné činnosti. Na základě toho, že Martina v nejbližší době čeká pětiletý trest, se rozhodl vztah s přítelkyní ukončit. Martin se domnívá, že pokud by nedošlo ke zmíněné trestné činnosti, pak by i nadále zůstal s partnerkou, přesto uvádí, že i jeden rok ve věznici jejich vztah narušil „*No s přítelkyní to bylo docela těžký po propuštění, to jsem nečekal, nebo vůbec mě to nenapadlo. Jenže vezměte si to logicky – rok jsme se neviděli. Myslím si, že nejen ten rok v lochu náš vztah poznamenal, ale hlavně ten můj další průser.*“

Vztahy s rodiči zůstaly v Pavlově případě stejné jako před uvězněním a právě v rodičích našel největší oporu, když se musel vyrovnat nejen s různými překážkami života po propuštění, ale i s rozpadem prokreační rodiny. Martin byl odsouzen za napadení partnera své matky. Přesto, že několik let nebyl s matkou v pravidelném kontaktu, tak uvádí, že vlivem uvěznění kontakt mezi nimi zanikl úplně, neboť neměl možnost matku vyhledat. „*To nejhorší, co mi kriminál vzal, je to, že jsem v podstatě přišel o mámu. Jsme úplně bez*

kontaktu, nevím, kde je, jestli vůbec žije. Možná, že by to tak dopadlo i tak. Ale já si myslím, že ne. Věřím tomu, že kdyby mě nezavřeli, tak jsem tu mámu z toho nějak vysekal.“

Další respondenti Aleš a Lukáš uvedli, že jejich rodinná situace před nástupem do výkonu trestu nebyla uspokojivá. Tyto dva respondenty spojovala závislost na drogách. Vlivem drog nebyl ani jeden z nich dlouhodobě v pravidelném kontaktu se svými rodiči. Vlastní rodinu neměl ani jeden z těchto dvou respondentů, oba dva měli sice před uvězněním partnerský vztah, ale v důsledku abúzu drog nebyly tyto vztahy stabilní a již před nástupem do výkonu trestu zanikly. Přesto se oběma nakonec dostalo pomoci ze strany rodiny. Alešovi dočasně pomohla matka, se kterou obnovil kontakt *„Jednu dobu na mě máma zanevřela. Já se jí nedivím. Ani v tom krimu se mnou moc nekomunikovala, takže jsem do poslední chvíle nevěděl, jestli mi nějak pomůže.“* V případě Lukáše se jednalo o pomoc ze strany bratrance *„V kontaktu jsem byl z rodiny akorát s bratrancem, který mi po propuštění pomohl nejvíc...“* Absence kontaktu s rodinou a sociálního zázemí oba zmíněné respondenty v průběhu výkonu trestu tížila, zejména pak v období před koncem výkonu trestu, všerikající je výpověď Aleše *„Partnerku jsem žádnou neměl, děti taky ne, takže jsem se vracel vlastně nikam. To bylo pro mě hodně těžký. Záviděl jsem borcům, co se vraceli k manželkám a k dětem. To má pak člověk taky nějaký jistoty, že jo. Ty já neměl.“*

Odsouzeným se často v době výkonu trestu odnětí svobody nebo po něm rozpadne manželství, partnerství či na ně rodina zanevře, obdobně jako v případě našeho výzkumného souboru. Jedinec tak přichází o potřebné zázemí, které je klíčové k úspěšnému procesu reintegrace. A to nejen existenciálně, ale i z hlediska percipované sociální opory. V případě respondentů, kteří měli před uvězněním uspokojivé sociální zázemí v prokreační rodině, došlo uvězněním k rozpadu jejich rodin. Všichni respondenti, i ti, kteří se potýkali s nestabilním sociálním zázemím či jeho absencí, přikládají sociální opoře v podobě rodiny a zázemí velký význam a to nejen z hlediska zvládnutí uvěznění, jak bylo již popsáno, ale zejména pak při návratu do běžného života.

Mít střechu nad hlavou

Propuštěný z výkonu trestu odnětí svobody často postrádá sociální zázemí. Nemá kam jít, nikdo na něj nečeká, nikam nepatří. Samozřejmě, že lepší perspektivou disponují jedinci, kteří nějaký domov mají. Ovšem, jak bylo již popsáno výše, často se odsouzeným během výkonu trestu odnětí svobody rozpadá manželství nebo je vlastní rodina zavrhne, přichází tak nejen o jistotu v podobě sociálního zázemí, ale také fakticky o domov.

Respondenti, u kterých se podařilo udržet rodinné vztahy během výkonu trestu, se zpravidla vrátili do svého původního zázemí a bydliště. Ale jak jsme popsali výše, v případě těchto dvou respondentů došlo brzy od propuštění z výkonu trestu k rozpadu jejich manželství či partnerství. Přesto měli oba dva zúčastnění možnost zůstat po jistou dobu u svých partnerek. V případě Pavla tomu bylo následovně *„Po propuštění jo, protože jsem se vrátil normálně domů k holkám. Jenže přišel ten rozvod. Od začátku bylo jasné, že to takhle skončí. Ale žena se mnou měla trpělivost, neukončila to hned a hlavně, i když jsme byli od sebe, tak jsem s nima normálně bydlel. Než jsem si našel práci. To jsem šel pak k rodičům. Nebejt manželky a rodičů, tak nevím, jak bych bydlení vyřešil. Na to bych asi ani neměl sílu.“* Martin, kterého brzy čeká další výkon trestu, se také vrátil k partnerce, u které před uvězněním bydlel, a která mu ponechala i nadále možnost společného bydlení i přesto, že se kvůli jeho trestné činnosti rozešli *„Bydlení jsem měl zajištěný u přítelkyně. To bylo v pohodě. Tuhle věc jsem vůbec řešit nemusel. Můžu u ní zůstat, než si půjdu zase sednout.“*

Propuštění z výkonu trestu odnětí svobody má v mnoha případech za následek ztrátu bydlení. Působí zde celá řada faktorů, pro které se jedinci do situace nejistého bydlení dostávají. Jednou z možností je také ztráta bydlení v důsledku neschopnosti hradit náklady spojené s udržení bydlení, v průběhu výkonu trestu odnětí svobody, například pronájem. Tak tomu bylo v případě dalších dvou respondentů, Lukáše a Aleše. Lukáš žil před uvězněním v pronajatém bytě ve velkoměstě. Vzhledem k tomu, že byl dlouhodobým uživatelem drog, ve výkonu trestu se podrobil léčbě drogové závislosti a rozhodl se v abstinenci vytrvat, chtěl se úplně odstříhnout od minulosti. Tudíž se nevrátil do původního místa bydliště, ale do obce, kde žije jeho bratranec, který mu nabídl jako jediný z rodiny pomoc a jak uvádí *„Byl jsem s ním domluvenej, že mi půjčí chatku v zahrádkářský kolonii, kde budu moct zůstat nějakou dobu, než se srovnám. Za to jsem moc vděčnej“* Později, když si našel zaměstnání, přestěhoval se na ubytovnu, kde nějaký čas žil, než si našel partnerku a pronajali si společně byt.

Přidruženým problémem je i nedostatek financí a to, že propuštění obvykle nemají zaměstnání. V důsledku toho nejsou schopni zajistit si vyhovující ubytování. V otázce bydlení pak často dochází k tomu, že přijímají nabídky provizorního ubytování u přátel, a to často těch nevhodných. Tak tomu bylo v případě Aleše. Aleš měl zajištěné ubytování u matky, ale vzhledem k jejím nevyhovujícím bytovým podmínkám, mohl této pomoci využít jen po dobu jednoho týdne *„Takže jsem během toho týdne hned musel řešit, co a jak. Nakonec jsem skončil u kámoše. A to byla chyba... Jako ono řešit všechny důležité věci k přežití najednou není nic moc.“* Aleš tak znovu propadl drogové závislosti.

Přesto, že měli všichni respondenti před výkonem trestu odnětí svobody zajištěné bydlení, ne všichni měli možnost vrátit se do původního bydliště. Není nutné uvádět, že

bytové zázemí úzce souvisí s tím rodinným, což bylo v průběhu rozhovorů potvrzeno. Ale i přes různou kvalitu sociálního zázemí, měli nakonec zajištěné bydlení prakticky všichni zúčastnění a to díky pomoci ze strany blízkých. Z jejich výpovědí je zřejmé, že jistotě v podobě bydlení přiřkládají velký význam z hlediska jejich reintegrace. Bydlení vnímají zejména společně s rodinou jako určitou jistotu potřebnou k zvládnutí nároků svobodného života a tzv. „kulturního šoku“.

Práce základ všeho

Vlivem nástupem do výkonu trestu odnětí svobody většina osob o zaměstnání přijde. Nalézt uplatnění na trhu práce je pak dalším závažným problémem, který obvykle propuštěné z výkonu trestu provází. Pokud se jim včas nepodaří uplatnit se na trhu práce, pak se jejich šance na úspěšnou reintegraci do společnosti výrazně snižuje. Neboť bez zaměstnání nelze hradit náklady spojené s bydlením, není možné zabezpečit rodinu či splácet dluhy.

Pokud jedinec před nástupem do výkonu trestu aktivně pracuje, zřídka kdy má možnost návratu do původního zaměstnání po vykonání trestu. Tuto možnost měl z našich respondentů pouze Martin, který byl z výzkumného souboru zároveň jediným zaměstnaným před nástupem do výkonu trestu „*Tohle naštěstí taky nebyl problém. Mám skvělého šéfa, takže když jsem mu řekl, že si půjdu sednout a že jen na rok, tak jsme se dohodli, že mi místo podrží. Za to jsem mu teda moc vděčnej.*“ Ostatní respondenti před nástupem do výkonu trestu buď nepracovali, nebo byly jejich aktivity nelegální. V případě Pavla se jednalo o nelegální obchod především s auty „*Pak jsme rozjeli byznys s čórkama, jako s kradenýma autama. Do toho jsem si otevřel ještě tu zastavárnu, aby to nebylo tak průhledný. No a to byl taky průser, protože jsem se dal dokupy s jedním cikánem, co mi dohazoval kradenou elektroniku a pak i zlato.*“ U Aleše a Lukáše stály v pozadí jejich pracovních aktivit drogy. Lukášovým zdrojem příjmů byla výroba drog a kromě toho se potýkal se závislostí na nich „*Do práce jsem nechodil, protože když vaříte drogy a navíc v nich jedete, tak prostě do práce nechodíte.*“ Aleš nebyl schopen dlouhodobě docházet do zaměstnání z důvodu závislosti na drogách, jak sám uvedl „*I když jsem měl práci, tak jsem si ji moc dlouhou neudržel, různě jsem to střídal, ale dělal jsem vždycky v kuchyni.*“

I přesto, že většina respondentů před uvězněním aktivně nepracovala, bylo zjištěno, že během svého života každý ze zúčastněných někdy zaměstnan byl. Můžeme tedy říci, že pracovní zkušenosti měli všichni respondenti. A i přes praxi z předchozích zaměstnání a vzdělání se téměř všichni zúčastnění, až na Martina, potýkali s problémem nalézt uplatnění na trhu práce. Šance uplatnit se na trhu práce se záznamem v rejstříku trestu výrazně snižuje. Většina zaměstnavatelů vyžaduje po uchazeči o zaměstnání výpis z tohoto rejstříku. Záznam o trestné činnosti představuje pro řadu zaměstnavatelů závažný problém, což dokazuje

i výpověď Pavla „Jenže když máte záznam v rejstříku a pověst šmelináře, tak je to hodně těžký. To bylo dost frustrující.“ Nebo Aleše „První problém a největší problém je záznam v rejstříku. Nikde tě nechtěj.“ Z realizovaných rozhovorů nadále vyplývá, že dle názorů respondentů je právě záznam v rejstříku trestu, respektive jeho význam, ze strany zaměstnavatelů přeceňován. Právě záznam o trestné činnosti je dle slov respondentů největší překážkou při hledání zaměstnání a to i přesto, že mají pro práci dostatečnou kvalifikaci a jsou ochotni přijmout práci v jejích očích podřadnou, jak uvedl například Lukáš „Nastoupil jsem do třídičky odpadu. Hnusná práce, ale já byl rád, že nějakou mám. Navíc nic náročného, ona ta svoboda fakt s člověkem psychicky zamává, takže mi bylo vcelku jedno, co dělám. Hlavně, že jsem tu práci měl“

Nezaměstnanost pak jako projev neschopnosti saturovat právo na práci vyvolává celou řadu nežádoucích důsledků, které nezasahují jen osobu nezaměstnaného, ale v podstatě i celou společnost. Jako tomu bylo i v případě Aleše, který v důsledku nezaměstnanosti znovu podlehl drogové závislosti „Najít práci problém asi největší. Vlastně celý se to odvíjí jen od toho, jestli máte práci nebo ne. No a já ji nemohl sehnat. Kdyby měl člověk aspoň jednu věc, třeba tu práci, tak pak na tom může stavět. To se mi ale nepodařilo. Je pak hrozně snadný spadnout znovu do drog... Aspoň vám je to na chvíli jedno.“

Z hlediska reintegrace přikládají všichni respondenti zaměstnání velký význam a to bez ohledu na to, zda uplatnění po propuštění našli či nikoliv, jak dokládá Alešova výpověď „Když máš práci, tak máš prachy, máš prachy, můžeš bydlet a máš na jídlo.“ Jejich názor je v kontextu důležitosti uplatnění na trhu práce stejný bez ohledu na motivaci k získání zaměstnání, jak uvedl například Pavel „Nešlo ani tak o peníze, bydlení a tak, protože to jsem díky manželce měl, prozatím. Ale už jsem věděl, že musím začít něco dělat, jinak to se mnou nedopadne dobře.“ Stejně tak to vnímali i respondenti, kterým se podařilo nalézt práci rychleji než ostatním. I Martin, který měl pracovní uplatnění jisté „Vzhledem k tomu, jak se to vyvinulo s tou mojí partnerkou, tak mě právě ta práce hodně drží nad vodou, máme tu skvělou partu chlapů.“

Z rozhovorů bylo zjištěno, že nalezení uplatnění na trhu práce představuje pro respondenty klíčový faktor z hlediska úspěšnosti jejich reintegrace. Pracovním aktivitám respondenti přikládali velký význam již ve výkonu trestu a hodnotili je jako velmi účinný faktor k zvládnutí uvěznění. Z výpovědí respondentů je patrné, že význam zaměstnání zesiluje s přechodem do civilního života a to nejen z důvodu existenciálního zajištění, ale i z hlediska toho, že pracovní aktivity významně přispívají k naplnění potřeby seberealizace.

Peníze a zase peníze

Propuštění je po čase stráveném ve výkonu trestu velmi očekávaným okamžikem, ale zároveň se jedná o velmi náročnou situaci, kdy je jedinec konfrontován s realitou a je vystaven tlaku mnoha nároků potřebných k zajištění základních potřeb. Finanční situace osob propuštěných z výkonu trestu bývá obvykle obdobně nepříznivá jako situace v jiných aspektech jejich života, které jsme již popsaly.

Finanční situace našich respondentů se před uvězněním velmi lišila. V zásadě však můžeme říci, že kromě Lukáše, který nebyl v důsledku závislosti na drogách schopen dlouhodobě docházet do zaměstnání, všichni zúčastnění hodnotí vlastní finanční situaci před nástupem do výkonu trestu jako uspokojivou. Ovšem u všech se vlivem uvěznění výrazně zhoršila, jak se k tomu vyjádřil například Pavel „...*když jste si šel sednout jako velkej podnikatel a vracíte se jako totální nula.*“

Při odchodu z věznice lze propuštěnému na jeho vlastní žádost poskytnout finanční pomoc ve výši až jednoho tisíce korun. Tato částka je určena především k zajištění dopravy a koupi věcí základní potřeby. Pokud byl jedinec ve výkonu trestu zařazen do zaměstnání, obdrží i případné úložné. Respondenti se však shodují na tom, že se jedná o částku tak nízkou, že je ve většině případů zneužita k obstarání alkoholu či drog, jak uvedl například Martin „*Z kriminálu jsem měl něco málo našetřeno a něco od nich na cestu, jenže co vám budu povídat, to padlo na oslavu po propuštění. Člověk si po roce odepírání prostě chce dopřát.*“ Dle názorů respondentů, je tento finanční obnos natolik nízký, aby propuštěným mohl jakkoliv pomoci, což je také jeden z důvodů, proč peníze nerozvážně utratí, jak uvedli i Aleš „*Tak něco málo jsem měl z věznice. Ale, co s litrem jako zmůžete. Nic. Takže na rovinu, co s tím uděláte? Jdete se ožrat nebo si koupíte fet...*“

Finanční situace je v případech mnoha propuštěných také zatížena zadlužeností, tak jako tomu bylo i u dvou zúčastněných. Dluhy mohou být různé příčiny. U našich respondentů se nejednalo o dluhy vzniklé trestnou činností, nýbrž o dluhy, které bychom mohli označit za vnesené do výkonu trestu, jak uvedl například Martin „*No takže jsem si sem tam půjčil. Z toho byl pak docela slušnej problém, když mě zabásli.*“ Se stejným problémem se potýkal i Aleš. V případě obou respondentů došlo během výkonu trestu ke kumulaci dluhů, ale vzhledem k tomu, že byli zařazení do zaměstnání, mohli je splácet. Shodně pak oba zmínění respondenti uvedli, že vlivem propuštění se tato situace velmi zhoršila, například Aleš se vyjádřil následovně „*No peníze... Co vám budu povídat, dluhy jsou dluhy, ale jako to jsem řešil už ve výkonu trestu. Horší to ale bylo venku, když mě pustili. Když nemáš práci, tak z čeho to máš jako platit?*“ Stejného názoru je i Martin, který měl ale oproti Alešovi zajištěné bydlení i zaměstnání „*Měl jsem práci i bydlení. Super. Ale když jsem ty dluhy splácel v krimu, tak to bylo víc v pohodě, než venku. Tak si to vemte, teď musím platit víc věcí. To máte*

bydlení, dopravu do práce, jídlo, oblečení, ... Taký chcete zajít na pivko nebo tak. A všechno stojí prachy. Takže v base se mi to splácelo rozhodně líp. Lituju borce, co nemaj práci a maj dluhy, fakt.“

Respondenti, jejichž finanční situace nebyla po propuštění z výkonu trestu zatížena zadlužeností, nepřikládali otázce financí tak velký význam z hlediska jejich reintegrace, jak uvedl například Pavel „*No něco málo jsem měl z krimu. Ale peníze jsem neřešil, protože jsem chvíli žil s manželkou, takže střechu nad hlavou jsem měl a jídlo taky. Ale samozřejmě jsem de facto žádný prachy neměl. Ale jak říkám, ani jsem nic nepotřeboval.*“ Nadále je patrné, že existence zázemí, zejména pak jistota v podobě bydlení, sehrála v tomto kontextu též důležitý význam. V tomto směru doplňuje předešlou výpověď Lukáš „*S penězma to tak hrozný nebylo, měl jsem něco málo našetřeno z lochu a brzo jsem už vydělával. Ale hlavně jsem neměl dluhy. A měl jsem, kde bydlet. Všechno díky bratrancovi.*“

Přesto, že většina respondentů považuje svou finanční situaci před uvězněním za uspokojivou, vlivem pobytu ve výkonu trestu se u všech zúčastněných zhoršila. Případné úspory byly použity rodinou k zajištění různých pohledávek. Bylo zjištěno, že z hlediska reintegrace otázce financí nepřipisovali příliš velký význam, jen ti respondenti, jejichž finanční situace nebyla zatížena dluhy. Rovněž se prokázalo, že funkční sociální zázemí, zejména pak jistota bydlení, úzce souvisí s kontextem financí. Oproti tomu respondenti, kteří se potýkali s dluhy, připisují nedostatku financí poměrně velký význam s ohledem na vlastní proces reintegrace. Není nutné zdůrazňovat, že s otázkou finanční situace se úzce pojí otázka zaměstnání a z něj plynoucí zdroj příjmů. Ale i přes existenci zdroje obživy, přikládají respondenti zmíněné zadluženosti značný limitující význam z hlediska jejich integrace, neboť v běžném životě jsou vystaveni většímu množství nároků k zajištění potřeb, než ve výkonu trestu.

Co tomu řeknou lidi

Společnost obvykle věnuje zvýšenou pozornost sledování chování osob propuštěných z výkonu trestu a mívá sklony těmto osobám připisovat atributy, které napomáhají negativnímu nazírání na ně. Odsouzení pak opouštějí brány věznice s nálepkou „kriminálníka“.

Z realizovaných rozhovorů bylo zjištěno, že v různé míře se všichni respondenti setkali se stigmatizací, jak uvedl například Martin „*Vlastně jsem nečekal, že by tohle někdo řešil. Já se totiž nikdy jako vinnej necejtíl, takže mě nenapadlo, že by se na mě někdo mohl dívat jako na kriminálního. A dívají se.*“ Z výpovědí bylo patrné, že stigmatizací byli více zatíženi ti respondenti, kteří se po výkonu trestu vraceli do místa původního bydliště, což dokazuje i výrok Pavla „*Ale samozřejmě, že to přišlo. Lidi to prostě zajímá. O to víc, když jste*

si šel sednout jako velkej podnikatel a vracíte se jako totální nula. Nesetkal jsem se s nějakou úplně příšernou reakcí, ale lidi koukaj, mluví o vás. Horší to měla moje rodina. Lidi se jich na mě ptali. Nic strašného, ale nepříjemný to je, to každopádně.“

Reakce širšího okolí na propuštěné z výkonu trestu bývá povětšinou negativní, jen těžko si pak tito lidé získávají znovu důvěru, což v konečném důsledku znesnadňuje jejich reintegraci. Všichni respondenti shodně uvedli, že důsledky stigmatizace nejvíce vnímali při hledání zaměstnání, což dokládá například výpověď Aleše „*Nejhorší to bylo v tomhle směru s prací. Když jsi z malýho města, tak tě všichni znaj, znaj tvoji minulost. Kdo ti dá pak práci?“* Stejně výpovědi se nám dostalo i od Pavla „*Ale když chtěj všude výpis, tak to není vůbec jednoduchý... Ruce mám, nohy mám, blbej nejsem, ale stejně mě nikde nechtěli. A proč? Protože jsem těžkej kriminálník.“*

Postoj veřejnosti bývá odmítavý a vychází z přesvědčení, že si propuštění svou situaci zavinili vlastním přičiněním, proto si nezaslouží žádnou pomoc ani ohledy. Martin „*A to je ono, jednou jsi byl v kriminále a už si kriminálním napořád.“* Stigmatizace a negativní postoj společnosti směřuje k diskriminaci propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody a je jednou z možných příčin jejich sociálního vyloučení, jak uvedl ve své výpovědi například Aleš „*Když jsi z malýho města, tak tě všichni znaj, znaj tvoji minulost. Kdo ti dá pak práci? Když nemáš bydlení, nemáš práci, tak nemáš ani prachy. No takže mi nezbylo nic jinýho, než se obrátit na starýho kámoše. A to byla chyba... Zase jedu v drogách, no. Aspoň na čas zapomenu...“*

Bylo zjištěno, že v různé míře se se stigmatizací potýkali všichni respondenti. Ti, kteří se vraceli po výkonu trestu do původního místa bydliště, byli stigmatizací z tohoto důvodu zatíženi více. Ovšem shodně všichni zúčastnění považují za největší důsledek stigmatizace ztíženou situaci na trhu práce a to v podobě záznamu v rejstříku trestu. Stigmatizaci tak respondenti nejčastěji akcentovali se ztíženou situací při hledání uplatnění na trhu práce.

Na koho se obrátit

V této kategorii jsou zahrnuty kódy vztahující se k pomoci ze strany služeb postpenitenciární péče při adaptaci na podmínky běžného života a překonání důsledků uvěznění. Zaměříme se tak na konkrétní formy pomoci, kterou respondenti vyhledali s ohledem na její přínos ve vlastním procesu sociální reintegrace a význam, který těmto službám respondenti připisují.

Kategorie obsahuje kódy: postpenitenciární péče, nikoho nezajímám, kdyby to šlo od začátku.

Postpenitenciární péče

Postpenitenciární péče představuje specifickou oblast sociální péče o osoby, které prošly výkonem trestu odnětí svobody. Jedná se tak o následnou péči a pomoc propuštěným z výkonu trestu s vyrovnáváním se s jeho nežádoucími důsledky. Hlavním cílem postpenitenciární péče je reintegrace těchto osob, tedy začlenění do skupiny, ze které se daný jedinec v důsledku spáchání trestné činnosti vyřadil.

Všichni respondenti prokázali v průběhu rozhovorů znalost služeb postpenitenciární péče. Zdrojem povědomí o těchto službách byl shodně ve všech případech výkon trestu odnětí svobody, informace jsou vězňům předávány zejména prostřednictvím informačních tiskovin na nástěnkách chodeb věznic, jak dokládá například výpověď Martina *„Jo, o těch službách jsem věděl z vězení. Všude jsou toho plný nástěnky.“* Nebo Pavla *„O těchto službách ví každý, kdo si prošel krimem.“* Zesílená snaha ze strany odborného personálu věznice se objevila ve výpovědích těch respondentů, kteří neměli stabilní sociální zázemí, jako tomu bylo například v případě Lukáše *„V kriminále nám je furt vnucovaly. Mně taky, protože jsem dlouhou nebyl s nikým moc v kontaktu.“*

Přesto, že byla situace po propuštění z výkonu trestu u jednotlivých respondentů odlišná, můžeme souhrnně říci, že nejproblematictějším aspektem jejich života byla nepříznivá finanční situace a problém nalézt uplatnění na trhu práce. Bylo zjištěno, že všichni respondenti využili v této souvislosti některé ze služeb postpenitenciární péče. Rozlišujeme dvě formy v rámci poskytování služeb postpenitenciární péče a to formu nucenou a dobrovolnou. V případě našich respondentů se jednalo o dobrovolnou postpenitenciární péči, kterou zabezpečují sociální kurátoři a neziskové organizace. Využívání těchto služeb tak závisí na svobodné vůli jednotlivce a respektuje jeho svobodné rozhodnutí o jejím započítí a ukončení. Služba, kterou ve všech případech respondenti vyhledali, byla pomoc sociálního kurátora, povětšinou zejména za účelem poskytnutí finančního zabezpečení ve výši jednoho tisíce korun. Jediný Pavel, který se po propuštění z výkonu trestu dlouhodobě potýkal s nezaměstnaností, kdy zejména záznam v rejstříku trestu ztěžoval jeho uplatnění na trhu práce, vyhledal v této souvislosti pomoc sociálního kurátora, kterou ale hodnotí jako bezpředmětnou *„Chtěl jsem s nima řešit tu práci, protože s tím záznamem se to fakt hledá těžko... Takže jsem šel k nějakému tomu kurátorovi. U nás nic jiného není. To bylo úplně k ničemu, protože mi řekl to, co jsem si přečetl už na chodbě v nějaký brožuře. Navíc jsem dávno udělal všechno, co mi poradil, ať udělám... Akorát jsem byl z toho otrávenej.“*

Přesto, že všichni respondenti využili některou ze služeb postpenitenciární péče, ukázalo se, že motivace k vyhledání a očekávání jednotlivých respondentů od této formy pomoci byla rozdílná. V tomto kontextu se ukázala jako určující předchozí zkušenost, ať vlastní či převzatá, se spoluprací s těmito službami. V případě respondentů, kteří absolvovali

již jeden výkon trestu odnětí svobody, došlo po jejich prvním propuštění k vyhledání této formy pomoci, avšak po této zkušenosti neměli po skončení dalšího výkonu trestu v plánu služby nadále využít, kromě zmíněné finanční pomoci od sociálního kurátora. Tak tomu bylo v případě Aleše *„Jo, využil. Už po prvním propuštění a i teď... Jediný, co je dobrý, tak je ten sociální kurátor, že ti dá po propuštění tisícovku.“* I v případě Lukáše *„Byl jsem akorát u toho kurátora. Vzal jsem si litra a čus. Ani mě nenapadlo řešit i jiný služby. Po předchozí zkušenosti, kdy mi to k ničemu nebylo...“* Ani Martin, kterého v dohledné době čeká další výkon trestu, neplánuje po svém propuštění služby postpenitenciární péče vyhledat a to na základě vlastní negativní zkušenosti.

V kontextu demotivace k využití těchto služeb se ve výpovědích respondentů opakovaly některé shodné faktory. Jedním z nich byl diktát této formy pomoci, ve kterém zúčastnění spatřovali souvislost s předchozím výkonem trestu, jak uvedl například Martin *„...a aby mi i na svobodě někdo něco diktoval... Toho jsem měl plný zuby z basy.“* Dále lze uvést jako jeden z demotivujících faktorů požadavky spojené s byrokratickými úkony, kterým se chtěl vyhnout například Lukáš *„Já už bych do toho nešel, abych zase lítal po úřadech, kde mi beztak nijak zvlášť nepomohli...“*

Problematika poskytování služeb postpenitenciární péče se také váže k samotnému prostředí, ve kterém je konkrétní pomoc realizována. Přesto, že je postpenitenciární péče vnímána jako prostředek sekundární a zejména terciární prevence, někteří respondenti uvedli jako důvod, proč tyto služby nevyhledali, přítomnost kontaktu s osobami s trestní minulostí, což považují v procesu reintegrace za kontraproduktivní, zejména z hlediska recidivy trestné činnosti. Podle Lukáše je systém postpenitenciární péče disfunkční a ze strany propuštěných je pouze zneužíván, zpochybňuje tak jejich přínos z hlediska reintegrace *„Stejně každé jde jen k tomu kurátorovi, vezme prachy a nazdar. Navíc znám z krimu borce, který taky fetovali, po propuštění šli do azyláku nebo do těch domů na půli cesty a tam jsou stejný lidi jako oni. Takže jak to dopadlo? Zase začali dělat blbosti, fetovat a skončili v krimu. Možná, že kdyby se na tyhle služby vybodli, dopadli by líp.“* Důkazem negativního vlivu zejména pobytových služeb je případ Aleše *„Protože v těchto službách se sdružují lidi se stejnými problémama jako ty. Skončil jsem v azyláku a spadnul zase do drog... A proč? Protože tam se nic jinýho neřeší, a když k tomu máš blízko...“*

Respondenti v průběhu rozhovorů prokázali znalost a povědomí o službách postpenitenciární péče, vyjádřili se také jejich k dostupnosti. V jejich výpovědích často zaznělo, že navštívili pouze sociálního kurátora a to z toho důvodu, že v dosahu jejich bydliště žádná z jiných služeb nesídlí. Přesto tento fakt nepovažovali za nedostatek, hovořili o tom, že hledali pomoc i na webových stránkách jednotlivých služeb a organizací, jak uvedl například Aleš *„U nás na maloměstě nic není, akorát kurátor. Ale není problém najít na internetu, co*

člověk potřebuje, to je dostupný všem. Jako je to k ničemu, beztak se opakují ty samý rady a doporučení, který vám nijak extra nepomůžou.“

Respondenti připouštějí, že služby postpenitenciární péče mohou někomu pomoci, ale sami takovou zkušenost nemají. Všichni respondenti využili některou z těchto služeb, ale nepřipisují této formě pomoci z hlediska jejich reintegrace zásadní význam, což dokládá například Alešova výpověď *„Jediný, co je dobrý, tak je ten sociální kurátor, že ti dá po propuštění tisícovku. Ale nikdy mi nijak jinak nepomohl. Jakože mi řekl, co si můžu přečíst v letáčkách a na internetu? To nikomu nepomůže.“* Ani jeden z respondentů tak neuvedl, že by mu služby postpenitenciární péče zásadně pomohly v situaci, kterou potřebovali vyřešit, jejich význam v podstatě negují, jak uvedl například Pavel *„Zkusil jsem to a nic mi to nedalo. Akorát jsem byl z toho otrávenej. Takže za mě tyhle služby ne.“* Nebo Martin *„Takže zkušenost mám špatnou a rozhodně bych už nikdy neuvažoval o jejich pomoci. Jako chápu, že někomu můžou pomoci, já nepotřeboval pomoc s bydlením, prací a tak, ale i kdybych potřeboval, tak nevěřím, že by mi pomohly. Prostě mám blbou zkušenost a tečka.“*

I přesto, že se situace po propuštění z výkonu trestu u jednotlivých respondentů velmi lišila, v zásadě můžeme konstatovat, že nepříznivou situaci zažívali všichni zúčastnění v otázce financí a potýkali se s nezaměstnaností. Za účelem pomoci a nalezení řešení této nelehké situace všichni respondenti vyhledali služby postpenitenciární péče. Obrátili se na sociálního kurátora, ovšem tuto pomoc hodnotí jako neefektivní, neboť spolupráce se sociálním kurátorem nevedla k vyřešení jejich problémů. Službám postpenitenciární péče tak respondenti nepřipisují zásadní význam v procesu vlastní sociální reintegrace, přesto nezpochybňují jejich důležitost, i když jim samotným v konečném důsledku nepomohly.

Nikoho nezajímám

Jak bylo uvedeno již mnohokrát, motivace k pozitivní změně je v procesu vlastní nápravy klíčová. Všichni respondenti navázali spolupráci se službami postpenitenciární péče na bázi dobrovolnosti. A právě dobrovolnost vstupu do postpenitenciární péče bývá považována za ukazatel klientovy pozitivní motivace k začlenění do společnosti. Aktivita směřující k resocializaci a to nejen v rámci penitenciární, ale i postpenitenciární péče, by měli vést odborní zaměstnanci a zvýšená pozornost by měla být věnována právě těm klientům, kteří vykazují prvky pozitivní motivace. Není nutné zdůrazňovat, že kvalitní personální obsazení je velmi důležité a to nejen pro řádný chod jakéhokoliv zařízení zaměřeného na prevenci a péči o narušené jedince, ale zejména proto, že se odráží v samotné kvalitě poskytovaných služeb.

I přesto, že nabídka služeb postpenitenciární péče neuspokojila potřeby respondentů, přikládají v tomto kontextu velký význam i samotnému přístupu zaměstnanců těchto služeb,

což je patrné například z výpovědi Lukáše „*Já vím, že je to jejich práce a když se vám ty lidi vracej, tak že vás to pak nebaví... Ale to je právě to, že pro něj je to jenom práce. Možná, že kdyby tam seděl někdo, koho opravdu zajímáte, pak bych se na tyhle služby díval celkově jinak.*“ Z realizovaných rozhovorů bylo zjištěno, že respondenti často pociťovali jakousi nezúčastněnost a nezájem právě ze strany pracovníků služeb postpenitenciární péče, což v konečném důsledku považují za demotivující, jak uvedl například Aleš „*Ty lidi nezajímáš. Stejně jako ve věznici. Prostě seš jen jeden z mnoha, co jim prošel dveřma.*“ Obdobně se v této souvislosti vyjádřil i Pavel „*Jako já vím, že pro něj je to jenom práce, ale mě šlo o kejhák. Ale nikoho to nezajímá. Dá ti něco přečíst, řekne ti naučený fráze, ale to ti nepomůže...*“

Přesto, že je motivace k vlastní nápravě klíčová, jako důležitý prvek se ukázala i ochota a schopnost empatie ze strany personálního obsazení služeb postpenitenciární péče. Zásadní tedy není pouze nabídka a kvalita služeb, ale i přístup konkrétních pracovníků, který se do kvality těchto služeb promítá a v hodnocení respondentů se ukázal jako zásadní, neboť může být v konečném důsledku sám o sobě demotivující.

Kdyby to šlo od začátku

Kontinuální sociální péče představuje práci s jedincem ve všech fázích trestního řízení, samotná postpenitenciární péče je její nedílnou součástí. Zahrnuje tak spolupráci již v době soudního řízení, ve výkonu trestu odnětí svobody a po propuštění z něj včetně. Umožňuje tak řešit problémy klientů v co největším předstihu, čímž jsou minimalizovány následky jejich nepříznivé situace při návratu na svobodu.

Na základě zkušeností respondentů je ze získaných výpovědí patrné, že velký význam z hlediska jejich reintegrace službám postpenitenciární péče, nepřipisují. Podle nich jsou tyto služby nadhodnocovány. Zásadní překážku jejich funkčnosti respondenti spatřují zejména v tom, že nabízejí pouze dočasná řešení. K tomu se například Aleš vyjádřil následovně „*Neměl jsem práci ani prachy. Šel jsem se poradit s kurátorem. Tak co, dal mi litra. Ale jako k čemu mi pomůže tisícovka? To nikoho nepostaví na nohy. Neměl jsem práci. Se záznamem se hledá těžko. Jakože mi řekl, co si můžu přečíst v letáčkách a na internetu? To nikomu nepomůže. Já vím, jak se hledá práce, co musím udělat, ale problém byl ten záznam. Prostě nikdo za vás ty problémy vyřešit nemůže. Jenže to je začarovanéj kruh.*“

Během rozhovorů bylo zjištěno, že naopak pomoc v duchu kontinuální sociální péče, by někteří respondenti uvítali. V této souvislosti často zmiňovali to, že jim v době řízení před soudem chyběla erudovaná opora, jak uvedl například Lukáš „*Jinak by to asi bylo fajn, to možná jo. Je fakt, že když nemáte prachy na slušnýho právníka, tak se s váma nikdo moc nemaže. Možná, že kdyby vám někdo nestranně pomáhal už v týhle době, tak by se dalo třeba*

ledasco zachránit nebo vyřešit ještě na svobodě, třeba když má někdo dluhy.“ Názor Pavla tento aspekt péče rozšiřuje o další kontext, kdy včasná pomoc, můžu eliminovat i například negativní dopady uvěznění „*Možná, že v tomhle případě by to k něčemu bylo... Ale dneska je kriminál plnej mladejch kluků, co jdou bručet za čórky v řádu stovek korun. Pak je daj na celu s nějakým vyšinutým násilníkem, tak je to normální? Chci tím říct, že možná v tomhle případě, kdyby za tím člověkem stál někdo, kdo by mu chtěl opravdu pomoc, tak by to třeba smysl mělo. A ne, že vám dají při výstupu z lochu letáček.“*

S uvězněním také přichází řada potíží, které mají obvykle přesah do života na svobodě, kterým jsme se již podrobně věnovali. Někteří respondenti v této souvislosti zmiňují absenci člověka, kterému by se mohli se svými potížemi svěřit, což dokládá i výpověď Aleš „*Když nemáte pořádnou rodinu, jste na všechno sám. Víte, že nebude mít kam jít, z čeho žít,... To je vám jasný už v tom krimu. Jenže tam nikoho nezajímáte. Je těžký se s tím sám nějak poprat.“*

Přes prokazatelné přínosy kontinuální sociální péče a veškerá úsilí se doposud nepodařilo vytvořit funkční systém kontinuální sociální práce s pachateli trestných činů, přičemž se tento požadavek cyklicky objevuje již několik let. Z realizovaných rozhovorů bylo zjištěno, že i přes negativní postoj respondentů ke službám postpenitenciární péče, většina zúčastněných vnímala pomoc v duchu kontinuální sociální péče kladně, přesto, že s ní ani jeden z respondentů neměl zkušenost a slyšeli o tomto systému péče poprvé. Ve svých výpovědích vycházeli z vlastních zkušeností, zejména z období soudního řízení, kdy by tuto pomoc uvítali nejvíce. Celkově pak kladně hodnotili právě přesah tohoto druhu péče do běžného života po propuštění z výkonu trestu.

Být lepším člověkem

V poslední kategorii se zaměříme na současnou životní situaci jednotlivých respondentů. Tématem kategorie je tak v podstatě rekapitulace dosavadního života respondentů a to od momentu propuštění přes zvládnutí prvních dnů svobodného života, s přesahem do současnosti a s ohledem na jejich sociální reintegraci. V kontextu reintegrace se tak zaměříme konkrétní sociální aspekty jejich života z hlediska toho, na kolik se jim vlivem uvěznění změnil život a to z pohledu současné situace včetně sebereflexe jednotlivých respondentů a budoucí perspektivy. Jedná se tak o celkovou sumarizaci a zhodnocení úspěšnosti procesu sociální reintegrace jednotlivých respondentů s přihlédnutím k tomu, co zpětně hodnotí jako nejtěžší a co nebo kdo jim v tomto procesu nejvíce pomohl.

Kategorie obsahuje kódy: co bylo nejtěžší, pomoc rodiny, jak mi vězení změnilo život, snad mi neujel vlak.

Co bylo nejtěžší

Propuštění z výkonu trestu odnětí svobody je specifickou a náročnou životní etapou. Mnohdy je situace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody natolik složitá a na cestě směřující k jejich úspěšné sociální reintegraci jsou konfrontováni s řadou problémů a překážek, které tento proces znesnadňují a mnohdy i definitivně znemožní.

Přesto, že se situace po návratu z výkonu trestu odnětí svobody u jednotlivých respondentů lišila, v zásadě se v jejich výpovědích objevovaly některé shodné znaky, jako nejpalčivější se jevily problémy v oblasti rodinného zázemí a uplatnění na trhu práce. Situaci v jednotlivých oblastech života po propuštění z výkonu trestu jsme již podrobně popsali. Nyní se zaměříme pouze na to, co zpětně hodnotí respondenti jako nejtěžší. Těm respondentům, kterým se vlivem uvěznění rozpadlo rodinné zázemí, považují právě tuto situaci za velmi psychicky náročnou, jak uvedl například Pavel „...*pak bylo nejtěžší smířit se s rozpadem rodiny, i když teď už to vnímám tak, že se mi vlastně hrozně ulevilo, protože obnovit ty vztahy nebylo reálný.*“ Stejnou situaci musel řešit i Martin „*Hodně těžký bylo smířit se s rozpadem vztahu. To bylo pro mě zdaleka nejtěžší... Ale bylo jasné, že to tak dopadne a asi je to pro oba lepší, odstříhnout tu minulost.*“

Z praktického hlediska se pak v této souvislosti ukázalo ve většině případů jako nejtěžší nalézt uplatnění na trhu práce. Tuto situaci prakticky všem respondentům ztěžoval záznam v rejstříku trestů, který byl pro zaměstnavatele překážkou a to i přesto, že respondenti například splňovali podmínky v oblasti kvalifikace a byli ochotni výrazně polevit z nároků, týkajících se například druhu práce či finančního ohodnocení, jak se vyjádřil například Aleš „*Když pomínu rodinu, kterou jsem nikdy neměl, tak nejtěžší je určitě najít práci. Jednou máte záznam a něskrtenete si...*“ Obdobná byla i výpověď Pavla „...*nejtěžší věc byla najít si tu práci. To fakt bylo frustrující, navíc doba se změnila, na lidi jsou celkově kladený větší nároky, a když máte záznam, tak jste největší pól.*“ Respondenty v této souvislosti nestigmatizoval pouze záznam o trestné činnosti, předcházela je také i jejich pověst, respektive stigma „kriminálního“, jak vypověděl například Aleš „*Záznam byl nejhorší... Ale ono, když má člověk pověst kriminálního, fetky, tak kdo ti dá jako práci? Každý se toho bojí...*“

Všichni respondenti měli po výkonu trestu odnětí svobody zajištěné bydlení, tuto možnost jako jediný neměl Aleš „*Nejtěžší bylo to, že jsem se neměl kam vrátit a hlavně ke komu...*“ Přesto uvedl, že s touto situací byl smířený již v době výkonu trestu a jako nejtěžší tak shodně s ostatními respondenty hodnotí problém nalézt uplatněním na trhu práce „*Kdyby měl člověk aspoň jednu věc, nejspíš práci, tak pak na tom můžete stavět.*“

Zaměstnání respondenti připisují velký význam, neboť souvisí nejen se zdrojem příjmů, ale také vlastní seberealizací, jak uvedl například Martin „*Jenže, když má člověk*

práci, tak může být v klidu, protože má jistotu. Bude mít peníze a teoreticky si bude moct zajistit i to bydlení. A samozřejmě, když jsou dluhy, tak je práce taky děsně důležitá, pokud teda máte v úmyslu je splácet...“ Lukáš se vyjádřil následovně „Práce je prostě nejdůležitější, bez ní se člověk jenom utápí v problémech, nejen psychických, ale i faktických. Jako že nemá na jídlo, bydlení a tak.“. O to pak její absenci nesli respondenti hůře a vlivem stigmatizace se v mnoha případech tato situace zdála být neřešitelná, jak vypověděl Aleš „Co jako já mám dělat? Nikde mě nechtěj, furt dokola. Člověka to už nebaví. Já bych chtěl makat, ale nikdo mi tu práci nedá. Dokud máš záznam, tak je to začarovanéj kruh...“

Přesto, že se situace po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody u konkrétních respondentů lišila, potýkali se s obdobnými problémy. Jako největší překážka se ukázal problém s nalezením uplatnění na trhu práce a to téměř ve všech případech, až na Martina, který měl jako jediný po výkonu trestu odnětí svobody zajištěné zaměstnání. Zaměstnání respondenti přikládají velký význam v procesu vlastní reintegrace, neboť prostřednictvím zaměstnání dochází nejen k zajištění otázek vlastní existence, ale také k naplnění potřeby seberealizace. Vycházíme tak i z hodnocení významu, který respondenti přikládali zaměstnání napříč celým spektrem otázek rozhovoru.

Pomoc rodiny

Rodina sehrává naprosto klíčový význam v životě každého jedince. Rodinné zázemí a vztahy jsou pro jedince určující ve standardních podmínkách, natož pak v situacích jako je výkon trestu odnětí svobody a propuštění z něj. Vliv rodiny je obecně nezastupitelný, zejména s ohledem na formování osobnosti jedince, tedy jeho socializaci. Je pak nasnadě, že faktor rodiny může být stejně významný i z hlediska resocializace a procesu sociální reintegrace.

Stejně jako v jiných oblastech života před uvězněním i po něm, tak i v otázce rodinného zázemí, zejména co se existence či kvality týká, se situace respondentů velmi lišila. Jak jsme již popsali, pouze dva respondenti měli před uvězněním uspokojivé sociální zázemí v prokreační rodině, zbývající respondenti vlastní rodinu neměli a jejich zázemí v orientační rodině bychom mohli označit za nedostačující či nestabilní. Vlivem uvěznění se samozřejmě situace u žádného z respondentů nezlepšila, v případě respondentů, kteří měli prokreační rodinné zázemí, došlo po propuštění na svobodu k jejich rozpadu. I přes to se ale rodina téměř ve všech případech ukázala jako nejvýznamnější faktor pomoci při propuštění na svobodu, což dokazuje například výpověď Pavla „Rodina, jednoznačně. Bez té bych skončil pod mostem. Člověk, když výjde, tak prostě nemá sílu začít hned něco řešit. Potřebuje čas. Nejvíc mi ve výsledku pomohli rodiče. Manželka mi taky pomohla.“ Obdobně se pak vyjádřili téměř všichni respondenti. I Aleš, který měl zajištěné bydlení jen na první týden po propuštění „Měl. Ale jen na týden, u té mámy právě.“ I přes to, že Alešovi rodina neposkytla takovou

pomoc jako ostatním respondentů, hodnotí tento druh pomoci jako zásadní, jak i sám uvedl „*Nejtěžší bylo to, že jsem se neměl kam vrátit a hlavně ke komu. Prostě jsem to díky tomu nezvládnul.*“

Za největší profit pomoci ze strany rodiny respondenti shodně považují nejen percipovanou sociální oporu, ale zejména zajištěné bydlení. Bydlení respondenti vnímají společně s rodinou jako určitou jistotu, která byla nejen zdrojem psychického klidu, ale také skutečnou střechou nad hlavou, jak uvedl například Martin „*Nejvíc mi pomohla přítelkyně, to zcela jednoznačně. Díky ní jsem měl pocit klidu, ale také jistý bydlení. Protože, kdyby se na mě přítelkyně vybodla, tak nemám samozřejmě ji, ale ani bydlení. A to bych byl v háji.*“ U některých respondentů sehrála rodina i klíčovou roli ohledně zajištění zaměstnání, jako tomu bylo v případě Lukáše „*Nejvíc mi pomohl bratranec a jeho manželka. Zajistili mi bydlení a práci. Za to jim budu do konce života vděčný, sám bych to nezvládnul. Neměl bych kde bydlet a nikdo by mi nedal práci. Díky nim jsem to všechno měl.*“

Jako nejvíce zásadní a klíčový faktor pomoci považují respondenti rodinu a to v naprosté shodě. Z toho je tedy patrné, jak významnou roli sehrála rodina, ať prokreační či orientační v procesu reintegrace konkrétních respondentů. Nejen, že byla pro respondenty zdrojem percipované sociální opory, ale poskytla jim i jistotu v podobě bydlení, což respondenti hodnotili jako velmi důležité a v některých případech jim pomohla i nalézt uplatnění na trhu práce. Vliv rodiny se tak ukázal jako zcela zásadní a velmi významný faktor, a to nejen v době uvěznění jako významný motivační prvek, ale zejména pak jako nezastupitelný zdroj pomoci.

Jak mi vězení změnilo život

Na uvěznění nelze nahlížet pouze jako na teorii o akci a reakci, tedy izolovaně. Je zapotřebí jej vnímat v širším kontextu a to nejen v souvislostech trestního řízení a účelů trestu, ale především z hlediska nejrůznějších vlivů a dopadů, pozitivních i negativních na psychiku jedince a jeho život, zejména po propuštění z výkonu trestu. Výkon trestu odnětí svobody je bezpochyby náročnou životní situací, která se dotýká nejen samotného jedince, ale má značný vliv i na jeho sociální okolí. Problematika důsledků uvěznění na odsouzeného je komplexní, to znamená, že ovlivňují život odsouzeného nejen ve výkonu trestu, ale především v jeho pozdějším životě na svobodě.

V tomto kontextu se ve výpovědích respondentů opakovaly některé shodné negativní a pozitivní kategorie. Pokud se zaměříme na negativní dopady uvěznění s přesahem do současnosti, pak to bylo ve většině případů narušení vztahů a vazeb v rodině obecně. V případě dvou respondentů, kteří měli před uvězněním vlastní rodinu, došlo po jejich propuštění k rozpadu rodin, jak uvedl například Pavel „*Tak, když pomínu, že jsem přišel*

*o několik let života, tak jsem v první řadě přišel o rodinu. O manželku a o dceru. To se prostě nedá nijak vrátit... Všechny jsem zklamal a myslím si, že ten můj trest prožívali hůř než já v tom lochu.“ Uvěznění negativně ovlivnilo rodinné vztahy obecně téměř u všech ostatních respondentů, což dokládá například výpověď Martina „*To nejhorší, co mi kriminál vzal, je to, že jsem v podstatě přišel o mámu. Jsme úplně bez kontaktu, nevím, kde je, jestli vůbec žije. Možná, že by to tak dopadlo i tak. Ale já si myslím, že ne. Věřím tomu, že kdyby mě nezavřeli, tak jsem tu mámu z toho nějak vysekal.“**

V této souvislosti pak respondenti také často zmiňovali důsledky stigmatizace, se kterou se mnozí do dnešních dnů potýkají, jak uvedl Pavel „*Taky se do teď potýkám s pověstí kriminálního. A to už jsem tři roky venku. Některý lidi jsou fajn, některý vám to ale dávaj furt najevo...“* Zejména pak s ohledem na uplatnění na trhu práce, tedy v podobě záznamu v rejstříku trestu, toto stigma některým ztěžuje situace do dnes, jako například Alešovi „*Tak furt nemám práci. Všechno se to točí kolem záznamu. To je asi největší průser.“*

Z výpovědí respondentů, zejména těch, kteří strávili ve výkonu trestu delší dobu, bylo patrné, že se všichni potýkali v různé míře s důsledky prizonizace. Jako nejčastější se opakovaly pocity prázdnoty, nejistoty, bezprizornosti. Často uváděli, že potřebovali hlavně čas a klid, jak uvedl například Lukáš „*Najednou vám nikdo neříká, co máte dělat, v kolik bude to a nebo to... V podstatě mi ten režim chyběl a musel se naučit žít sám za sebe, což mi chvíli trvalo. Byl jsem rád, že jsem měl kde bydlet a že jsem měl práci. Protože kdybych to neměl, tak nevím, jak bych tohle řešil sám... Prostě jsem se potřeboval se vším srovnat.“*

Všechny respondenty uvěznění nějakým způsobem samozřejmě zasáhlo, s ohledem na úspěšnost vlastního procesu reintegrace se jejich názory na vliv uvěznění na jejich současný život liší. Pavel a Lukáš vnímají uvěznění s časovým odstupem jako druhou šanci, což dokládá Lukášova výpověď „*Mám pocit, že mi to zachránilo život. Vězení беру jako druhou šanci. Vážně si myslím, že bych se ufetoval. Vůbec mi ten starej život a hlavně můj starý já nechybí. Mám pocit, jako kdyby mě to navrátilo k sobě samému a to je dobře.“* Stejného názoru je i Pavel „*Ted' jsem ve fázi, kdy to všechno vnímám, jako druhou šanci. Asi to tak mělo být. Ale rozhodně nebylo jednoduchý k tomuhle dospět a velký dík patří mojí rodině, bez nich bych to vzdal.“* Naopak Aleš a Martin se v současné době nenacházejí v příznivé situaci, což oba dva shodně přikládají uvěznění, jak uvedl Aleš „*Vždycky vás to poznamená. Ale pád na dno po propuštění je možná horší, než basa. To mě zlomilo. Samozřejmě, že se to všechno odvíjí od toho pobytu ve vězení, to je jasný. Tím jsem přišel i o to málo co jsem měl a proto jsem takhle skončil. Nemám sílu něco budovat z ničeho, to nejde...“* Martina v dohledné době čeká další výkon trestu a právě samotnou trestnou činnost považuje za důsledek uvěznění „*Jako já nejsem žádný kriminálník. Když vám někdo tejrá mámu, tak byste ji taky bránila, ne? Takže vinu jsem necejtil, protože jsem jen bránil svojí mámu. A ten kriminál to všechno*

podělal. Kdybych neseděl, tak v životě nesednu vožralej a v podmínce za volant. No jenže to tak dopadlo... “

Lze konstatovat, že vlivem úspěšnosti či neúspěšnosti vlastního procesu reintegrace, připisuje subjektivně každý respondent jiný význam pobytu ve výkonu trestu a jeho přesahu do současného života. Z rozhovorů bylo zjištěno, že ti respondenti, jejichž proces sociální reintegrace byl úspěšnější, se s faktem uvěznění v podstatě vyrovnali, v tomto kontextu tedy i se svými pocity a postoji vůči sobě, svému okolí i trestnému činu a o uvěznění hovoří jako o druhé šanci či šanci na lepší život.

Snad mi neujel vlak

Za nejrizikovější se z hlediska úspěšnosti procesu sociální reintegrace považuje období prvního roku, nejdéle však dvou let od propuštění z výkonu trestu, kdy jedinec prožívá tzv. „kulturní šok“, tedy šok z návratu do společnosti, kdy je konfrontován s realitou a zpravidla se musí vypořádat s řadou překážek. Nejedná se ovšem pouze o nároky, které na jedince klade společnost, musí se také vyrovnat s důsledky uvěznění a to v neširším slova smyslu. Obecně pak platí, že čím je doba uvěznění delší, tím je proces reintegrace pro jedince náročnější. Zvládnutí adaptačního období je tak považováno za klíčové z hlediska úspěšnosti procesu sociální reintegrace.

Z realizovaných rozhovorů lze konstatovat, že proces sociální reintegrace můžeme považovat za úspěšný u dvou respondentů, kterými jsou Pavel a Lukáš. V případě Pavla jsou tomu tři roky od propuštění z výkonu trestu. Návrat do běžného života byl pro něj velmi složitý a náročný, zejména vlivem délky uvěznění, která činila osm let a také proto, že důsledkem výkonu trestu došlo k rozpadu Pavlovy prokreační rodiny. Přesto se mu právě ze strany rodiny dostalo největší pomoci a podpory, sám se k tomu vyjádřil následovně *„Rodina, jednoznačně. Bez té bych skončil pod mostem.“* Přesto, že se Pavel musel vyrovnat s rozpadem rodiny, stigmatizací, kdy dlouhodobě nemohl najít uplatnění na trhu práce, a v neposlední řadě také s psychickými důsledky uvěznění, neboť jeho výkon trestu byl dlouhý, jeho proces reintegrace byl úspěšný. Pavel má v současné době zaměstnání, které je pro něj nejen zdrojem příjmů, ale i jej vnitřně uspokojuje, bydlí u svých rodičů, jejich koexistenci považuje za vzájemně prospěšnou, neboť rodiče jsou ve vysokém věku a Pavel jim tak pomáhá se vším, co je pro ně již obtížné. Kvituje pak také to, že není sám a v rodičích má tak důležitou sociální oporu, jelikož jako nejvážnější důsledek uvěznění hodnotí nenávratné odcizení s dcerou *„Hlavně nejsem sám. Jinak s dcerou se nevidáme. Ona nechce, já ji chápu, jsem pro ni cizí a už jsem se s tím nějak smířil. Ted' jsem ve fázi spokojenosti, řekl bych.“* Jeho nejdůležitější perspektivou do budoucna je pak udržení psychické pohody a zaměstnání. Rád by si také našel partnerku, ale rodinu již neplánuje a jak sám uvedl *„No,*

tak rád bych si udržel ten vnitřní klid, to především. Byl bych rád, kdybych si žil jako teď. Měl práci a bydlení, klidně pořád u rodičů. Akorát bych si dovedl představit, že budu sdílet ten svůj život s nějakou partnerkou. Další děti nechci, stačí, že jsem zklamal jedno.“

Další příběhem úspěšné sociální reintegrace je případ Lukáše, který opustil brány věznice před dvěma lety. Je nutné připomenout, že Lukáš se před uvězněním potýkal se závislostí na drogách, kterou se mu podařilo ve věznici vyléčit. Návrat do běžného života byl pro Lukáše velmi náročný, neboť Lukáš postrádal sociální zázemí a rozhodl se začít nový život v jiném městě, než ve kterém žil po většinu svého života. Přesto se mu však dostalo potřebné opory a pomoci ze strany širšího příbuzenstva, což sám Lukáš hodnotí jako klíčové a přikládá tomu zásadní význam s ohledem na vlastní proces reintegrace. Také proto, že mu rodina poskytla nejen potřebné zázemí v podobě bydlení, ale také mu zprostředkovala v relativně brzké době zaměstnání. Vlivem rané finanční samostatnosti se Lukášova situace celkově zlepšila, neboť se mohl osamostatnit od příbuzných, zejména pak co se bydlení týká. V současné době Lukáš stále abstinguje, což v podstatě považuje za životní výhru a zásadní vliv přikládá výkonu trestu, kde léčbu podstoupil „*Mám pocit, že mi to zachránilo život.*“ Možnost relapsu razantně odmítá „*Rozhodně bez drog, to už fakt nehrozí.*“ V této souvislosti je pro Lukáše velkou motivací vlastní rodina, neboť v nejbližší době očekává se svou partnerkou příchod prvního potomka „*Ted' se mám nejlíp za celý svůj život. Jak jsem říkal, našel jsem si přítelkyni, žijeme spolu v pronájmu a je nám krásně. To, že mám ji a že brzy budeme mít dítě, beru jako osobní výhru.*“ Celkově se Lukášovi daří, nedávno si našel lepší zaměstnání v oboru, kterému se chtěl vždy věnovat, ale vlivem drogové závislosti to nebylo možné a má pronajatý byt. Jako největší úspěch pak považuje to, že si našel životní partnerku, která mu poskytuje potřebné zázemí a jistoty, jež Lukáš ve svém životě tolik postrádal, a se kterou založil rodinu. „*Hlavně s ní se cejtím, řekl bych jistě v kramflecích. Možná, že kdybych ji nepoznal, bylo by všechno jinak. Ale o tom nechci ani přemýšlet...*“ Lukáš tak svůj budoucí život spatřuje zejména v roli otce a partnera. „*Za pět let se vidím vedle mojí partnerky jako pyšný otec minimálně jednoho dítěte a u vlastního domu.*“

Příběhy dalších dvou respondentů, Aleše a Martina, tak příznivé nejsou. Aleš se od mládí potýká s drogovou závislostí, ani po propuštění z druhého výkonu trestu se nepodařilo jeho stav stabilizovat a udržet se v abstinenci. Bohužel Alešovo sociální zázemí je nestabilní, přesto mu matka, která na něj po všech jeho eskapádách zanevřela, poskytla po propuštění z výkonu trestu bydlení, ale jen na týden, což pro Aleše nebyla dostačující pomoc. Neboť Aleš vlivem uvěznění přišel o pronajaté bydlení, neměl peníze, navíc je jeho finanční situace zatížena dluhy a stejně jako ostatní respondenti i on se potýkal s nezaměstnaností. Aleš se tak obrátil na známé z dob trestné činnosti, jejichž vliv bychom mohli označit jako nevhodný „*Paradoxně starý kámoši. Jeden z nich mě u sebe ubytoval. Jenže každá mince má dvě*

strany... *Jak jsem říkal, zase jedu ve drogách.*“ Dnes je tomu necelý rok od jeho propuštění, po kterém takřka bezprostředně opět propadl drogám a jak sám uvedl, na svou situaci již rezignoval „*A nemám sílu něco budovat z ničeho, to nejde...*“ Za největší chybu, které se po propuštění dopustil, sám označil drogy. „*Průser jsou ty drogy, já to vím...*“ Ovšem jako zdroj relapsu označil absenci zázemí, zejména pak bydlení a stigmatizaci, vlivem které nemůže nalézt uplatnění na trhu práce „*Já vím, že jsem to podělal. Jenže to je začarované kruh – bez peněz, bez práce, bez bydlení.*“ Ze sociální psychologie je znám termín „naučená bezmocnost“, která vzniká v důsledku neúspěšné snahy o vyřešení určité situace. Vnější projevem pocitu zbytečnosti se o cokoliv pokoušet a snažit jsou pak rezignace a pasivita, jež se obvykle přenáší na další situace, které souvisejí s plněním určitých požadavků pro jejich úspěšné zvládnutí „*Žiju z dávek, chodím na železo. Jinak bydlím u kámoše, nic po mě nechce, jen uklízím. On nosí jídlo z práce, vaří ve školní jídelně, tak to je dobrý. Prostě drogy vás zničej a já už jsem někde na konci té cesty, tak to nějak doklepu.*“ Aleš uvedl, že do budoucna by se rád podrobil léčbě závislosti na drogách, ale neví, zda na to bude mít sílu a jak dodává „*Přemejšlím o léčbě, že bych se nechal asi někam zavřít. Pak by bylo nejlepší se někam odstěhovat. Jenže nevím, jestli na to budu mít sílu. A co pak? Abych zase řešil to, že nemám, kde bydlet, že nemám prachy, práci... No nevím.*“

Případ Martina je velmi zajímavý. Martin je v současné době čtyři měsíce na svobodě, která mu ale brzy skončí a čeká ho další výkon trestu. Přesto, že Martin měl zřejmě nejpříznivější situaci a podmínky života, do kterých se navracel, a také výměra jeho trestu byla ze všech respondentů nejkratší, můžeme konstatovat, že dopadl nejhůře. Proces jeho sociální reintegrace skončil dříve, než mohl vůbec zažít, neboť hned v den propuštění z výkonu trestu Martin spáchal další trestnou činnost „*No a večer akce s kámošema. A to byl konec všeho. Prostě jsem blbej, jako fakt hodně blbej... Abych to zkrátil – lidově řečeno jsem se ožral jak hovado, nějaká tráva k tomu, že jo... A sednul jsem do auta, debil, no. A samozřejmě jsem boural. V den propuštění... No věděl jsem, že je to v háji, totálně. Takže si jdu brzy zase sednout, vyměřili mi to na pět let a zákaz řízení...*“ Martin tuto událost připisuje jednoznačně výkonu trestu, kdy uvedl „*Prostě svoboda s člověkem zamává. Najednou můžete všechno, co jste nemohli a chcete to hned. Nikdy jsem necejtíl vinu za ten první trest, jen jsem bránil mámu. Říkal jsem si, no tak si to odsedím a pak se všechno vrátí do normálu. Jenže bum! Prostě ten kriminál ze mě udělal kriminálního. A tečka.*“ Martin měl partnerku, zajištěné bydlení a jako jediný i zaměstnání, jediné, co jej tížilo, byly dluhy. Vzhledem k tomu, že v ostatních aspektech života byla a prozatím je jeho situací příznivá, dluhy nyní považuje za jedinou tíživou okolnost. Ovšem vlivem jeho další trestné činnosti a zejména proto, že jej čeká další výkon trestu, tak se Martin se svou partnerkou rozhodl vztah ukončit, může ale u ní bydlet než nastoupí další výkon trestu. Po celou dobu Martin chodil do zaměstnání a splácel

dluhy, aby jich co nejvíce umořil. Ovšem psychicky na tom není moc dobře „*Nejtěžší pro mě bylo smířit se tím, že jsem zrovna vyšel a že si zase půjdu sednout... Je to jak ten adventní kalendář, víte, co myslím? Prostě jen, co jsem vyšel, tak už vlastně zase odpočítávám, kdy budu znova sedět. Nejhorší je se smířit s tím, že mám čas na svobodě vyměřenej hodně krátce a pak s představou, že budu pět let v base. Navíc bez opory partnerky.*“ A jak vidí Martin svou budoucnost? „*Ideálně bych chtěl začít úplně od začátku, v novém městě, možná i zemi. Chtěl bych mít takový ty normální věci a normální život. Mít práci, která mě bude bavit, bydlení, třeba domek a chtěl bych rodinu, jako myslím i děti. Tak bude ještě docela mladej a snad už i rozumnej. A hlavně už nikdy nechci bejt v situaci, v jaký jsem teď – z lochu do lochu. Budu dělat všechno proto, abych se tam už nikdy nevrátil, to jsem si jistej. Ale na nějaký ty služby rozhodně nespolehám, jak už jsem řekl, každej musí sám za sebe.*“

Je patrné, že návrat do společnosti mohou ztěžovat okolnosti nejrůznějšího charakteru. Za nejrizikovější je pak považováno období prvního roku od propuštění, kdy se propuštěný jedinec nachází v adaptační fázi, která svou délkou nepřevyšuje déle než dva roky. Není odvážené tvrdit, že zvládnutí tohoto období je v procesu sociální reintegrace klíčové a od úspěšnosti tohoto se bude odvíjet, jakým směrem se život konkrétního jedince bude ubírat. Respondenti, kteří se nacházejí za hranicí adaptační fáze, žijí v současné době spokojený a soběstačný život v souladu se zákonem i přesto, že se jednalo o respondenty s poměrně vysokou výměrou trestní sazby a to osm a sedm let. Můžeme tedy říci, že proces jejich sociální reintegrace byl úspěšný. Ti respondenti, kteří se v současné době nacházejí v kritické adaptační fázi, bohužel zažívají nepříznivou situaci a proces jejich reintegrace byl v obou případech prakticky znemožněn a to relapsem drogové závislosti a recidivou. Přesto všichni respondenti považují za nejvíce zásadní s ohledem na úspěšnost či neúspěšnost vlastního procesu sociální reintegrace, pomoc ze strany rodiny. Jako klíčové se projevilo zázemí, zejména pak bydlení a nalezení uplatnění na trhu práce. Ojedinelý je případ Martina, který i přes příznivou životní situaci a podmínky, do kterých se po uvěznění vracel, zátěž ze znovunabyté svobody nezvládnul.

5.3 Závěr výzkumného šetření

Závěrečná kapitola praktické části diplomové práce je věnována interpretaci a prezentaci výsledků výzkumného šetření, zodpovíme zde výzkumné otázky a to, zda bylo dosaženo cíle výzkumného šetření.

Vycházíme z výzkumného problému, kterým bylo *zjistit, jak proběhl proces sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody*. Hlavním cílem výzkumného šetření pak bylo *zanalyzovat proces sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, včetně specifikace konkrétních aspektů, které tento proces ovlivnily*.

Na základě stanoveného výzkumného cíle byly formulovány následující výzkumné otázky:

VO1: Jak respondenti interpretují penitenciární zacházení a jeho přenositelnost do běžného života?

VO2: S jakými potížemi se osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody potýkají?

VO3: Jaké faktory osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody pomohly v procesu sociální reintegrace?

VO4: Jaký vliv mají z pohledu respondentů služby postpenitenciární péče po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody?

VO5: Jaké důsledky má pro osoby výkonu trestu odnětí svobody s přesahem do jejich současné situace?

Jak respondenti interpretují penitenciární zacházení a jeho přenositelnost do běžného života?

Jedním z hlavních nástrojů při práci s odsouzenými je program zacházení, který zahrnuje specifické aktivity. Tyto aktivity umožňují odsouzeným pracovat, kulturně se rozvíjet a vzdělávat a vedou je tak k nalezení uspokojení v práci, ve smysluplném trávení volného času a ve slušném soužití s ostatními lidmi. Jsou tedy hlavním prostředkem resocializace odsouzených. Program zacházení je tak velice důležitým prvkem nejen samotného výkonu trestu odnětí svobody, ale i adaptace na podmínky života po propuštění, tedy s ohledem na jeho přenositelnost. (Raszková, Hoferková, 2013, s. 38)

Pevnou součástí programu zacházení je u pracovně zařaditelných odsouzených pracovní terapie. A právě pracovní aktivity hodnotí shodně všichni respondenti jako zdaleka neúčinnější a to ve všech ohledech. Z jejich pohledu se jedná o nejsmysluplnější činnost, díky které tráví čas za mřížemi užitečným způsobem, dochází u nich k udržování či k obnově pracovních návyků a také kvitují možnost finanční odměny, úspor či možnost splácet případné dluhy a jiné pohledávky. Vzhledem k těmto aspektům vnímají respondenti pracovní aktivity jako nejvýznamnější prvek z hlediska přenositelnosti do běžného života.

Pracovní aktivity nejsou ovšem jedinou složkou programu zacházení. Dalšími jeho složkami jsou vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové aktivity a oblast utváření vnějších vztahů neboli extramurální aktivity. (Raszková, Hoferková, 2014, s. 17) Ovšem v těchto ostatních aktivitách programu zacházení respondenti obecně nespatřují téměř žádný přínos z hlediska jejich přenositelnosti a využitelnosti v běžném životě po skončení výkonu trestu. Shodně je vnímají jen jako nezbytnou součást výkonu trestu. Z jejich pohledu se jedná pouze o jednu z povinností, kterou je zapotřebí plnit nebo na ně nahlížíjí jako na prostředek

k vyplnění volného času. Všichni respondenti tedy shodně negují to, že by tyto aktivity měly zásadní význam z hlediska nápravy jedince, tedy i přenositelnost do běžného života. V této souvislosti ve svých názorech respondenti zhodnotili nejen obsah těchto aktivit, který považují z hlediska resocializace a reintegrace za bezvýznamný, ale i způsob jejich vedení, kdy překážku v efektivitě aktivit spatřují v nezúčastněnosti ze strany odborného personálu věznice, stejně neefektivní se ukázala i alternativa vedení samotnými odsouzenými.

Extramurální aktivity pak představují konkrétní aktivity, realizované na výstupním oddělení, které pomáhají odsouzeným zmírňovat negativní důsledky pobytu za mřížemi a prostřednictvím sebeobslužných a praktických činností je připravují na soběstačný život po skončení výkonu trestu. Přesto, že délka trestů se u jednotlivých respondentů lišila, v zásadě se jejich názory na význam těchto aktivit shodují. Aktivitám zacházení v rámci výstupního oddělení respondenti shodně nepřikládají příliš velký význam z hlediska pomoci na konfrontaci s běžným životem a považují je za jednu z mnoha nezbytných součástí pobytu ve výkonu trestu. Ve všech případech respondenti uvedli, že ocenili nanejvýše praktickou průpravu k nezbytným byrokratickým úkonům a krokům po skončení výkonu trestu.

Závěrem můžeme tedy konstatovat, že jako nejúčinnější z oblasti zacházení hodnotí respondenti pracovní aktivity, kterým s ohledem na přenositelnost do běžného života přikládají největší význam. Důvodem, který respondenti nejčastěji uváděli, bylo udržení či obnova pracovních návyků, finanční stránka věci a pracovní aktivity se ukázaly také jako významný prostředek k zvládnutí uvěznění jako takového. Až na výjimky, jako je například léčba drogové závislosti nebo spolupráce s duchovenskou péčí, ostatním aktivitám programu zacházení respondenti nepřipisují zásadní význam z hlediska vlastního procesu nápravy, potažmo tedy i sociální reintegrace a prakticky tak negují jejich přenositelnost do běžného života. Extramurální aktivity, tedy aktivity zacházení v rámci výstupního oddělení nepovažují respondenti za příliš důležité nebo alespoň jim nepřikládají větší význam, než aktivitám jakéhokoliv jiného zacházení, s výjimkou pracovních aktivit. Vnímají je tedy pouze jako nezbytnou součást celého procesu výkonu trestu.

Přesto, že všichni respondenti přikládají největší význam pracovním aktivitám, zároveň se shodně domnívají, že v procesu vlastní nápravy a reintegrace je nejdůležitějším a nejvýznamnějším prvkem motivace každého jedince.

S jakými potížemi se osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody potýkají?

Propuštění je po čase stráveném ve výkonu trestu velmi očekávaným okamžikem, ale zároveň se jedná o velmi náročnou situaci, kdy je jedinec konfrontován s realitou a je vystaven tlaku mnoha nároků potřebných k zajištění základních potřeb. Propuštění z výkonu trestu odnětí svobody je tak bezesporu specifickou a náročnou životní etapou. Mnohdy je

situace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody natolik složitá a na cestě směřující k jejich úspěšné sociální reintegraci jsou konfrontováni s řadou problémů a překážek, které tento proces zásadně ovlivňují, mnohdy tak i znesnadňují či definitivně znemožní.

Přesto, že se situace po návratu z výkonu trestu odnětí svobody u jednotlivých respondentů lišila, v zásadě se v jejich výpovědích objevovaly některé shodné znaky. S nepříznivou situací pak byli respondenti nejčastěji konfrontováni v oblasti sociálního zázemí potažmo bydlení, uplatnění na trhu práce a financí. Jako zásadní se ukázaly podmínky, do nichž se jednotliví respondenti z výkonu trestu navraceli, od toho se pak i konkrétní problémy a způsoby jejich řešení odvíjely.

I přesto, že měli všichni respondenti před výkonem trestu odnětí svobody zajištěné bydlení, ne všichni měli možnost vrátit se do původního místa bydliště. Není nutné uvádět, že bytové zázemí úzce souvisí s tím rodinným. Odsouzeným se často v době výkonu trestu odnětí svobody nebo po něm rozpadne manželství, partnerství či na ně rodina zanevře, obdobně jako v případě našeho výzkumného souboru. Rodinné vztahy se pod nátlakem vzniklým uvězněním u všech respondentů změnily, u některých zásadně a u některých jen nepatrně a to v závislosti na jejich existenci či kvalitě před uvězněním. Těm respondentům, kterým se vlivem uvěznění rozpadlo prokreační rodinné zázemí, považují právě tuto situaci za velmi psychicky náročnou. Jedinec tak přichází o potřebné zázemí, které je klíčové k úspěšnému procesu reintegrace. A to nejen existenciálně, ale i z hlediska percipované sociální opory. I přes veškeré potíže v oblasti rodinných vztahů a vazeb, měli všichni respondenti po návratu z výkonu trestu zajištěné bydlení a to právě díky pomoci prokreační či orientační rodiny. Pouze v případě jednoho respondenta byla možnost ubytování v rodině velmi časově omezena a vzhledem k tomu, že se potýkal s finančními problémy a nezaměstnaností, využil nabídky pomoci přátel, kteří mu v otázce bydlení pomohli. Vzhledem k těmto všem okolnostem a i přes to, že měli prakticky všichni zúčastnění bydlení zajištěné, hodnotili otázku bydlení jako problematickou.

Další nesnázi, která osoby propuštěné z výkonu obvykle provází, je problematické uplatnění na trhu práce a z toho plynoucí nedostatek financí. Pokud jedinec před nástupem do výkonu trestu aktivně pracoval, zřídka kdy má možnost návratu do původního zaměstnání po vykonání trestu. Tuto možnost měl z našich respondentů pouze jeden. Šance uplatnit se na trhu práce se záznamem v rejstříku trestů výrazně snižuje. Většina zaměstnavatelů vyžaduje po uchazeči o zaměstnání výpis z tohoto rejstříku. Záznam o trestné činnosti představuje pro řadu zaměstnavatelů závažný problém. Dle názorů respondentů je právě záznam v rejstříku trestů, respektive jeho význam, ze strany zaměstnavatelů přeceňován. Právě záznam o trestné činnosti je dle slov respondentů největší překážkou a stigmatem při hledání zaměstnání a to

i přesto, že mají pro práci dostatečnou kvalifikaci a jsou ochotni přijmout práci v jejich očích podřadnou.

Finanční situace osob propuštěných z výkonu trestu bývá obvykle obdobně nepříznivá, stejně tak jako situace v jiných aspektech jejich života. Přesto, že propuštění z výkonu trestu odnětí svobody nejsou ponecháni úplně bez prostředků, jedná se obvykle o finanční obnos tak nízký, že jim nemůže nijak zásadně z hlediska reintegrace pomoci. Přesto, že většina respondentů považuje svou finanční situaci před uvězněním za uspokojivou, vlivem pobytu ve výkonu trestu se u všech zúčastněných zhoršila. Bylo zjištěno, že z hlediska reintegrace otázce financí nepřipisovali příliš velký význam, jen ti respondenti, jejichž finanční situace nebyla zatížena dluhy. Rovněž se prokázalo, že funkční sociální zázemí, zejména pak jistota v podobě bydlení, úzce souvisí s kontextem financí. Oproti tomu respondenti, kteří se potýkali se zadlužením, připisují nedostatku financí poměrně velký význam, s ohledem na vlastní proces reintegrace. Není nutné zdůrazňovat, že s otázkou finanční situace se úzce pojí otázka zaměstnání a z něj plynoucí zdroj příjmů. Ale i přes existenci zdroje obživy, přikládají respondenti zmíněné zadluženosti značně limitující význam z hlediska jejich reintegrace, neboť v běžném životě jsou vystaveni většímu množství nároků k zajištění nejrůznějších potřeb, než ve výkonu trestu.

Odborná literatura popisuje triádu potíží, se kterými jsou osoby propuštěné z výkonu trestu zpravidla konfrontovány, mezi ně patří nezajištěné bydlení, nezaměstnanost a nedostatek financí. Což se našim výzkumným šetřením prakticky potvrdilo. Vycházíme toho, že bydlení vnímají respondenti společně s rodinou jako určitou jistotu potřebnou k zvládnutí nároků svobodného života a tzv. „kulturního šoku“. Přesto, že měli všichni respondenti po návratu z výkonu trestu zajištěné bydlení, došlo ale ve většině případů k rozpadu jejich rodinného zázemí. Otázka bydlení byla tak téměř pro všechny v různé míře problematická.

Ovšem jako nejpalčivější se ukázala nezaměstnanost, což považovali téměř všichni respondenti za nejvážnější problém. V této souvislosti pak pro respondenty byl neodstranitelnou překážkou záznam v rejstříku trestů, který je v uplatnění na trhu práce nejvíce limitoval a stigmatizoval. Je nasnadě, že s nezaměstnaností úzce souvisí otázka financí, kdy respondenti postrádali zdroj příjmů nejen k zajištění základních potřeb, ale jejich finanční situace byla mnohdy zatížena dluhy.

Jaké faktory osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody pomohly v procesu sociální reintegrace?

Rodina sehrává naprosto klíčový význam v životě každého jedince. Rodinné zázemí a vztahy jsou pro jedince určující ve standardních podmínkách, natož pak v situacích jako je výkon trestu odnětí svobody a propuštění z něj. Vliv rodiny je obecně nezastupitelný, zejména

s ohledem na formování osobnosti jedince, tedy jeho socializace. Je pak nasnadě, že faktor rodiny může být stejně významný i z hlediska resocializace a procesu sociální reintegrace.

Jako nejvíce zásadní a klíčový faktor pomoci považují respondenti pomoc ze strany rodiny a to v naprosté shodě. Z toho je tedy patrné, jak významnou roli sehrála rodina, ať prokreační či orientační, v procesu reintegrace konkrétních respondentů. Nejen, že byla pro respondenty zdrojem percipované sociální opory, ale poskytla jim i jistotu v podobě bydlení, což respondenti hodnotili jako velmi důležité a v některých případech jim pomohla i nalézt uplatnění na trhu práce. Vliv rodiny se tak ukázal jako zcela zásadní a velmi význam faktor a to nejen v době uvěznění jako významný motivační prvek, ale zejména pak jako nezastupitelný zdroj pomoci po propuštění z výkonu trestu.

Z rozhovorů bylo nadále zjištěno, že nalezení uplatnění na trhu práce představuje pro respondenty klíčový faktor z hlediska úspěšnosti jejich reintegrace. Neboť s uplatněním na trhu práce se výrazně zvyšuje šance na úspěšnou reintegraci do společnosti, zejména proto, že se jedná o prostředek k saturaci nejrůznějších potřeb, nejen subjektivně významných, ale i těch základních jako je zajištění bydlení, zabezpečení rodiny či schopnost splácet dluhy apod. Zaměstnání tak představuje prostředek k soběstačnému a samostatnému životu. Respondenti přikládají faktoru nalezení uplatnění na trhu práce velký význam nejen vzhledem k uvedeným aspektům, ale také proto, že se v jejich očích jednalo o výhru sama nad sebou, neboť jako nejvíce limitující spatřovali stigma v podobě záznamu o trestné činnosti, od kterého se tak nalezením zaměstnání oprostili. Faktor nalezení uplatnění na trhu práce je tak bezesporu významným pro úspěšnost procesu sociální reintegrace.

I přes to, že se vlivem uvěznění prakticky u všech respondentů jejich rodinná situace změnila, docházelo k rozpadům rodinného zázemí, či na ně vlastní rodina zanevřela, tak se právě rodina téměř ve všech případech ukázala jako nejvýznamnější faktor pomoci při propuštění z výkonu trestu a zvládnutí nároků běžného života. Za největší profit pomoci ze strany rodiny respondenti shodně považují nejen percipovanou sociální oporu, ale zejména pak zajištěné bydlení. Bydlení respondenti vnímají společně s rodinou jako určitou jistotu, která pro ně byla nejen zdrojem psychického klidu, ale také skutečnou střechou nad hlavou.

Pracovním aktivitám respondenti přikládali velký význam již ve výkonu trestu a hodnotili je jako velmi účinný faktor k zvládnutí uvěznění, ale i vzhledem k jejich přenositelnosti do běžného života. Z výpovědí respondentů je patrné, že význam zaměstnání zesiluje s přechodem do civilního života a to nejen z důvodu existenciálního zajištění, ale i z hlediska toho, že pracovní aktivity významně přispívají k naplnění potřeby seberealizace. Uplatnění na trhu práce se tak ukázalo také jako velmi významný faktor úspěšnosti procesu sociální reintegrace.

Jaký vliv mají z pohledu respondentů služby postpenitenciární péče po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody?

Postpenitenciární péče představuje specifickou oblast sociální péče o osoby, které prošly výkonem trestu odnětí svobody. Jedná se tak o následnou péči a pomoc propuštěným z výkonu trestu s vyrovnáváním se s jeho nežádoucími důsledky. Hlavním cílem postpenitenciární péče je reintegrace těchto osob, tedy začlenění do skupiny, ze které se daný jedinec v důsledku spáchání trestné činnosti vyřadil.

Všichni respondenti prokázali znalost služeb postpenitenciární péče, kdy zdrojem jejich povědomí o těchto službách byl pobyt ve výkonu trestu odnětí svobody. V případě výzkumného souboru šlo pouze o zprostředkování informací o službách postpenitenciární péče, nikoliv o navázání spolupráce s nimi během výkonu trestu. Všichni respondenti tak navázali spolupráci se službami postpenitenciární péče na bázi dobrovolnosti. Situace po propuštění z výkonu trestu se u jednotlivých respondentů lišila, můžeme však souhrnně říci, že nejproblematičtějším aspektem jejich života byla nepříznivá finanční situace a problém s nalezením uplatnění na trhu práce. V této souvislosti také všichni respondenti vyhledali služby postpenitenciární péče. Služba, kterou ve všech případech respondenti vyhledali, byla pomoc sociálního kurátora, zejména za účelem poskytnutí finančního zabezpečení ve výši jednoho tisíce korun, či řešení nezaměstnanosti.

K vyhledání služeb postpenitenciární péče a očekávání od nich, se jako určující ukázala předchozí zkušenost, ať vlastní či převzatá, se spoluprací s těmito službami. Podle respondentů jsou tyto služby nadhodnocovány. Zásadní překážku jejich funkčnosti pak spatřují zejména v tom, že nabízejí pouze dočasná řešení. Téměř bez výjimek neměli od nabídky služeb této formy pomoci příliš velká očekávání, což je patrné i z toho, jaký druh pomoci nejčastěji vyhledali, kdy se ve většině případů jednalo o poskytnutí finančního zabezpečení. Demotivace respondentů k vyhledání a využití jiných forem pomoci služeb postpenitenciární péče se odvíjela od následujících premis. Respondenti často uvedli jako důvod, proč nevyužili více forem pomoci těchto služeb, přítomnost kontaktu s osobami s trestní minulostí, což považují v procesu reintegrace za kontraproduktivní. V kontextu demotivace se jednalo také o požadavky spojené s byrokratickými úkony a diktát této formy pomoci, ve kterém zúčastnění spatřovali souvislost s předchozím výkonem trestu. Respondenti přikládali také velký význam i samotnému přístupu zaměstnanců těchto služeb, jako demotivující pak uvedli nezúčastněnost a nezájem ze strany pracovníků služeb postpenitenciární péče.

Za účelem pomoci a nalezení řešení nepříznivé situace v oblasti finanční a nezaměstnanosti, všichni respondenti vyhledali služby postpenitenciární péče. Obrátili se na sociálního kurátora, ovšem tuto pomoc hodnotí jako neefektivní, neboť spolupráce se

sociálním kurátorem nevedla k vyřešení jejich problémů. Respondenti označili systém postpenitenciární péče za disfunkční a dle jejich názoru je ze strany propuštěných pouze zneužíván, zpochybňují tak přínos těchto služeb z hlediska sociální reintegrace. Na základě zkušeností respondentů je ze získaných výpovědí patrné, že velký význam z hlediska reintegrace službám postpenitenciární péče nepřipisují. Přesto, že význam služeb postpenitenciární péče respondenti prakticky negují, pomoc v duchu kontinuální sociální péče by uvítali, kdy v této souvislosti často zmiňovali to, že jim v době řízení před soudem chyběla erudovaná opora a dle jejich názoru může včasná pomoc eliminovat i například negativní dopady uvěznění.

Jaké důsledky má pro osoby výkonu trestu odnětí svobody s přesahem do jejich současné situace?

Na uvěznění je zapotřebí nahlížet v širším kontextu, tedy nejen v souvislostech samotného výkonu trestu, ale především z hlediska nejrůznějších vlivů a dopadů na jedince, neboť problematika důsledků uvěznění na odsouzeného je komplexní, to znamená, že ovlivňují život odsouzeného nejen ve výkonu trestu, ale především v jeho pozdějším životě na svobodě. Výkon trestu odnětí svobody je bezpochyby náročnou životní situací, která se dotýká nejen samotného jedince, ale má značný vliv i na jeho sociální okolí.

V kontextu přesahu do současné situace respondentů se jako zásadní důsledek uvěznění ukázalo narušení rodinných vztahů a vazeb, povětšinou nevratně. V konečném důsledku uvěznění negativně ovlivnilo rodinné vztahy obecně téměř u všech respondentů, ať v rodině prokreační či orientační, kdy se respondentům vlivem uvěznění rozpadlo vlastní rodinné zázemí či na ně rodina zanevřela.

Nezanedbatelným důsledkem uvěznění je pak také stigmatizace, se kterou se někteří odsouzení potýkají do dnešních dní, zejména pak v souvislosti s uplatněním na trhu práce, kdy stigma v podobě záznamu o trestné činnosti, některým respondentům ztěžuje situace do dnes.

Z výzkumného souboru se dva respondenti v současné době nacházejí ve velmi tíživých situacích a dle jejich výpovědí je jednoznačně považují za důsledek uvěznění. V jednom případě je to relaps závislosti na drogách, kdy se tento respondent podrobil během pobytu ve výkonu trestu léčbě závislosti, ale vlivem nepříznivých podmínek, do kterých se po propuštění z výkonu trestu navracel, opět závislosti propadl. Jako zásadní důsledek uvěznění uvedl ztrátu bydlení, kdy po propuštění z výkonu trestu neměl dlouhodobě zajištěné bydlení a musel se tak obrátit na pomoc přátel, které bychom mohli označit za nevhodné a vlivem toho, tak drogám znovu podlehl. V případě druhého respondenta došlo v den jeho propuštění z výkonu trestu ke spáchání další trestné činnosti. Jednoznačně tuto událost považuje za důsledek výkonu trestu, neboť podmínky, do kterých se navracel, byly nejprůzračnější ze všech

respondentů z výzkumného souboru. Navíc jeho trestná činnost nijak nesouvisela s tou předchozí, pro kterou se ani vinen necítí a považuje ji jen za jakousi eskapádu ve svém životě. Tudíž recidivu trestné činnosti přisuzuje jednoznačně výkonu trestu, kdy nezvládl tíhu znovunabytí svobody.

Přesto, že respondenti vnímají subjektivní důsledky uvěznění s přesahem do jejich současné situace odlišně, což se zřejmě odvíjí od úspěšnosti vlastního procesu sociální reintegrace, lze na základě shody jejich výpovědí označit za závažný důsledek uvěznění narušení rodinných vztahů a vazeb, často nevratně a stigmatizaci v oblasti uplatnění na trhu práce.

Cílem výzkumného šetření bylo *zanalyzovat proces sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, včetně specifikace konkrétních aspektů, které tento proces ovlivnily.*

Podrobněji jsme se touto problematikou zabývali v dílčích výzkumných otázkách, prostřednictvím kterých bylo dosaženo stanoveného cíle výzkumného šetření. V širším kontextu lze konstatovat, že sociální reintegrace je velmi složitý a individuální proces. Jako zásadní z hlediska jeho úspěšnosti se ukázaly především situace a podmínky, do kterých se konkrétní jedinec po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody navracel. Od toho se pak odvíjely konkrétní problémy a zejména způsoby jejich řešení. V zásadě však můžeme říci, že jedinci přichozí z výkonu trestu jsou konfrontováni s potížemi v oblasti rodinné zázemí, tedy potažmo i bydlení, obtížného uplatnění na trhu práce a potýkají se s nepříznivou finanční situací. Jako nejúčinnější a klíčový faktor pomoci lze označit pomoc a podporu ze strany rodiny obecně, která má tak zásadní vliv na průběh procesu sociální reintegrace a jeho úspěšnost. Významným faktorem s ohledem na úspěšnost procesu sociální reintegrace je pak také nalezení uplatnění na trhu práce, neboť je prostředkem k samostatnému a soběstačnému životu. Služby postpenitenciární péče se neprojevily jako významný faktor pomoci v procesu sociální reintegrace, jelikož jejich nabídka neodpovídala potřebám respondentů, neboť jejich využití nevedlo ke konečnému řešení jejich nepříznivých situací. Rodina se tak ukázala jako nejdůležitější „instituce“ v oblasti péče o propuštěné jedince, služby postpenitenciární nejsou schopny uspokojit potřeby této cílové skupiny, neboť se zřejmě dostatečně nevěnují oblasti rodinných vztahů. Ovšem stejně tak bychom se mohli vyjádřit směrem k penitenciární péči a jejím aktivitám v této oblasti. Vycházíme-li ze současné situace jednotlivých respondentů a z premisy adaptační fáze, která činí rok nanejvýše dva, od propuštění z výkonu trestu odnětí svobody a také z toho, že od jejího překonání a zvládnutí, se v podstatě odvíjí to, jakým směrem se bude život konkrétního jedince ubírat, pak můžeme konstatovat, že z výzkumného souboru proběhl proces sociální reintegrace úspěšně u dvou respondentů, u zbývajících dvou respondentů se bohužel nezdařil.

6 Diskuze

Diplomová práce je věnována problematice sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody v akcentaci sociálních aspektů, které úspěšnost tohoto procesu ovlivňují. V centru zájmu odborných publikací či závěrečných kvalifikačních prací obvykle stojí delikventní jedinec v roli odsouzeného ve výkonu trestu či v roli klienta postpenitenciární péče. Přesto, že je proces sociální reintegrace velmi individuální a vstupuje do něj celá řada proměnných, bylo naší snahou téma diplomové práce uchopit co nejkompaktněji, tedy zpracovat a poskytnout ucelený vhled do problematiky sociální reintegrace. Proto jsme se rozhodli postupovat chronologicky a zohlednili jsme ve výzkumném šetření i počátky trestné činnosti, zejména co se motivů jednotlivých respondentů týká, podrobně jsme se zaměřili i na samotný výkon trestu odnětí svobody a jeho přesah do běžného života, ale především jsme se snažili co nejvíce přiblížit proces, který nastává po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. V kontextu sociální reintegrace jsme se tak zabývali konkrétními aspekty, které do tohoto procesu vstupují a ovlivňují jeho průběh, snažili jsme se tak o specifikaci a komplexní zhodnocení jejich vlivu.

Téma diplomové práce je bezesporu aktuální, neboť odborníci poukazují na roztržičnost systému postpenitenciární péče, zejména pak na systémovou nepropojenost penitenciární a postpenitenciární složky. Což se jeví jako zásadní, především proto, že důsledkem toho je například absence informací o potenciálních klientech a s ohledem na citlivost situace, ve které se tyto osoby nacházejí, je pak selhání spolupráce velmi demotivující. Tato skutečnost nejenže ovlivní jedincovu důvěru v pomáhající profese, ale může mít i za následek selhání procesu sociální reintegrace. Právě výrazná demotivace a negativní zkušenosti se službami postpenitenciární péče se v kontextu výše uvedeného, prokázaly i naším výzkumným šetřením. Shodují se i s výsledky jiných závěrečných kvalifikačních prací, například Resocializace z pohledu odborníků penitenciární a postpenitenciární péče (Čermáková, 2017, diplomová práce). Za zásadní zjištění pak považujeme to, že jako nejvýznamnější „institute“ se v péči o propuštěné ukázala rodina, která je ovšem v důsledku uvěznění často ohrožena. Služby postpenitenciární péče tak nejsou schopny uspokojit potřeby cílové skupiny propuštěných, neboť se zřejmě dostatečně nevěnují oblasti rodinných vztahů. Ovšem stejně tak bychom se mohli vyjádřit směrem k penitenciární péči a jejím aktivitám v této oblasti. Domníváme se tedy, že výzkumnou část diplomové práce lze tak například využít jako zpětnou vazbu pracovníkům, kteří participují v péči o delikventní jedince, tedy osoby odsouzené a propuštěné z výkonu trestu. Předložená diplomová práce může také sloužit jako vhled do problematiky sociální reintegrace navracejících se z výkonu trestu odnětí svobody. A to nejen v kontextu postpenitenciární

péče, ale také té penitenciární. Neboť jsme se koncepcí výzkumného šetření snažili o propojení všech aspektů procesu reintegrace, ve výzkumném šetření jsme proto poměrně obsáhli i problematiku programů zacházení, respektive jejich konkrétních aktivit s ohledem na přenositelnost do běžného života, stejně tak dopady uvěznění.

Samotný průběh výzkumného šetření byl velice variabilní, neboť vzhledem k tomu, že se nepodařilo navázat spolupráci s žádnou organizací ani službou podílející se na péči o osoby propuštěné z výkonu trestu, bylo velmi obtížné zkompletovat validní vzorek participantů, zejména s přihlédnutím k citlivosti tématu. Velikost výzkumného souboru tak není uspokojivá, ale i přesto se domníváme, že vzhledem ke zvolené strategii výzkumného šetření a výběru vzorku respondentů, jsou získaná data skutečně kvalitní a přinesla cenné výsledky. Přesto, že je proces sociální reintegrace velmi složitý a zejména individuální, bylo v průběhu rozhovorů zjištěno mnoho zajímavých skutečností, které se i přes individualitu tohoto procesu do značné míry shodovaly napříč výzkumným souborem. Pro lepší přehlednost je v bodech uvádíme v závěru této kapitoly a jsou jimi zejména:

- s ohledem na přenositelnost do běžného života a sociální reintegraci se jeví jako nejúčinnější z oblasti zacházení pracovní aktivity,
- v kontextu sociální reintegrace ostatním aktivitám programu zacházení respondenti nepřipisují zásadní význam,
- nejčastějšími potížemi, které osoby propuštěné z výkonu trestu provázejí, jsou nezajištěné bydlení, nezaměstnanost a nedostatek financí,
- jako nejvýznamnější faktor pomoci při propuštění z výkonu trestu a zvládnutí nároků běžného života se ukázala rodina, přičemž největším profitem pomoci ze strany rodiny je percipovaná sociální opora a zajištěné bydlení,
- uplatnění na trhu je práce také velmi významným faktorem k úspěšnému zvládnutí procesu sociální reintegrace,
- osoby navracející se z výkonu trestu odnětí svobody preferují pomoc ze strany rodiny či přátel, před službami postpenitenciární péče,
- rodina se jeví jako nejvýznamnější „instituce“ v péči o propuštěné z výkonu trestu,
- systém postpenitenciární péče považují respondenti za dysfunkční, neboť využití těchto služeb nevedlo k vyřešení problémů a tíživých situací, pro které je vyhledali a tudíž jim nepřipisují prakticky žádný význam s ohledem na vlastní proces sociální reintegrace,
- přesto, že význam služeb postpenitenciární péče respondenti ve své podstatě negují, pomoc v duchu kontinuální sociální péče by uvítali,
- jako nejzávažnější důsledek uvěznění se jeví narušení rodinných vztahů a vazeb,

- velmi závažným důsledkem výkonu trestu je také stigmatizace zejména při hledání uplatnění na trhu práce,
- proces sociální reintegrace je velmi náročný, složitý a individuální, s ohledem na úspěšnost tohoto procesu jsou klíčové a určující podmínky, do kterých se propuštěný z výkonu trestu navrácí, od toho se pak i odvíjí, s jakými problémy se konkrétní jedinec potýká a zejména, jaké strategie volí k jejich řešení.

Závěr

V diplomové práci jsme se zabývali sociální reintegrací osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody v kontextu vlivu uvěznění a konkrétních sociálních aspektů, které tento proces ovlivňují v životě na svobodě. Pokud se zaměříme na úlohu vězeňských zařízení, je více než zřejmá, zejména co se týká funkcí výkonu trestu a to především v oblasti izolace a ochrany společnosti. Účelem výkonu trestu je ale především dosažení nápravy pachatele trestné činnosti. Podíváme-li se na statistiky recidivy trestné činnosti, která je měřítkem úspěšnosti penitenciárního procesu, pak vyvstává v oblasti penitenciární nápravy a převýchovy řada otázek, především jaké prostředky a opatření volit, aby bylo dosaženo i účelu výkonu trestu. Podle některých autorů je možné na tuto problematiku nahlížet jako na selhání resocializačních programů. Ovšem musíme přihlídnout k tomu, že výkon trestu odnětí svobody má své limity, je sice z hlediska nápravy zásadní, ale ne všemocný. Neboť vlivem uvěznění a to i bez ohledu na jeho délku, se mění životní situace daného jedince, především v kontextu dopadů výkonu trestu a to z nejširšího úhlu pohledu. Propuštění z výkonu trestu odnětí svobody je tak velmi náročnou životní situací, kdy je jedinec konfrontován nejen s nároky běžného života a požadavky společnosti, ale často se musí vyrovnat s řadou těžkostí vzniklých důsledkem výkonu trestu. Zvládnutí této adaptační fáze je pak klíčové pro úspěšnost procesu sociální reintegrace.

Cílem diplomové práce bylo zanalyzovat proces sociální reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody, včetně specifikace konkrétních aspektů, které tento proces ovlivňují. Výzkumný soubor byl sestaven ze čtyř respondentů, kteří absolvovali výkon trestu odnětí svobody. Sběr dat byl v rámci kvalitativně orientovaného výzkumného šetření realizován prostřednictvím polostrukturovaného rozhovoru. Pro samotnou analýzu dat byla zvolena metoda obsahové analýzy v kombinaci otevřeného kódování.

Přesto, že je proces sociální reintegrace velmi složitý a individuální, podařilo se nám cíl diplomové práce naplnit. Vycházíme-li ze současné situace jednotlivých respondentů, z premisy adaptační fáze a také z toho, že od jejího zvládnutí se v podstatě odvíjí to, jakým směrem se bude život konkrétního jedince ubírat, pak můžeme konstatovat, že z výzkumného souboru proběhl proces sociální reintegrace úspěšně u dvou respondentů, u zbývajících dvou zúčastněných se bohužel nezdařil. Zásadním předpokladem úspěšnosti se ukázaly především situace a podmínky, do kterých se konkrétní jedinec po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody navrácí. Od toho se pak odvíjejí konkrétní problémy a zejména strategie jejich řešení. V zásadě však můžeme říci, že jedinci přichozí z výkonu trestu jsou konfrontováni s potížemi v oblasti rodinné zázemí, tedy potažmo i bydlení, obtížného uplatnění na trhu práce a potýkají se s nepříznivou finanční situací. Významným faktorem s ohledem na úspěšnost

procesu sociální reintegrace je pak také nalezení uplatnění na trhu práce, neboť je prostředkem k samostatnému a soběstačnému životu. Ovšem za zásadní zjištění pak považujeme to, že jako nejúčinnější a klíčový faktor pomoci se jeví rodina. Tedy pomoc a podpora ze strany rodiny obecně má zřejmě zdaleka nejvýznamnější vliv na průběh procesu sociální reintegrace a jeho úspěšnost. Služby postpenitenciární péče se neprojevily jako významný faktor pomoci v procesu sociální reintegrace, jelikož jejich nabídka neodpovídala potřebám respondentů, jejich využití tedy nevedlo ke konečnému řešení jejich nepříznivých situací.

Rodina se ukázala jako nejdůležitější „instituce“ v oblasti péče o propuštěné jedince. Jedním z důvodů, proč služby postpenitenciární nejsou schopny uspokojit potřeby této cílové skupiny, může být i to, že nevěnují dostatečnou pozornost oblasti rodinných vztahů. Ovšem stejně tak bychom se mohli vyjádřit směrem k penitenciární péči a jejím aktivitám v této oblasti. Není nutné zdůrazňovat, že práce s pachateli trestných činů, ať penitenciární či postpenitenciární, je v celkovém kontextu velmi složitý a dlouhodobý proces, do kterého vstupuje celá řada proměnných. V tomto směru je oblast péče o pachatele trestných činů také zatížena roztržitostí systému postpenitenciární péče, zejména pak systémovou nepropojeností penitenciární a postpenitenciární složky. Což se potvrdilo i negativními zkušenostmi respondentů a bylo to v konečném důsledku demotivujícím prvkem ke spolupráci. Domníváme se tedy, že je potřeba této oblasti věnovat zvýšenou pozornost. Na základě Koncepce vězeňství do roku 2025 a Koncepce rozvoje probace a mediace do roku 2025, v kontextu výše uvedeného by mělo docházet k určitým změnám, především v oblasti propojení penitenciární a postpenitenciární složky, aby bylo možné co nejefektivněji působit na pachatele trestných činů. Je zřejmé, jak by tento krok mohl být zásadní s ohledem na proces sociální reintegrace.

Seznam použitých zdrojů

Bibliografické zdroje

BESEDOVÁ, M. *Manuál dobrých praxí: Vytváření sítí dluhového poradenství*. 1. vydání. Praha: Úřad vlády ČR – Odbor pro sociální začleňování, 2014. ISBN 978-80-7440-092-6.

BIEDERMANOVÁ, E., PETRAS, M. *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*. 1. vydání. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. 98 s. ISBN 978-807338-115-8.

CZAPÓW, C., JEDLEWSKI, S. *Resocializační pedagogika*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981. 415 s.

ČEPELÁK, J. *Penitenciární psychologie*. 1. díl. Praha: Vysoká škola SNB, správa SNV ČSR, 1982. 328 s.

ČERNÍKOVÁ, V., FIRSTOVÁ, J., a kolektiv. *Postpenitenciární péče – aktuální otázky*. Hodonín: Evropský ústav práva a soudního inženýrství, 2016. 121 s. ISBN 978-80-906601-0-6.

ČERNÍKOVÁ, V. Staré a nové pojetí postpenitenciární péče. In: ČERNÍKOVÁ, V., FIRSTOVÁ, J., a kolektiv. *Postpenitenciární péče – aktuální otázky*. Hodonín: Evropský ústav práva a soudního inženýrství, 2016. 121 s. s. 7 – 17. ISBN 978-80-906601-0-6.

ČERNÍKOVÁ, V., et al. *Sociální ochrana. Terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008. 244 s. ISBN 978-80-7380-138-0.

ČERNÍKOVÁ, V., MAKARIUSOVÁ, V. *Sociální ochrana*. 2. vydání. Praha: Policejní akademie České republiky, 1996. 156 s. ISBN 80-85981-36-X.

DAVIDOVÁ, I., et al. *Metodická příručka pro sociální kurátory a metodiky sociální prevence*. 1. vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010. 150 s. ISBN 978-80-7368-6284.

FÁBRY, A. *Penológia*. Bratislava: Eurokódex, 2009. 264 s. ISBN 978-80-89447-01-5.

FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. 1. vydání. Praha: Grada, 2009. 218 s. ISBN 978-80-247-2781-3.

- HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. 2. doplněné vydání. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2006. 183 s. ISBN 80-86708-30-6.
- HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. 1. vydání. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. 183 s. ISBN 80-86708-05-5.
- HANUŠ, B. *Primární základy penologie*. 1. vydání. Praha: Vysoká škola J. A. Komenského, 2005. 95 s. ISBN 80-86723-14-3.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. 1. vydání. Praha: Portál, 2000. 776 s. ISBN 80-7178-303-X.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. 4. přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. 437 s. ISBN 978-80-262-0982-9.
- HENDRYCH, I. *Vybrané kapitoly z penologie*. 1. vydání. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2010. 73 s. ISBN 978 80-7248-574-1.
- JALUŠKA, A. Dopady dlouhodobých výkonů trestu při návratech z vězení. In: *Sborník z konference. „Z vězení venku“*. 1. vydání. Olomouc: Charita Olomouc, 2007. 39 s. s. 31 – 34. ISBN 978-80-254-1056-1.
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. 1. vydání. Praha: Portál, 2001. 285 s. ISBN 80-7178-535-0.
- JUSKO, P. Nežádoucí a negativní společenské jevy. Nezamestnanost'. In: KRAUS, B., HRONCOVÁ, J., et al. *Sociální patologie*. 2. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. 325 s. Kapitola 13, podkapitola 13. 2, s. 262–266. ISBN 978-80-7435-080-1.
- KNÁPKOVÁ, D., TITTLOVÁ, M. *Kompendium penologie*. 1. vydání. Bratislava: Wolters Kluwer, 2015. 124 s. ISBN 978-80-8168-282-7.
- KOLKETIV AUTORŮ. *Sborník z konference. Bezdomovectví v kontextu kriminality*. 1. vydání. Olomouc: Charita Olomouc, 2013. 76 s. ISBN 978-80-905260-2-0.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Sborník II. Studentská konference. Sociální práce v zařízeních výkonu trestu*. Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, Ústav sociální práce, 2012. 79 s. ISBN 978-80-7435-215-7.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Mezi vězením a komunitou. Sborník příspěvků k problematice sociální reintegrace vězněných osob*. 1. vydání. Praha: Sdružení pro probaci a mediaci v justici, o. s., 2008. 104 s. ISBN 978-80-904116-0-9.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Sborník z konference. „Z vězení venku“*. 1. vydání. Olomouc: Charita Olomouc, 2007. 39 s. ISBN 978-80-254-1056-1.

Koncepce vězeňství do roku 2025. Praha: Ministerstvo spravedlnosti České republiky, 2015. 163 s.

KONOPCZYŃSKI, M. *Kryzys resocjalizacji czy(li) Sukces działań pozornych: refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*. Warszawa: Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, 2013. ISBN 9788362902101.

KOPP, P., et al. *Penitenciárna psychológia*. 1. vydání. Bratislava: Akadémia Policajného zboru SR, 2004. 103 s. ISBN 80-8054-326-7.

KRACÍK, M. Mediační činnosti. In: ŠTERN, P., OUŘEDNÍČKOVÁ, L., DOUBRAVOVÁ, D., a kolektiv. *Probace a mediace. Možnosti řešení trestných činů*. 1. vydání. Praha: Portál, 2010. 216 s. Kapitola 4, podkapitola 4. 1, s. 37–58. ISBN 978-80-7367-757-2.

KRAUS, B. *Sociální patologie*. Studijní opora. 1. vydání. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2013. 50 s.

KRAUS, B. *Společnost, rodina a sociální deviace*. 1. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. 157 s. ISBN 978-80-7435-411-3.

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J., et al. *Sociální patologie*. 2. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. 325 s. ISBN 978-80-7435-080-1.

KRAUS, B., HRONCOVÁ, J. Teorie sociálních deviací. In: KRAUS, B., HRONCOVÁ, J., et al. *Sociální patologie*. 2. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. 325 s. Kapitola 2, s. 14–29. ISBN 978-80-7435-080-1.

LESAŘOVÁ, L. Odborní zaměstnanci Vězeňské služby ČR. In: *Mezi vězením a komunitou. Sborník příspěvků k problematice sociální reintegrace vězněných osob*. 1. vydání. Praha: Sdružení pro probaci a mediaci v justici, o. s., 2008. 104 s. Kapitola 3, podkapitola 3. 1, s. 38–43. ISBN 978-80-904116-0-9.

LUX, M., MIKESZKOVÁ, M., SUNEGA, P. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením – mezinárodní perspektivy a návrhy opatření v ČR*. 2. vydání. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2010. s. 63. ISBN 978-80-7330-176-7.

- MAREŠOVÁ, A., et al. *Kriminální recidiva a recidivisté: charakteristika, projevy, možnosti trestní justice*. 1. vydání. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. 302 s. ISBN 978-80-7338-119-6.
- MAŘÁDEK, V. *Lexikon klíčových pojmů z penologie*. 1. vydání. Opava: Ing. Pavel Vavrla, 2000. 75 s. ISBN 80-238-6731-8.
- MAŘÁDEK, V. *Výkladový slovník penologie*. 1. vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2003. 142 s. ISBN 80-7042-256-4.
- MAŘÁDEK, V. *Vězeňství*. 1. vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2005. 203 s. ISBN 80-7368-002-5.
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 3. vydání. Praha: Portál, 2016. s. 272. ISBN 978-80-262-1154-9.
- MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. 3. aktualizované vydání. Praha: Portál, 2011. 336 s. ISBN 978-80-7367-825-8.
- MATOUŠKOVÁ, A. Parole. In: ŠTERN, P., OUŘEDNÍČKOVÁ, L., DOUBRAVOVÁ, D., et al. *Probace a mediace. Možnosti řešení trestných činů*. 1. vydání. Praha: Portál, 2010. 216 s. Kapitola 4, podkapitola 4. 2, s. 102 – 123. ISBN 978-80-7367-757-2.
- MATOUŠEK, J. Lidé vracející se na svobodu a obecní úřady obcí s rozšířenou působností – poznatky a zkušenosti. In: *Sborník z konference. „Z vězení venku“*. 1. vydání. Olomouc: Charita Olomouc, 2007. 39 s. s. 15 – 21. ISBN 978-80-254-1056-1.
- MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 74 s. ISBN 80-210-1248-X.
- MRAVČÍK, V., HORÁKOVÁ, M., PEŠEK, R., KOŇÁK, T. *Drogy a vězni v ČR. Výsledky dotazníkové studie mezi osobami ve výkonu trestu odnětí svobody*. Zaostřeno na drogy 5/2011. Praha: Úřad vlády ČR, 2011. 15 s. ISSN: 1214-1089.
- MÜHLPACHR, P. *Sociální práce*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2004. 100 s. ISBN 80-210-3323-1.
- NETÍK, K., HÁJEK, S., NETÍKOVÁ, D. *Psychologie v právu: úvod do forenzní psychologie*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1997. 140 s. Beckova skripta. ISBN 80-7179-177-6.

NIELSEN SOBOTKOVÁ, V., et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. 1. vydání. Praha: Grada, 2014. 152 s. ISBN 978-80-247-4042-3.

OLECKÁ, I., IVANOVÁ, K. *Metodologie vědecko-výzkumné činnosti*. Olomouc: Moravská vysoká škola Olomouc, 2010. 44 s. ISBN 978-80-87240-33-5.

ONDREJKOVIČ, P. *Sociálna patológia*. 3. doplněné a přepracované vydání. Bratislava: Veda, 2009. 577 s. ISBN 978-80-224-1074-8.

PAPŠO, P. Sociálna práca vo výkone trestu odňatia slobody v Slovenskej republike. In: *Sborník II. Studentská konference. Sociální práce v zařízeních výkonu trestu*. Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, Ústav sociální práce, 2012. 79 s. s. 6 – 15. ISBN 978-80-7435-215-7.

PĚNKAVA, P. Nežádoucí faktory, které ovlivňují spolupráci sociálního kurátora s klientem v rámci postpenitenciární péče. In: ČERNÍKOVÁ, V., FIRSTOVÁ, J., a kolektiv. *Postpenitenciární péče – aktuální otázky*. Hodonín: Evropský ústav práva a soudního inženýrství, 2016. 121 s. s. 91 – 103. ISBN 978-80-906601-0-6.

RASZKOVÁ, T., HOFERKOVÁ, S. *Kapitoly z penologie II*. 1. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. 184 s. ISBN 978-80-7435-378-9.

RASZKOVÁ, T., HOFERKOVÁ, S. *Kapitoly z penologie I*. 1. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. 125 s. ISBN 978-80-7435-264-5.

RYCHLÁ, K. Postpenitenciární péče v ČR se zaměřením na nevládní neziskové organizace. In: *Mezi vězením a komunitou. Sborník příspěvků k problematice sociální reintegrace vězněných osob*. 1. vydání. Praha: Sdružení pro probaci a mediaci v justici, o. s., 2008, 104 s. Kapitola 3, podkapitola 3. 2, s. 63–64. ISBN 978-80-904116-0-9.

ŘEHÁČEK, M. Základní informace k VTOS v ČR. In: *Sborník z konference „Z vězení venku“*. 1. vydání. Olomouc: Charita Olomouc, 2007. 39 s. s. 7 – 14. ISBN 978-80-254-1056-1.

SCHEINOST, M., et al. *Kriminalita očima kriminologů*. 1. vydání. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010. 238 s. ISBN 978-80-7338-096-0.

SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie. I. díl, Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007a. 57 s. ISBN 978-80-7372-203-6.

- SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie. II. díl, Teorie a praxe zacházení s vězněnými*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007b. 77 s. ISBN 978-80-7372-204-3.
- SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie. III. díl, Negativní jevy ve vězení*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007c. 69 s. ISBN 978-80-7372-205-0.
- SOCHŮREK, J. *Úvod do penologie*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2008. 80 s. ISBN 978-80-7372-287-6.
- SUCHÁ, J., VALEŠ, F. Programy zacházení – výchovná a reintegrační práce s odsouzenými. In: *Mezi vězením a komunitou. Sborník příspěvků k problematice sociální reintegrace vězněných osob*. 1. vydání. Praha: Sdružení pro probaci a mediaci v justici, o. s., 2008. 104 s. Kapitola 3, podkapitola 3. 1, s. 44–50. ISBN 978-80-904116-0-9.
- SVATOŠ, R. Je účinná kontrola kriminality ve vztahu ke kriminální recidivě? In: JUSTOVÁ, M. *Zom, ktorá nemá svoje nebo: Sociálna práca s trestanými osobami*. 1. vydání. Turany: Sofa, 2009. 341 s. ISBN 978-8089033-61-4.
- ŠAROCH, V. Trestná činnost ve vztahu k bezdomovectví. In: *Sborník z konference. Bezdomovectví v kontextu kriminality*. 1. vydání. Olomouc: Charita Olomouc, 2013. 76 s. s. 47–56. ISBN 978-80-905260-2-0.
- ŠPANKOVÁ, J. *Resocializácia odsúdených*. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013. 177 s. ISBN 978-80-7380-484-8.
- ŠTERN, P., OUŘEDNÍČKOVÁ, L., DOUBRAVOVÁ, D., a kolektiv. *Probace a mediace. Možnosti řešení trestných činů*. 1. vydání. Praha: Portál, 2010. 216 s. ISBN 978-80-7367-757-2.
- ŠTĚCHOVÁ, M., *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. In: *Sborník z konference. Bezdomovectví v kontextu kriminality*. 1. vydání. Olomouc: Charita Olomouc, 2013. 76 s. s. 18 – 28. ISBN 978-80-905260-2-0.
- ŠTĚRBA, V. *Penologie*. 2. vydání. Praha: Armex, 2009. 167 s. ISBN 978-8086795-74-4.
- ŠTĚRBA, V. *Penologie*. 1. vydání. Praha: Armex, 2007. 148 s. ISBN 978-80-86795-48-5.
- TESAŘ, P. Probační dohled. In: ŠTERN, P., OUŘEDNÍČKOVÁ, L., DOUBRAVOVÁ, D., et al. *Probace a mediace. Možnosti řešení trestných činů*. 1. vydání. Praha: Portál, 2010. 216 s. Kapitola 4, podkapitola 4. 2, s. 71–88. ISBN 978-80-7367-757-2.

TOMÁŠEK, J., a kolektiv. *Zaměstnání jako faktor desistence*. 1. vydání. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2017. 173 s. ISBN 978-80-7338-166-0.

URBAN, L., DUBSKÝ, J., BAJURA, J. *Sociální deviace*. 2. rozpracované vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012. 231 s. ISBN 978-80-7380-397-1.

VÁGNEROVÁ, M. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vydání. Praha: Portál, 2014. 815 s. ISBN 978-80-262-0696-5.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 4. vydání. Praha: Portál, 2008. 870 s. ISBN 978-80-7367-414-4.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Praha: Portál, 1999. 444 s. ISBN 80-7178-214-9.

VALEŠ, F. Výstupní oddělení – příprava odsouzených před propuštěním. In: *Mezi vězením a komunitou. Sborník příspěvků k problematice sociální reintegrace vězněných osob*. 1. vydání. Praha: Sdružení pro probaci a mediaci v justici, o. s., 2008. 104 s. Kapitola 3, podkapitola 3. 1, s. 51–52. ISBN 978-80-904116-0-9.

VALEŠ, F. Výstupy z kulatého stolu „Mezi vězením a komunitou“. In: *Mezi vězením a komunitou. Sborník příspěvků k problematice sociální reintegrace vězněných osob*. 1. vydání. Praha: Sdružení pro probaci a mediaci v justici, o. s., 2008. 104 s. Kapitola 4, s. 87–90. ISBN 978-80-904116-0-9.

VALEŠ, F. Zadluženost odsouzených jako překážka sociální reintegrace – situace a doporučení. In: *Mezi vězením a komunitou. Sborník příspěvků k problematice sociální reintegrace vězněných osob*. 1. vydání. Praha: Sdružení pro probaci a mediaci v justici, o. s., 2008. 104 s. Kapitola 4, s. 73–76. ISBN 978-80-904116-0-9.

VĚTROVEC, V. *Zákon o mediaci a probaci: komentář*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. 115 s. Komentované zákony. ISBN 80-86432-32-7.

ZAPLETAL, J., a kolektiv. *Prevence kriminality*. 3., přepracované vydání. Praha: Vydavatelství PA ČR, 2008. 108 s. ISBN 978-80-7251-270-6.

Stati periodické

BĚLÍKOVÁ, P. Moře času pomáhá rodinám odsouzených. *České vězeňství*, 2012, roč. 20, č. 4, s. 10–11. ISSN 1213-9297.

BLANDA, R., POHLOVÁ, G., VOLÁK, D. *O vině a trestu nechť rozhodne soud, ale o způsobu výkonu trestu vězeňská služba*. *České vězeňství*, 2013, roč. 21, č. 3, s. 2. ISSN 1213-9297.

BLATNÍKOVÁ, Š. Osobnost recidivního pachatele a výkon dlouhodobého trestu. *České vězeňství*, 2005, roč. 13, č. 1, s. 16–18. ISSN 1213-9297.

Red. Co zmůžou programy zacházení. *České vězeňství*, 2011, roč. 19, č. 2, s. 12–13. ISSN 1213-9297.

Internetové zdroje

KUBÍČKOVÁ, P., KMĚTÍK, I. *Penologie*. Karviná, 2011. 130 s. [online]. © 2017 [cit. 2017-11-07]. Dostupné z: <http://www.sosoom-zlin.cz/media/skripta/penologie.pdf>.

KUJEVSKÁ, L., DUNDROVÁ, M. Penitenciární sociální práce před propuštěním odsouzeného na svobodu. In: *Socialniprace.cz* [online]. © 2014 [cit. 2017-12-07]. Dostupné z: <http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=1&clanek=401>.

IWANOWSKA, A. *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k. k .w*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 2013. 120 s. ISBN 978-83-938366-1-1. [online]. [cit. 2018-01-03]. Dostupné z: <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Przygotowanie%20skazanych.pdf>.

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. Sociální kurátor. In: *Mpsv.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-12-10]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7193/socialni_kurator.pdf

MUSIL, L. *Osoby se syndromem ústavní závislosti a řešení jejich problémů v Brně*. Brno: Masarykova univerzita, 2000. [online]. [cit. 2017-01-08]. Dostupné z: http://www.fol.brno.cz/download/osp/socialni_pomoc_fss/syndrom/.

VANDERPLASSCHEN, W., et al. *Case management. Drug and Alcohol Findings*. National Addiction Centre, 2006, s. 15–17. [online]. [cit. 2018-02-02]. Dostupné z: http://www.findings.org.uk/docs/Vanderplasschen_W_4.pdf

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. Organizační jednotky. In: *Vscr.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-10-20]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/>.

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. Redukce typů věznic. In: *Vscr.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-10-20]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/o-nas/zmena-vnejsi-diferenciace/obecny-postup/>.

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. Co je SARPO. In: *Vscr.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-11-9]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/o-nas/sarpo/co-je-sarpo/>.

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. Základní otázky. In: *Vscr.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-11-20]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/o-nas/zmena-vnejsi-diferenciace/zakladni-otazky/>.

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. Výstupní oddělení ve věznici. In: *Vscr.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-11-23]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/veznice-horni-slavkov/o-nas/vykon-trestu/vystupni-oddeleni-ve-veznici/>.

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. Zaměstnávání vězňů. In: *Vscr.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-12-8]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/veznice-plzen/zamestnavani-veznu/>.

Drogy ve vězení. In: *Obase.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-11-10]. Dostupné z: <http://obase.cz/kdyz-musite-do-vezeni/drogy-ve-vezeni/>.

Užívání drog ve vězení. In: *Drogy-info.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-11-02]. Dostupné z: <https://www.drogy-info.cz/drogova-situace-2015/drogova-kriminalita-jeji-prevence-a-drogy-ve-vezeni-2015/uzivani-drog-ve-vezeni-main-2015/uzivani-drog-ve-vezeni-2015/>.

Výmaz z trestního rejstříku. In: *Obase.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-12-10]. Dostupné z: <http://obase.cz/po-propusteni/vymaz-z-trestniho-rejstriku/>.

Pomoc v hmotné nouzi. In: *Mpsv.cz* [online]. © 2017 [cit. 2017-12-14]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/5#d>.

Svépomocná skupina. In: *Zabranou.cz* [online]. © 2018 [cit. 2018-01-04]. Dostupné z: <https://www.zabranou.cz/skupina/>.

Děti vězňových rodičů. In: *Hlecom.cz* [online]. © 2018 [cit. 2018-01-04]. Dostupné z: <http://www.helcom.cz/cs/co-delame/projektova-cinnost/deti-veznenych-rodicu/>.

Výroční zpráva 2016. In: *Rubikoncentrum.cz* [online]. © 2018 [cit. 201-01-06]. Dostupné z: http://www.rubikoncentrum.cz/wp-content/uploads/2017/07/Vyrocní-zprava_RC_2016.pdf.

Projekt Alcatraz. In: *Assp.sk* [online]. © 2018 [cit. 2018-01-06]. Dostupné z: <http://www.assp.sk/sk/?p=alcatraz>.

Mediace – informační leták. In: *Probační a mediační služba České republiky* [online]. © 2017 [cit. 2017-12-03]. Dostupné z: https://www.pmscr.cz/images/clanky/letak_Mediacce_CZ.pdf.

Probační dohled – informační leták. In: *Probační a mediační služba České republiky* [online]. © 2017 [cit. 2017-12-03]. Dostupné z: https://www.pmscr.cz/images/clanky/letak_Dohled_CZ.pdf.

Metodický postup střediska PMS ČR v rámci přípravného řízení a řízení před soudem. In: *Probační a mediační služba České republiky* [online]. © 2017 [cit. 2017-12-04]. Dostupné z: https://www.pmscr.cz/downloadiMEDIACE_metodika_textova_cast_bez_priloh.

Podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody – Parole. In: *Probační a mediační služba České republiky* [online]. © 2017 [cit. 2017-12-04]. Dostupné z: <https://www.pmscr.cz/parole-dohled-nad-podminene-propustenymi>.

Legislativa

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. [cit. 2017-10-15]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>.

Zákon č. 141/1961 Sb., zákon o trestním řízení soudním (trestní řád). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. [cit. 2017-10-15]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141>.

Zákon č. 169/1999 Sb., zákon o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. [cit. 2017-10-16]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169>.

Zákon č. 555/1992 Sb., zákon České národní rady o Vězeňské a justiční stráži České republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. [cit. 2017-10-15]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-555>.

Zákon č. 58/2017 Sb., zákon, kterým se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. [cit. 2017-10-15]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2017-58>.

Zákon č. 108/2006 Sb., zákon o sociálních službách. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. [cit. 2017-12-04]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>.

Seznam příloh

Příloha A: Záznamový arch rozhovoru

Příloha B: Kódovník

Příloha C: Okódovaný rozhovor

Záznamový arch rozhovoru

- 1) Kolik je Vám let?
- 2) Jaké máte nejvyšší dosažené vzdělání?
- 3) Čím se nyní živíte?
- 4) Jak dlouhou je to od Vašeho propuštění z výkonu trestu?
- 5) Jaká byla Vaše životní situace před nástupem do výkonu trestu odnětí svobody? (rodina, práce, bydlení, finanční situace)?
- 6) Za jaký trestný čin jste byl odsouzen a na jak dlouho?
- 7) Jednalo se o Váš první konflikt se zákonem?
  - a. Byl to Váš první výkon trestu odnětí svobody?
- 8) Jaké aktivity programu zacházení jste ve věznici absolvoval?
- 9) Co hodnotíte v rámci zacházení jako nejefektivnější, zejména s přesahem do běžného života?
- 10) Jak jste uvěznění zvládal?
- 11) Jak jste byl ve věznici připravován na propuštění a s jakým pracovníkem jste spolupracoval nejvíce?
- 12) Můžete mi popsat den propuštění a první dny na svobodě?
- 13) Jaká byla Vaše rodinná situace po propuštění?
- 14) Měl jste po propuštění vyřešené bydlení?
- 15) Jaká byla Vaše finanční situace po propuštění?
- 16) Měl jste problém najít po propuštění zaměstnání?
- 17) S jakými reakcemi v okolí jste se propuštění setkal?
- 18) Využil jste některou ze služeb postpenitenciární péče?
  - a. Věděl jste o těchto službách?
  - b. Jak jste se o nich dozvěděl?
  - c. Myslíte si, že je nabídka těchto služeb dostačující?
  - d. Myslíte si, že jsou tyto služby důležité?
- 19) Uvítal byste pomoc postpenitenciární péče již při zahájení trestního řízení a spolupráci během výkonu trestu odnětí svobody?
- 20) Co hodnotíte jako nejtěžší věc po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody?
- 21) Kdo nebo co Vám nejvíce pomohlo v návratu do společnosti?
- 22) Změnil Vám pobyt ve vězení život a jak?
- 23) Jak žijete nyní? (rodinná, finanční situace, bytové podmínky a zaměstnání?)
- 24) Kde se vidíte za 5 let?
- 25) Je něco, na co jsem se nezeptala nebo zde nezaznělo, a vy to pokládáte za důležité?

Kódovník

1) Jak to celé začalo

- Rodinné zázemí
- Za všechno může parta

2) Ve výkonu trestu

- Za mřížemi
- Práce smysl života
- Jak zabít čas
- Brzy bude konec

3) Zpátky na svobodě

- Jak chutná svoboda
- Rodina na prvním místě
- Mít střechu nad hlavou
- Práce základ všeho
- Peníze a zase peníze
- Co tomu řeknou lidi

4) Na koho se obrátit

- Postpenitenciární péče
- Nikoho nezajímám
- Kdyby to šlo od začátku

5) Být lepším člověkem

- Co bylo nejtěžší
- Pomoc rodiny
- Jak mi vězení změnilo život
- Snad mi neujel vlak

Okódovaný rozhovor

1) **Tazatel:** Kolik je Vám let?

Respondent: 40 let.

2) **Tazatel:** Jaké má nejvyšší dosažené vzdělání?

Respondent: Vyučil jsem se v oboru automechanik.

3) **Tazatel:** Čím se nyní živíte?

Respondent: **Jsem něco jako správce vrakoviště a autobazaru.**

4) **Tazatel:** Jak dlouhou je to od Vašeho propuštění z výkonu trestu?

Respondent: Jsou to 3 roky od propuštění.

5) **Tazatel:** Jaká byla Vaše životní situace před nástupem do výkonu trestu odnětí svobody? (rodina, práce, bydlení, finanční situace)?

Respondent: Tak moje situace byla skvělá, co se týká peněz, materiálních věcí a tak. Měl jsem zastavárnu, barák, káry, motorky, i takový blbosti jako čtyřkolku, motokáru a tak. **Zastavárnu jsem měl jen tak na oko, přes něco ty prachy procházet musely, že jo. Měl jsem normálně rodinu, manželku a dceru. Ta se nám narodila těsně před nástupem do výkonu trestu. To bylo teda hodně krušný...** Jinak co se týče rodičů, tak tam to bylo v podstatě vždycky pohodě. Já měl moc hezký dětství. Rozhodně to bylo nejklidnější období mého života, to teda jo. **No, ale na učňáku jsem se dostal do party čorkařů a kšeftařů, tím to vlastně celý začalo. Víte jak, když tomu člověk rozumí, jako myslím autům, má ty správné kontakty, tak je to hrozně jednoduchý. A kdo by nechal ležet prachy na zemi, že jo. Nejdřív to bylo sem tam něco, jako takovej přivýdělek na studiích. Rozjelo se to ve velkém, až po učňáku. Řeknu to narovinu, prostě se mi nechtělo dělat ficku v nějakém servisu za pár usmolenejch tisíc. S kámošem z tý bandy jsme to rozjeli, tahali jsme auta z ciziny, tady dávali dokupy, pak je prodávali. Nějaký autodílny taky. No jenže to stačilo jen na chvíli. Pak jsme rozjeli byznys s čórkama, jako s kradenýma autama. Do toho jsem si otevřel ještě tu zastavárnu, aby to nebylo tak průhledný. No a to byl taky průser, protože jsem se dal dokupy s jedním cikánem, co mi dohazoval kradenou elektroniku a pak i zlato. No a jak to všechno dopadlo, víte. Jinak rodiče si mysleli, když jsem skončil školu, že normálně regulérně podnikám, takže na mě byli vlastně pyšní. Přiznám se, že mi taky dělalo dobře, že jsem jim dopřát mohl támhle to a tohle to. Posílal jsem je na dovolený, auto jsem jim**

obstatal... A manželka. S tou jsem se seznámil v době největšího byznysu, kdy jsem byl fakt na vrcholu. Myslela si, jakýho si nebere podnikatele... Po pár letech manželství spadla klec. Všechny jsem zklamal.

6) **Tazatel:** Za jaký trestný čin jste byl odsouzen a na jak dlouho?

Respondent: No tak samozřejmě majetková trestná činnost, dostal jsem 8 let nepodmíněně.

7) **Tazatel:** Jednalo se o Váš první konflikt se zákonem?

a. Byl to Váš první výkon trestu odnětí svobody?

Respondent: Tak vzhledem k tomu, co jsem vám už řekl, tak je jasný, že to nebyl můj problém se zákonem. Měl jsem nějaký podmínky. Byl to můj první výkon trestu, protože jsem měl kolem sebe ty správný lidi. Nebejt jich, tak už jsem šel sedět dřív.

8) **Tazatel:** Jaké aktivity programu zacházení jste ve věznici absolvoval?

Respondent: Tak pracoval jsem. V šicí dílně. To je asi nejvíc, co tu jde dělat. Nějaký ty blbiny okolo jsem taky musel absolvovat, to je jasný. Ale že by tyhle aktivity měly někomu pomoc od toho, aby se zdržel další trestný činnosti... To je prostě nesmysl. Záleží na konkrétním člověku. Celej ten systém je nesmysl. Jediný, co má význam je to, že vás zavřou, izolujou, máte čas přemýšlet. V podstatě dostanete takovou druhou šanci. To je to nejvíc, co vám může kriminál dát. Já teda sám za sebe můžu říct, že mě nejvíc držela práce, ale to podle mě všechny. Hodně taky chlapi sportujou, posilujou. To ale pro mě nikdy nebylo. Já jsem tu našel skrze náboženství klid v duši. Normálně bych na tohle neměl čas, kdybych si žil ten svůj starej život.

9) **Tazatel:** Co hodnotíte v rámci zacházení jako nejefektivnější, zejména s přesahem do běžného života?

Respondent: No nejefektivnější je sto procentně ta práce. Pro mladý možná vzdělání. To jsou totiž jediný dvě věci, který mají smysl a jsou přenositelný do běžnýho života. Ale já jsem zastánce toho, že kdo makat nechce, tak makat nebude, teda na svobodě myslím. V krimu makaj všichni. Musej. Ale všechny ty aktivity jsou k ničemu, jako k nápravě těžko. Všechno je to jen o vyplňování volnýho času. Možná si tam můžete najít nějakýho koníčka, kterej vám pak zůstane. Já teda objevil víru, ta mi hodně pomohla. Ale to taky není pro každýho. Hlavně u některých těch zaměstnanců věznice vidí ten jejich nezájem. Já chápu, že ta práce je frustrující, když se vám tam ti lidi

vracej. Jako oni vám nic říct nemůžou, ale to cejtíte. Jste jim ukradený. A právě jedinej, u koho jsem to takhle neměl, byl kaplan.

10) Tazatel: Jak jste uvěznění zvládal?

Respondent: No tak to zase taková brnkačka nebyla, aspoň ne teda ze začátku. Prostě je to, jako kdyby člověk umřel. Fakt bych to přirovnal ke smrti. Necháte tu po sobě rodinu, opustíte normální svět... A narodíte se v těle mukla. Žijete se spodinou, to si ani nedovede představit, s jakýma lidma tam musíte žít a navíc je potřeba s nima vycházet! Tyhle lidi normálně nikde nepotkáte, protože ty furt hnijou v krimu, a to jsou fakt strašný lidi, co dělaj strašný věci. Hrozný taky je, že jste furt s někým, nejste vůbec sám. A navíc ty dny jsou pořád stejný, stejný lidi, stejný místo, jídlo se opakuje, stejný aktivity, nic mimořádnýho. Den tam utíká hrozně pomalu. Přicházej krize, hrozný krize... Já jsem byl hroznej vůl, třeba pořád jsem z něčeho podezíral manželku, což se teda nakonec potvrdilo. Prostě člověk má čas přemejšlet, nemáte nový zážitky, analyzujete jen to, co se stalo, pak přemýšlíte nad blbostma. Hodně mě trápilo, že mám dítě, který vlastně neznám a ono nezná mě. Člověka to prostě změní. A ne všechny k lepšímu, někdy se tam ba naopak přiučej, hlavně ty mladý. Tam totiž nestačí jet podle pravidel věznice a tak, tam se žije dvojm způsobem. Řídíte se pravidlami psanýma a nepsanýma. Zkuste si tipnout, který člověka víc svazujou? Navíc, když máte pověst kšeftaře a čórkaře, tak je obzvlášť těžký tomu odolat a nenechat se do něčeho zatáhnout... Přiznám jsem, fungoval jsem tam ve směnným obchodu, tak trochu jsem, dá se říct, podnikal. Což mě udržovala v jakýsi nedotknutelnosti a měl jsem pro nově příchozí jistou reputaci. Ale nikdy jsem nikomu neublížil ani nikoho nevyužíval.

11) Tazatel: Jak jste byl ve věznici připravován na propuštění a s jakým pracovníkem jste spolupracoval nejvíce?

Respondent: Tak posledního půl roku před propuštěním jsem se na to připravoval. To musíte, protože, když sedíte tak dlouho jako já, tak to se bez toho neobejde. Ale spíš to bylo o tom, že ten režim už nebyl tak striktní, bylo to takový uvolněnější. Hodně to bylo o nácviku sebeobsluhy, řešení těch důležitých věcí jako jsou doklady a tak. Ale jako všichni to berou jako nezbytnou součást celý tý mašinérie. Nijak vás to neposune. Ale člověka motivuje to, že když už je tady, tak ví, že bude brzy konec. Což vás ve výsledku i děsí. V týhle fázi člověk spolupracuje pořád s vychovatelem a taky se

sociální pracovníci, ale jak říkám, nijak extra vám to nepomůže, všechno záleží jen a jen na vás.

12) Tazatel: Můžete mi popsat den propuštění a první dny na svobodě?

Respondent: No tak na to vzpomínám rád i nerad. Jak jsem řekl, člověk se na to těší, ale zároveň vás to hrozně děsí. Člověk si zvykne na život za zdí. Řídí se pravidlami věznice, ví, že dostane najíst, v kolik to bude, máte prostě jasně strukturovaný den. Teď výjdete a kdo vám dá tu strukturu? No abych se k tomu vrátil. Nějaký peníze jsem měl, ale to jsem neřešil, protože si mě vyzvedla manželka i s dcerou. Hrozně jsem se na ně těšil, ale bylo to divný... To se nedá popsat. Každopádně jsem se chtěl stavět ve fastfoodu, měl jsem na to hroznou chuť. Doma jsem to skoro nepoznal, i když zase tolik se toho nezměnilo. Dobu jsem procházel barák a zahradu, úplně jsem si to vychutnával. Dal jsem si vanu, asi dvě hodiny jsem se rochnil ve vaně s pěnou, jak dítě. S manželkou jsme si povídaly, s holčičkou jakž takž taky, koukaly jsme na televizi. No bylo to zvláštní, celý ten den. Další dny k nám přijížděly návštěvy. Naši, brácha, rodiče manželky. Bylo to celý takový nějaký, nerad na to vzpomínám. Jak jsem vám říkal – nástupem do vězení všechno končí, člověk umře. A teď najednou jsem zpátky, měl bych z toho mít radost, ale tak nějak se necejtím. Jako kdyby mě pohřbili a už nečekali, že se vrátím. Byl jsem doma dlouhou, asi měsíc, tak nějak jsem nevěděl, co se sebou... Jako by se mi ani do ničeho nechtělo. Snažil jsem se teda hodně pomáhat s holčičkou, vodit ji do školy, ze školy, úkoly a tak. Ale uvnitř jsem byl hrozně prázdný. Trochu se to zlepšilo pak až s prací.

13) Tazatel: Jaká byla Vaše rodinná situace po propuštění?

Respondent: No tak vrátil jsem teda normálně domů, k manželce a dceři. Bylo to zvláštní... No chvíli jsme to nějak pytlíkovali. Vemte si, dceru jsem opustil, když jí byl necelý rok. Vídaly jsme se o návštěvách to jo, ale co to je za rodičovství, že jo? Teď jakoby přede mě někdo postavil devítileté dítě, řekl mi je to tvoje, starej se. Jenže ono to tak úplně jednoduchý není... A pro ni už vůbec ne. Prostě to nešlo. No a s manželkou taky ne. Už jsem nastínil, že se někoho našla, když jsem seděl. Já se na ni nezlobím. Vždyť jsem ji nechal na všechno samotnou, navíc s miminem... Takže chvíli jsme se to nějak snažily poslepovat, ale nešlo to. Rozvedli jsme se. Vlastně po dvou letech, co mě pustili. Jinak naši jsou v pohodě. Máma byla vždycky. Táta ten byl ze mě hodně zklamanej, když se to všechno provalilo a já šel sedět. To je mi líto do

ted'. Ten se mnou komunikoval jen proto, že ho máma přinutila. Pak ho to nějak pustilo a byl se mnou v pohodě. Rodiče mi pak ve finále pomohli nejvíc. S nima jsem se cejtil líp, než s manželkou a dcerou.

14) Tazatel: Měl jste po propuštění vyřešené bydlení?

Respondent: Po propuštění jo, protože jsem se vrátil normálně domů k holkám. Jenže přišel ten rozvod. Od začátku bylo jasné, že to takhle skončí. Ale žena se mnou měla trpělivost, neukončila to hned a hlavně, i když jsme byli od sebe, tak jsem s nima normálně bydlel. Než jsem si našel práci. To jsem šel pak k rodičům. Nebejt manželky a rodičů, tak nevím, jak bych bydlení vyřešil. Na to bych asi ani neměl sílu.

15) Tazatel: Jaká byla Vaše finanční situace po propuštění?

Respondent: No něco málo jsem měl z krimu. Ale peníze jsem neřešil, protože jsem chvíli žil s manželkou, takže střechu nad hlavou jsem měl a jídlo taky. Ale samozřejmě jsem de facto žádný prachy neměl. Ale jak říkám, ani jsem nic nepotřeboval.

16) Tazatel: Měl jste problém najít po propuštění zaměstnání?

Respondent: No to byl celkově problém. Já jsem se totiž hrozně těžko aklimatizoval, nic se mi jakoby nechtělo, i když jsem si namlouval, že se mi chtělo. Hrozná prázdnota. Ale makat člověk musí. Asi půl roku po propuštění jsem se začal o práci intenzivně zajímat. Jenže když máte záznam v rejstříku a pověst šmelináře, tak je to hodně těžký. To bylo dost frustrující. Nešlo ani tak o peníze, bydlení a tak, protože to jsem díky manželce měl, prozatím. Ale už jsem věděl, že musím začít něco dělat, jinak to se mnou nedopadne dobře. Fakt jsem se užíral. Ale když chtěj všude výpis, tak to není vůbec jednoduchý... Ruce mám, nohy mám, blbej nejsem, ale stejně mě nikde nechtěli. A proč? Protože jsem těžkej kriminálník. Paradoxně mi pomohl až kámoš ze starejch časů. Náhodou jsme se potkali, ani jsem nevěděl, kde skončil nebo jak dopadl. No nakonec mě zaměstnal u sebe. Dělá sám na sebe. Má autobazar a vřakoviště, tak mu tam dělám takovýho správce, mechanika. Prostě, co je potřeba. Jsme tam ve třech, on, já a ještě jeden kluk. Je to fajn práce, v prostředí, který znám. Opravuju auta, co vykoupíme i je pak prodávám. Pomáhám lidem, který na tom vřakáči hledají nějaký autodíly a tak. Jako prachy nic moc, ale mám práci, co mě baví.

17) Tazatel: S jakými reakcemi v okolí jste se propuštění setkal?

Respondent: To se přiznám, že jsem ze začátku vůbec neřešil. Ale samozřejmě, že to přišlo. Lidi to prostě zajímá. O to víc, když jste si šel sednout jako velkou podnikatel a vracíte se jako totální nula. Nesetkal jsem se s nějakou úplně příšernou reakcí, ale lidi koukaj, mluví o vás. Horší to měla moje rodina. Lidi se jich na mě ptali. Nic strašného, ale nepříjemný to je, to každopádně.

18) Tazatel: Využil jste některou ze služeb postpenitenciární péče?

- a. Věděl jste o těchto službách?
- b. Jak jste se o nich dozvěděl?
- c. Myslíte si, že je nabídka těchto služeb dostačující?
- d. Myslíte si, že jsou tyto služby důležité?

Respondent: No využil. Chtěl jsem s nima řešit tu práci, protože s tím záznamem se to fakt hledá těžko. Navíc doba se změnila. Dneska i po uklízečce chtějí angličtinu a práci na počítači. Prostě nesmysl. Myslel jsem si, že obejdu pár autoservisů a někde to výjde. Tak to nebylo. Takže jsem šel k nějakému tomu kurátorovi. U nás nic jiného není. To bylo úplně k ničemu, protože mi řekl to, co jsem si přečetl už na chodbě v nějaký brožurě. Navíc jsem dávno udělal všechno, co mi poradil, ať udělám. **Jako já vím, že pro něj je to jenom práce, ale mě šlo o kejhák. Ale nikoho to nezajímá. Dá ti něco přečíst, řekne ti naučený fráze, ale to ti nepomůže... Prostě jsem došel k tomu, že beztak je to celý na mě.** Zkusil jsem to a nic mi to nedalo. Akorát jsem byl z toho otrávenej. Takže za mě tyhle služby ne. O těchle službách ví každej, kdo si prošel krimem. Jsou toho plný nástěnky na chodbách. Ale podle mě jsou k ničemu.

19) Tazatel: Uvítal byste pomoc postpenitenciární péče již při zahájení trestního řízení a spolupráci během výkonu trestu odnětí svobody?

Respondent: Možná, že v tomhle případě by to k něčemu bylo. Já jsem měl dobrého právníka, jsem přesvědčeněj, že on pro mě udělal maximum. Ale dneska je kriminál plnej mladejch kluků, co jdou bruchet za čórky v řádu stovek korun. Pak je daj na celu s nějakým vyšinitým násilníkem, tak je to normální? Chci tím říct, že možná v tomhle případě, kdyby za tím člověkem stál někdo, kdo by mu chtěl opravdu pomoc, tak by to třeba smysl mělo. A ne, že vám dají při výstupu z lochu letáček.

20) Tazatel: Co hodnotíte jako nejtěžší věc po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody?

Respondent: Nejtěžší byl ten návrat jako takovej. To se těžko popisuje. Je to jako, když člověk vstane z mrtvých a už to ani nikdo nečeká... Z praktického hlediska pak

bylo nejtěžší smířit se s rozpadem rodiny, i když teď už to vnímám tak, že se mi vlastně hrozně ulevilo, protože obnovit ty vztahy nebylo reálný. A druhá nejtěžší věc byla najít si tu práci. To fakt bylo frustrující, navíc doba se změnila, na lidi jsou celkově kladený větší nároky, a když máte záznam, tak jste největší póvl.

21) Tazatel: Kdo nebo co Vám nejvíce pomohlo v návratu do společnosti?

Respondent: Rodina, jednoznačně. Bez tý bych skončil pod mostem. Člověk, když vyjde, tak prostě nemá sílu začít hned něco řešit. Potřebuje čas. Nejvíc mi ve výsledku pomohli rodiče. Skoro ve 40 letech jsem se vrátil k mámě a tátovi... Manželka mi taky pomohla. Mohla se na mě vykašlat rovnou, ale neudělala to. Nechala mě u ní bydlet, starala se o mě a nijak na mě netlačila. Za ten rozvod se na ni vůbec nezlobím, mělo to tak bejt.

22) Tazatel: Změnil Vám pobyt ve vězení život a jak?

Respondent: Změnilo, úplně od základu. Po takový době vyjdete jako jinej člověk. Tak, když pomínu, že jsem přišel o několik let života, tak jsem v první řadě přišel o rodinu. O manželku a o dceru. To se prostě nedá nijak vrátit... Všechny jsem zklamal a myslím si, že ten můj trest prožívali hůř než já v tom lochu. Taky se do teď potýkám s pověstí kriminálního. A to už jsem tři roky venku. Některý lidi jsou fajn, některý vám to ale dávaj furt najevo... Teď jsem ve fázi, kdy to všechno vnímám, jako druhou šanci. Asi to tak mělo být. Ale rozhodně nebylo jednoduchý k tomuhle dospět a velký dík patří mojí rodině, bez nich bych to vzdal.

23) Tazatel: Jak žijete nyní? (rodinná, finanční situace, bytové podmínky a zaměstnání?)

Respondent: Tak teď je to tak, že mám tu práci, ta mě baví. Sice nemám moc peněz, ale ty nejsou to nejdůležitější na světě, to už vím. Bydlím u našich. Zatím nám to vyhovuje vzájemně. Naši už na barák taky nestačí jako za mlada, takže to obstarávám já. Jsem rád, že mi poskytli střechu nad hlavou, máma vaří, vypere mi, vyžehlí. Hlavně nejsem sám. Jinak s dcerou se nevidáme. Ona nechce, já ji chápu, jsem pro ni cizí a už jsem se s tím nějak smířil. Teď jsem ve fázi spokojenosti, řekl bych.

24) Tazatel: Kde se vidíte za 5 let?

Respondent: No, tak rád bych si udržel ten vnitřní klid, to především. Byl bych rád, kdybych si žil jako teď. Měl práci a bydlení, klidně pořád u rodičů. Akorát bych si

dovedl představit, že budu sdílet ten svůj život s nějakou partnerkou. Další děti nechci, stačí, že jsem zklamal jedno.

25) Tazatel: Je něco, na co jsem se nezeptala nebo zde nezaznělo, a vy to pokládáte za důležité?

Respondent: Asi ne. Nakonec to bylo docela fajn.